

Batyuba szedte rongyait a nyár

Zempléni Műzsa

tanulmányok, esszék

Beke Pál: Kistáj, kistérség, közösségi művelődés	0
Lukáts János: Féja Géza és a Görgey-kérdés	0
Bertha Zoltán: Fekete-piros versek költője	0
Egey Emese: Zempléni filmhíradók 1924–1942 között	0
Karasszon Dénes: Az orvostörténész Elekes György emlékezete	0

művészportré

Dobrik István: Változatok József Attila verssoraira. Feledy Gyula művészete	0
---	---

szépirodalom

Balázs Ildikó: Tűbefűzés s száláthúzás közt Megnőttek a fák	0 0
Szathmáry Zoltán: Nárcisszus ébredése Egy pár bakancsról	0 0
Báthori Csaba: Farkastej és laboda Csendélet	0 0
Karaffa Gyula: 1971 Rövidék... Nógrádi dombok Ima volt?	0 0 0 0
Puskás Balázs: azt mondják éjjelente	0 0

archívum

Erdélyi életképek, 1942 Turi Sándor úti emlékei a második bécsi döntés után (közzéteszi: <i>Bolvári-Takács Gábor</i>)	0
---	---

szemle

Dobay Béla: Vallomás a nótás Bathó Jánosról	0
Földyné Asztalos Adrienne: Minőség és szeretet. Száz éve született Szabó Ernő	0
Tomaji Attila: Vass Tiborról, a <i>Bevallás garnitúra</i> ürügyén	0
Marik Sándor: Vállalva és visszanézve	0
Nagy Ádám – Nizák Péter: A <i>Civil Szemle</i> bemutatkozik	0
Bencsik János: Maradjon örök emlékezetben	0

Zempléni Múzsza

Társadalomtudományi és kulturális folyóirat

Alapító főszerkesztő

Bolvári-Takács Gábor

Szerkesztőbizottság

Balázsi Károly, Dobrik István, Egey Emese, Fehér József,
Jósvainé Dankó Katalin, Koncz Gábor, Szathmáry Béla,
Takács Ádám, Tamás Edit, Tuba Zoltán

tiszteletbeli tagok: Jakab István, Orosz István

Lapigazgató

Bordás István

Szerkesztőségi munkatársak

Csetneki József *arculat tervező*

Földy Lilla *olvasószerkesztő*

Lapis József *szépirodalmi rovatvezető*

Tóthné Kovács Katalin *szerkesztőségi titkár*

E számunk illusztrációit Feledy Gyula alkotásaiból válogattuk.

A borítón a „Ha én sírok, a világ vére hull” című mű látható.

ISSN 1585-7182

Lapnyilvántartási szám: 3.4.1.1640/1999. NKÖM

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány.

Sárospatak, Szent Erzsébet tér 14., postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Szerkesztőség: Sárospatak, Kazinczy út 23., telefon/fax: 47-314-714

E-mail: zmuzsa@spnf.hu, honlap: www.spnf.hu/zmuzsa

Megjelenik minden évszak első havában. Egy szám ára: 300,- Ft.

Előfizethető a kiadó címén, vagy átutalással

a 11994105-06429168-10000001 számlaszámra.

Előfizetési díj egy évre 1.200,- Ft.

A nem közölt kéziratokat megőrizzük, illetve visszaküldjük.

Lapunk állandó támogatói:

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Sárospataki Népfőiskolai Egyesület

Beke Pál

Kistáj, kistérség, közösségi művelődés

Kistáj, kistérség, vagy éppen 'járás'

Írnám, ha fiamék nemzedéke értené ezt az *egy nap alatt bejárható területet* jelentő fogalmat, de hát voltak szívesek kitörölni közigazgatási gyakorlatunkból ezt azok, akik a '80-as években kitörölték. Éppen a 'város és vidéke' szókapcsolatot is említhetném, bár ez Erdei Ferenc óta egy kicsit irodalmias. Jobbára ugyanez 'városkörnyék' néven vonult be a magyar közigazgatási kezdeményezések közé. Úgy látszik azonban, hogy kísérleti próbálkozásnak bizonyult, s igazából egy átlagpolgár nem is tudhatja, hogy hol és mikor vágták vissza ezt a vállalkozást. Most itt állunk a 1990 óta önálló köztársaságként működő önkormányzataink szükség-teremtette település- és intézménytársulásaival, az ezeket sok esetben metsző statisztikai kistérségeinkkel (amelyekből – remélhetőleg! – valamikor csak lesz *választott vezetésű* település-együttes); a funkcióvesztés állapotában tartósított megyeinkkel, botcsinálta régióinkkal, s nem leljük az áttételt a központi és a helybéli igazgatás között.

Ha az ország precíz működtetését, és ebben az előbb emlegetett közigazgatási közép fok szakszerű megteremtését azokra hagyjuk, akiknek ez a dolga, mi magunk akkor sem spórolhatjuk meg a *közösségi művelődés kistérségi (kistáji, járási, városkörnyéki) feladatmegoldásának* megtervezését és megszervezését. Persze abban sem vagyok biztos, hogy a korosztályomat követő népművelő-nemzedék és kenyéradó gazdáik közül a fiatalabb települési képviselők és polgármesterek értik-e, mit hiányolok, hogy miről beszélek a kistérségi (a kistáji, a járási, a városkörnyéki) szakmai feladatellátásról, szakmai fejlesztőmunkáról szólván. Jobbára kihunytt már praxisunkból ez a valamikor még végzett járási, gyakorlatilag *a falusi népművelői munkát gyámolító, a falvakban élők közművelődési lehetőségeit fejlesztő* tevékenykedés. Ebben való jártasságuk is inkább a nyugdíj felé ballagóknak van. Régen megszűntek már az ezt szolgáló álláshelyek; koncepció nincs, vonatkozó gyakorlat elvétve akad.

A kistérségi (és ismételten tegyük hozzá: a kistáji, a járási, a városkörnyéki) szakmai fejlesztő tevékenység természetesen szorosan összefügg a közösségi művelődés falusi helyzetével, a falvak közösségi művelődéshez értő szakembereinek létszámával, az ottani intézmények állapotával, felszereltségével és anyagi ellátottságával éppen úgy, mint a bármely környék központját jelentő kisváros művelődési otthonának teljesítőképességével. A kistérségi (kistáji, járási, városkörnyéki) szakmai fejlesztőmunka lenne hivatott mindezt összehangolni, a meglévő hiányokat kiegyenlíteni, a helybéli feltételek fejlesztését megtervezni és lebonyolítani.

Mindezekről morfondíroztam 2003 őszén egy szakmai folyóiratban,¹ annak reményében, hogy valakit majd csak érzékenyen érint a dolog! Nem csalatkoztam.

Már a következő folyóiratszám közölhetett egy hozzászólást.² Ez jó pillanatban érkezett. Éppen akkor gyűlt össze vagy háromszáz kollega szerte az országból formailag a Magyar Művelődési Intézet, gyakorlatilag a szakma következő évi tennivalóiról elmélkedve. A megjelent reagálás ürügyén 'kistérségi' szekciót szerveztünk közülük az ez iránt érdeklődőknek. Azon felvettem, hogy talán egy dunántúli és egy alföldi gyűlést kellene szervezzünk ebbéli tennivalóink összegzésére. Kiderült, hogy kellene egy észak-magyarországi, meg egy dél-alföldi összejövetel is, és jelentkeztek a dél-, aztán az észak-dunántúliak. Végül *nyolc* megbeszélésre került sor szerte Magyarországon.³ Minden esetben úgy, hogy a megérkezés délelőttjén vendéglátóink összefoglalták a tág környékükre jellemző kistérségi (a kistáji, a járási, a városkörnyéki) közösségi művelődési helyzetet, és még aznap délután-este az általuk ajánlott helyszíneken meg is tapasztaltuk az ebbéli hiányt vagy éppen az eredményt. A résztvevőkkel másnap az érzékelt gondok megoldását jelentő feladatvállalásokat összegeztük. Műhelybeszélgetéseink eredményeképp megfogalmazódott egy, a fejlesztés lehetőségéről és elképzelhető menetéről szóló elképzelés;⁴ elkészült a tennivalókat az elhangzottak alapján összefoglaló írás,⁵ és elkészült egy helyzetfeltáró filmbeszámoló⁶ a tárgyunkat jelentő, az alábbiakban összefoglalt fejlesztőprogramok mellett. Részletezésük előtt azonban két rokon témát érintő *kitérőt* kell tegyek.

A falusi közösségi művelődés

magára hagyott állapotát kell *először* szóba hozzam. Magyarázata lehet a jelenlegi helyzetnek, hogy a közösségi művelődés lehetőségének falusi jelenléte nem izgatott *senki hivatalosságot* az elmúlt fél évszázadban, ha nem számítjuk az erről fogalmazott ideologikus lözongokat. Szakmai gyakorlatom '60-as évek derekára eső kezdetéből emlékszem ugyan valamiféle falusi mozgóellátásra, és működött még a vidékjáró Déryné Színház, és bizonyosan más alkalmakból is megjelent úrfelmutatásként a statisztikákba bejegyezhető művelődési alkalom, de ne feledjük: minden pozitívumuk mellett *alkalmi* eseményekről volt minden esetben szó, korántsem arról tehát, amit a közösségi művelődés (akkor-tájt közművelődés) szókapcsolata jelez: *közösen* végzett helyi művelődési *folyamatok* szervezéséről, biztosításáról.

Pedig nem volt mindig így! Széchenyi reformkori alapítását több száz polgári, úri és ilyen-olyan *kaszinó* követte szerte Magyarországon, és vélhetően ezek mintáján tömegesen alakultak *olvasó-és népkörök* az ipartestületek, az egyházak vagy a szakszervezetek vezérelte *munkásotthonok*, a tulajdonos által a munkáslakótelepekre épített *kultúrházak*, a különféle jó szándékból alapított egyesületek és alapítványok *közösségi terei* mellett. 1988-ban adta közre a Művelődéskutató Intézet több mint 1.300 oldalon (!) azt a címjegyzéket,⁷ amely a kulturális egyesületek *neveit* rögzíti településenként; és bár nem tudható, hogy közülük hány ezernek volt klubja, épületrésze vagy önálló épülete, bizonyos, hogy többségük pusztán azért volt létjogosult, mert az odavalósiak *szerettek együtt lenni, együtt csinálni valamit*; ezt igényelték, ezt akarták.

Meg is tehatték.

Még láthattam ennek halvány fényét a '70-es évek elején. Történt ugyanis, hogy *Hódmezővásárhely* egyik tanyaközpontjában olvasókörieket féltő idős emberektől segélykérő levelet kaptunk. A város határát egyesítő téesz akarta terményraktárnak épületüket, amit még szüleik emeltek maga-maguknak szabadidejüket eltöltendő. A ház valahogy túlélte a háborút, a szervezeti átalakításokat, és emlékezetem szerint akkor éppen népfront-klubként működött a még helyben lakók örömeire. Összejöttek benne késő ősztől kora tavaszig estéenként és a hétvégeken, és persze nyáron is, ha tehatték. Volt benne esküvő, keresztelő, halotti tor; rádió, újság, játékok. Ide hívták a szakembert, ha többüknek fáj a dereka, vagy ha döglöttek a tyúkok. Borversenyt, termékbemutatót, a gyerekeknek korrepetálást, az asszonyoknak népdalkört szerveztek. Néha színjátszócsoporthoz került falai közé. Úgy használhatták, ahogyan saját intézményéről manapság fogalmazta egy Veszprém környéki falucska kedves népművelője a már hivatkozott riportfilmben; „csak úgy bejönnek ide az emberek, tudja, ez nem egy hivatal”. Érveltünk tehát a városi tanács elnökhelyettesénél, hogy hagyják őket békében, de nem! „*Nem tudhatjuk, miről beszélgetnek azok ott odakünn*” mondta, és ezzel kiesett az általunk addig csak gyanított lóláb. „Bizonyosan a népköztársaság kül- és belbiztonságát félti”, csúfolódtam. „Az!” volt a válasz. Meg hogy ne komolytalankodjam.

Pedig csak együtt szerettek volna lenni az odavalósiak. Ám hiába szerették volna, hiába igényelték, akarták, követelték, *nem* tehatték.

A falvak közösségi művelődési szempontból elhanyagolt állapotairól szólván az igazsághoz tartozik, hogy volt sok jeles népművelő, tanács- és téeszelnök, népfront-vezető, párttitkár, helybéli értelmiségi, akik *nem mindenütt hagyták annyiban* a dolgot, különösen, amíg az iskola is jelen volt településükön. Tucat-szám sorolhatnánk azokat a helyszíneket, ahol *mindennek ellenére* működött a kultúrház vagy valami klubféle, esetleg használhatták az iskolát, a könyvtárat, a tanácsházát klubfoglalkozásokra, kóruspróbára, ismeretterjesztő előadásra, ezüst- vagy aranykalászos gazdatanfolyamra, színjátszópróbákra vagy bármi másra, avagy ahol faluházat emeltek a semmiből a megye akarata ellenére. Eszemben sincs tagadni működésüket, közösségépítő eredményeiket, s azt, hogy bizony bátoríthatta, gyámolíthatta őket egy-egy jeles népművelési felügyelő, az akkor még létező járási művelődési házak valamelyik tisztességes népművelője, lelkes karnagya, koreográfusa vagy éppen az általuk szervezett TIT előadók sora. Ám bizonyos, hogy ők képezték (és sokan vannak, akik képzik ma is) a *kivételt*; egyedi esetek valamennyien, zárványok a jellemző ürességben és hiányban. Ha nem lett volna így, miért is kellett volna szakmai programokat foglalmazni egy-egy kistáj közművelődési fejlesztésére⁸ – a jó szándékú tervek mindegyike szelíd óhaj maradt. Pénz híján? A nagypolitika akaratából? Magyarország sztyeppésítése szándékából?

Persze nem csak a falvakban. A fordulat évét, a kommunista hatalomátvétel időpontját követően a nagyközségekben, a kisvárosokban, a nagyvárosokban és a nagyvárosi kerületekben is *megszűnt* szinte minden közösségi művelődési

alternatíva, és maradt (ha lett) az egyetlen kultúrotthon. Bizonyosan ettől az időszaktól számolhatjuk a falvak, a tanyaközpontok közösségi művelődési lehetőségeinek kiürítését is. A városi hiányok megoldására is fogalmazódtak javaslatok;⁹ és bizonyára nem véletlen, hogy *ezeket sem követte semmi változás.*

A falvak körzetközpontból való segítésére már az ágazati főhivatal sem gondol. A kistérségi, vagy ahogyan valamikor mondtuk, a „(járási) területi-módszertani” szakmai segítőmunkára még a hivatalos statisztikai adatszolgáltatás sem kérdez rá; a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Informatikai Főosztálya által rendszeresített 2001. és 2002. évi Jelentőlap 274, illetőleg 301 sorából *egyetlenegy sem vonatkozik (!)*erre a tevékenységfajtára.¹⁰ Bizonyára, mert szerintük ilyen nincs.

Sem a pártállami évtizedekben, sem azóta nem sikerült tehát a közösségi művelődés intézményeit *mindenütt* létrehozni. Korábban talán politikai, vagy elvi okokból, netán mert nem jutott rá pénz; utóbbi másfél évtizedünkben a korábbi beidegzettség, a helyzet megszokása miatt, avagy a sok egyéb tennivaló vonta el a figyelmet róluk. Ám az is lehet, hogy illúzió minden lakott helyen önálló funkciójú önkormányzati művelődési otthont elképzelnünk, és mindegyikükbe függetlenített, képzett népművelőt állítanunk. Ha azonban mégis azt akarjuk, hogy mindenhol legyen¹¹ közösségi művelődésre alkalmas hely („közösségi tér”, ahogyan az újabb, e szakmára vonatkozó rendeletek fogalmazzák), akkor azt nem lehet másképpen elképzelnünk, mint *az általa érintettek önkéntességére és öntevékenységére alapuló társadalmiasított* formában, tehát a tevékenykedés iránt elkötelezetten érdeklődők aktív közreműködésével úgy, hogy a működésüket garantáló *szakmai segítségnyújtást* számukra mindenféleképpen biztosítjuk. Kitérőmben *másodjára* erről szeretnék szólni.

Az egyesületi intézményműködtetés

jeles, bár jobbára elfeledett hagyománnyal bír Magyarországon. Szerinte Európában így működnek ezek a nálunk hiányzó léptékű intézmények. Nem a megfelelő módon működő művelődési központjaink *helyett* kellenének, hiszen a hiányolt, a működtetésüket önkéntesekkel megoldó intézmények az *elsődleges* közösségi igények kielégítésére valók, míg ma meglévő felmenőik a *differenciált*, az eszköz-és szakemberigényes művelődési folyamatok/alkalmak megvalósítását végzik. Egyik sem teszi feleslegessé, és egyik sem helyettesítheti a másikat, sőt! Ha a közösségi működtetésű intézményből egy-egy nagyobb településen több lenne, az igények általuk is sokszorozódnak, amitől a városi művelődési ház igénybevétele megnövekszik. Az apró falvakban a társadalmiasítás eredményeképp sokasodó intézmények is új kulturális-művelődési igényt generálnak; a térségközpont kulturális-művelődési ajánlatát így többen fogyasztanak. Nem mond ellent egymásnak a több fokozatúvá váló intézményrendszer hasonlóan ahhoz, ahogyan a kerékpár sem tagadja a repülő; és ha egymást nem is feltételezik, attól még mindkettőre szükség lehet. Bár mindegyikük közlekedési eszköz, ám másra valók.

A helyben lakók öntevékenységéből működtetett, a település önkormányzatától segített közösségi tér különös hozadékot terem; mindegyikük a *demokrácia műhelye* is. Az csak az egyik dolog ugyanis, hogy valaki zenél, táncol, barkácsol, énekel, verset mond, dzsúdózik, fotóz, focizik, rajzol vagy fest, amatőr filmet készít avagy bármi mást csinál benne; teheti ha van lehetősége, és különösen, ha akarja. Kaphat hozzá szakvezetőt, anyagot, fűtést, világítást és társakat, mint ma jobbra a nagyobb városokban. Ám *mindegyikük tag* saját művelődési otthona intézményfenntartó egyesületében; tag- (míg másutt részvételi-) díjat fizet, ám ez csak az egyik kötelezettsége. Részt kell vennie aktivitása/mániája megtervezésében és érdekérvényesítésében is. A ma hiányzó, bár most elképzelt intézményeknek nyilván maximalizált teljesítőképessége van szobái (termei, műhelyei) használatában ugyanúgy, mint az anyagi teherbírás terén. Bizonyos, hogy mindegyik szerveződés/aktivitás/tevékenység *a maga igényei szerint magának kívánja* mindenből a legjobbat és a legtöbbet; és bizonyos, hogy nem mindenki kaphatja meg mindazt, amit szeretne. De hogy *mennyi legyen az annyi*, az sehol másutt nem dől el, mint azon közgyűlések sorozatán, ahol valamennyi aktivitás megjeleníti és érvényesíti érdekeit.

Aztán egyszer csak kiderül valakiről, hogy nemcsak ügyes zenész, táncos, barkácsoló, énekes, versmondó, fotós, focista, rajzoló, festő, amatőrfilmes vagy bármi más, hanem ügyes *érdekképviselő* is. Ha nem tiltakozik, előbb-utóbb az intézmény elnökségében találhatja magát. Ha tetszik neki ez a szerep, könnyen delegálhatják a város, a megye, a régió kiépülő struktúrájába. És még ha nem is; azt valamennyien megtanulhatják a zenélés, a táncolás, a barkácsolás, az éneklés, a versmondás, a fotózás, a focizás, a rajzolás, a festés, az amatőr filmkészítés vagy bármi más közben, hogy döntéseik *felelősséggel* járnak, amihez közös bölcsesség kell. Hogy a közös bölcsesség nem magától, hanem a *kölcsönös tájékozódás révén* terem. Előbb-utóbb megtanulják az *együttműködést*, a másik ügyéhez való *toleráns* közelítést, a győzelmek és a vereségek elviselését. És azt, hogy közülük persze *egyik sem végleges* soha. Megtanulják, hogy *mindennek ára van*, s hogy a döntésük pénzbe kerül. Megtanulnak mérlegelni, dönteni és *nemet* mondani. Valaminek érdekében takarékoskodni, vagy éppen bevételt elérni. Megtanulják az *életet kicsiben*, saját művelődési otthonuk falai között úgy, hogy mindezek alkalmazását *azon kívül sem* felejtik el. E kívánatos intézmények így tulajdonképpen az élet tanítómesterei. Ezért is írtam volt, hogy a közösségi művelődés színterén túl a demokrácia műhelyei is.

Attól persze még messze vagyunk, hogy mindezek ezerszám legyenek; hogy mindegyiküket finanszírozza valamilyen állami normatív pénzügyi keret, hogy szakemberek százai segítsék munkájukat úgy, mint a boldogabb sorsú országokban. Hiszen még alig van belőlük néhány tucat! *Az azonban óriási eredmény, hogy a legújabb kori Magyarországon mégis (újra) léteznek a hely-béliek által vezérelt művelődési otthonok!* Megalakult ernyőszerületük, a Civil Közösségi Házak Magyarországi Egyesülete is, amely hasonlók alakításának segítségébe, egyidejűleg az így működő intézmények jogi, szakmai, anyagi helyzetének rendezésébe fogott.

Megindulttehátaközösségiművelődéshiányainak pótlása. Ideje elgondolkodnunk azon, hogy sokasodásukat miként szorgalmazzuk, és hogy ha már megalakultak, úgy miként juthatnak szakmai segítséghez különösen, hogy az *egyesületi intézményműködtetés leginkább az aprófalvakra, a városi perifériákra, tehát az eleddig elhanyagolt és intézmény-, és így szakmai tudáshiányos területeinkre jellemző*. A közösségi művelődés szempontjából évtizede, sok esetben fél évszázada kiüresített falvak (és városi településrészek) *önmagukra hagyva* csak hosszú évek múltán lesznek képesek *önmaguktól megteremteni* azt a sokszínű közösségi művelődési tevékenységlehetőséget, ami a helybéli polgárok képességfejlesztésében már ma is elemien fontos lenne. Az emberöltőnyi hiány beláthatatlan hátrányt teremtett az ilyen körülmények között élőknek, és *perifériára szorítja, nehezíti e térségek társadalmi, gazdasági felzárkózását, a tudásalapú társadalom ottani (fél-magyarországnyi) megteremtését*. A korábban említett kistérségi műhelybeszélgetéseink eredményeképp megfogalmazott

kistérségi fejlesztőprogramok

mindezeket együttesen kívánnak segíteni. Mindegyikük eltér egymástól, ami természetes, hiszen mindegyiket *más* fogalmazta a többiektől *eltérő* körülményei és lehetőségei között. Szándékaik azonban rokoníthatók. Hasonlítanak abban is, hogy a polgárok kulturális-művelődési *öntevékenységének* bátorításában és fejlesztésében, egyidejűleg a felkeltett aktivitás *szakmai segítségével* látják a megoldást. Ebbéli szándékuk kapcsolatot talál a közösségi művelődés hazai *régmúltjával* éppen úgy, mint napjaink *európai* tendenciáival. Némelyik már az itt leírtak szerinti *megvalósítás* stádiumába került, mások az éppen megérkezett támogatás kívánalma szerint némileg bővülnek, módosulnak.

Kívánatos lenne, hogy mindegyikük megvalósuljon. Nem csak azért, hogy néhány tucat településen perspektívát kapjanak a fiatalok, a munkát vagy társakat keresők. Nem csak azért, hogy újabb képzési, átképzési lehetőség, új amatőr művészeti csoport, filmklub, ifjúsági egyesület, közművelődési színtér vagy bármi más szülessen a helybeliek jó érzését, komfortérzetét, egymás megismerését, együttműködési készségét megismerendő és megteremtendő; tudását és készségeit fejlesztendő. Ezek mellett az is jelentős hozadék, hogy végre megtudjuk: *melyik elképzelés életképes és életrevaló; melyik az, amelynek megismertetését a későbbiekben szorgalmazzunk, tanulságait népszerűsíteniünk* kell. S megtudhatnánk végre azt is, hogy milyen eredmények milyen további megoldandókat teremtenek, s hogy mindezek megvalósítása mennyibe kerül.

Programjaink közülük a *derecskei*, a *komáromi* és a *lenti* a vonzásköri központ településének művelődési otthonára alapozza statisztikai térsége közösségi művelődési fejlesztését. A *dunaszentbenedeki* és a *túristvándi* nagy statisztikai térségéből csak néhány környékbeli falu közös kulturális-közösségi előrevitelét célozza. A *bokodi* egy már működő térségi struktúrát kíván a közösségi művelődés kistérségi fejlesztésére alkalmassá tenni. Több olyan programról

is számot adhatunk (a *kisbéri* térség, *Komárom* és vonzáskörzete, a *Vasi Hegyhát*, a *Felső-Kiskunság* esetében), amelyek közösségfejlesztési technikák alkalmazásával tervezik térségük kulturális előrehaladását. Kulturális-művelődési civil szervezőerőt teremtene a *kondorosi* és a *szigetvári* program. A turizmus erősítését használja térségfejlesztő erőnek az *egri* kistérségi szándék. Speciális térségi fejlesztőmunkát rögzít a *Bakonyszombathelyen* megfogalmazott terv; ők sajátos térségi szakiskola létrehozásától várják gondjaik egy részének megoldását.

A felsoroltak közül az alábbiakban öt kistérségi fejlesztőprogramot mutatunk be, valamennyi a Dunától keletre fekvő településeket érint.

Derecske kistérségi közösségi művelődési modell felépítését és működtetését tervezi annál is inkább, mert a jelenlegi közigazgatási reformok kapcsán a kistérségi feladat-ellátási rendszerből *kihagyták* a közösségi művelődést. A modell készítői ezzel is felhívják a figyelmet arra, hogy a vidék katasztrofális népességszökkenését *a rendszer felállítói tudomásul veszik, de nem a tendencia megállítására törekszenek, csupán a tényekhez igazítják* feladat-ellátási rendszereiket. Európában ugyanis olyan szakmai területek szakértőit hívják a rurális térségek népességmegtartásának elősegítésére, akikkel itthon *nem számolnak*. Ezek a területek a *vidékfejlesztés* és a *közösségi művelődés*. Közös szegmensük is van, az *ifjúságfejlesztés*. Modelljük e szakmai területek eszköztudományának segítségével akar kistérségi szinten *a helyi erőforrások területi koncentrációjával* eredményeket elérni.

A fejlesztés alapfeltételei adottak: van egy kistérségi hatókörű kulturális szakmai háttérszervezet, egy kulturális, művelődésszervező, közösség- és vidékfejlesztő kht., mint a folyamat generálója és integrátora szakembereivel, infrastruktúrájával. Adottak a helyi döntéshozók, apparátusai, intézményei, a civil szervezetek, a vállalkozók.

A fejlesztőmunka első lépcsőjeként partnerkapcsolat kiépítésével olyan programokat indítanak, amelyek eredményeképp *a helyi szereplők és közösségeik képesekké válhatnak saját elképzeléseik megfogalmazására és projektek indítására*. A helyi döntéshozókat, a vállalkozókat és a civil szervezeteket integrálnák a közösségi gondolkodást szorgalmazó fórumok, tréningek, előadások, közösségi rendezvények mind a 11 településen. Konkrét mintaprojektet indítanak *Mikepércsen*. Itt a SAPARD program keretében megújuló közösségi ház napi programozását tervezik meg közösségi felmérés eredményeképp a lakosság aktivizálásával, a szerves közösségi gondolkodás újraindításával.¹²

Túristvándi. Programjuk *az egy környéket jelentő Túristvándi, Kölcse, Sonkád, Füledd, Kömörő, Tiszacsécse települések összehangolt közösségi művelődési fejlesztését* célozza. Az itt élő emberek nagy része a rendszerváltozás után elvesztette munkáját. A mezőgazdasági termékek piaca beszűkült. Mindenfajta közművelődési szervezet megszűnt. A gazdaság átalakulásával együtt járó

munkanélküliség a térséget súlyosan érinti, meghaladja a 25 %-ot. A lakosság nagy része alulképzett; csak 2,2 %-uk rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Tanult szakmája 44%-nak, érettségije 13%-uknak van; 20,8 % csak általános iskolával, vagy azzal sem rendelkezik. Az új gazdasági környezet és az EU-tagság olyan újabb kihívások (magasabb iskolai végzettség kívánalma, magas követelményrendszer a vállalkozások területén, szakmai profizmus, „élethosszig tartó tanulás” stb.) elé állít mindenkit, ami elengedhetlenné teszi a humán erőforrás képességfejlesztését.

A közösségi művelődés fontos része a humán erőforrás fejlesztésének, hiszen az alapvető feltételek egy részének biztosításán túl nemcsak ahhoz járul hozzá, hogy a lakosság minőségileg jobb életet élhessen, hanem az ifjúsági korosztály „nevelésével” a fejlődési folyamat fenntartásához is. A települések fiataljai között nagy számban, közel 70%-ban vannak, akik nagyon rossz szociokulturális viszonyokkal rendelkeznek. Mivel az ilyen gyerekek a kortárs csoportokon keresztül szocializálódhatnak, *elengedhetetlen olyan ifjúsági közösségek létrehozása, amelyek kedvező irányba befolyásolják a települések ifjúságának mentális és emocionális képességeit.*

A projekt megvalósítási területéhez tartozó településeken a közművelődési feladatok ellátása négy településen megoldatlan. Korábban minden településen önálló szakembert alkalmaztak. *Túristvándiban* citerazenekar, ifjúsági klub, mozi, színházi csoport működött. *Kölcseben* klub, mozi, színházi táncszereplő. *Kömörőben* népdalkör. *Sonkád*on, *Fülesden*, *Tiszacsécsén* mozi és klub. *Sonkád*on és *Kölcseben* a betlehemes népi játékoknak is nagy hagyománya van. Ezek mára szinte teljesen megszűntek. A közösségek felbomlottak.

Az érintett települések e probléma leküzdésére és a hosszabb távú célok elérésének érdekében *egymással együttműködve közösen kívánják a közművelődési feladatokat ellátni.* Programjuk a hosszú távú közös közművelődési fejlesztési terv kidolgozása, a közművelődési hálózat és az együttműködés kialakítása. A projekt *első útját* jelentő egy éves időtartam alatt az egymással együttműködő települések közös közművelődési hálózat kiépítését valósítják meg, és elkészítik a települések közművelődés-fejlesztési tervét. Megbeszéléseket szerveznek az önkormányzati vezetőkkel, kidolgozzák az együttműködés kereteit, közös helyzetelemzést, szükséglet-felmérést készítenek. Feltérképezik a lehetséges partnereket. Civil térképet készítenek. A cél megvalósítását szolgáló tevékenységek kidolgozását közösségfejlesztő szakember segítségével képzelik el; ő segítene a további közös cselekvési terv, illetőleg a továbblépés alternatíváinak kidolgozásában.¹³

Felső-Kiskunság. A térségben lévő két, *egyesületi működtetésű civil közösségi ház és információs központ előtörténetének, működésének, eredményeinek széleskörű megismertetésével a térségben e működési forma népszerűsítése és elterjesztése a cél, olyan települések civil szervezeteinek aktivistái körében, ahol nincs közösségi szintér, ám erre vonatkozó szándékuk van.*

A Felső-Kiskunság központjában, *Kunszentmiklóson* általános művelődési

központ (ÁMK) működik, a helyi közösségek közösségi szintéren nem használják. A művelődési otthoni részegységnek jelenleg nincs szakmai vezetője. A térség települései közül *Tasson* nincs művelődési ház, mert eladták épületét, ám egy használaton kívüli moziépület még van, ami az önkormányzat tulajdonát képezi. A *Tassi Kulturális Egyesület* egy esztendeje működik, néhány nagyrendezvényt szervez. Két középfokú közművelődési szakember tagja az egyesületnek. *Kunadacson* a felújított művelődési házat a Felső-Kiskunsági Községi Munkások Egyesülete közművelődési feladatátvállalásban működtette két évig. Az Egyesületnek egy felsőfokú végzettségű kulturális menedzser tagja van. *Kunpeszéken* az Együtt Kunpeszérért Egyesület egy évig működtette a művelődési házat teleház funkcióval is, részbeni közművelődési feladatátvállalással. Nincs szakmai végzettségű emberük. *Szabadszálláson* az önkormányzat intézményeként működik eredményesen a Művelődési Ház. *Szalkszentmártonban* korábban önálló művelődési ház volt, most ÁMK-ként működik, van népművelőjük. *Dunavecsén* az önkormányzat működteti az intézményt, szakmai végzettségű igazgatóval. *Dunaegyházán* van épület, de nem funkcionál. *Apostagon* is van művelődési ház, a könyvtáros vezeti. *Újsolton* nincs se intézmény, se közösségi tér. *Kunbábonyban* (a Kunszentmiklóshoz tartozó tanyabokorban) szintén nincs közösségi szintér. A településrészen a Közösen Bábonyért Egyesület működik 2004-től közösségi programokat szervezve.

Az elmúlt években szervezett fejlesztő kísérletek: 2000-ben *Tasson* az önkormányzat közművelődési rendeletét készítették elő a helyiek bevonásával közösségi munkások. A rendeletet a mai napig nem fogadták el. A mozi épületének közösségi térként és teleházként történő üzemeltetésére pályázat készült, amely elnyerte ugyan a támogatást, de az önkormányzat visszalépett a szerződéstől. 2002-ben *Kunadacson* valósult meg a Tassra tervezett program. A korábban vállalkozó által diszkóként üzemelt épületet lelakták, majd az önkormányzat felújította és 2002-ben a Felső Kiskunsági Községi Munkások Egyesületét bízta meg közművelődési feladatátvállalás keretében az üzemeltetéssel. Első évben 1 milliós támogatást és a rezsit 50%-át biztosította, bérleti díjat nem kért. Az egyesület egy foglalkoztatási program keretében tudta elkezdni a működést és a funkciók kialakítását. A második évben kicsit több támogatást adott, és egy közhasznú foglalkoztatottat biztosított, bérleti díjat nem kért, ám a rezsit nem fedezte. (Megvalósított funkciók: közösségi szintér biztosítása a helyi kezdeményezésekhez, saját kulturális-közösségi programok, teleház funkció, kávéház, papírbolt, helyi újság, falugazdász és agrárkamrai tanácsadó irodája, projektiroda, szociális szolgáltatások.) 2003-ban *Kunpeszéken* kezdődött hasonló program. Az önkormányzat 300.000,- Ft-tal és a bérleti díj elengedésével támogatta a helyi egyesületet. A rezsit az egyesület biztosította, valamint készpénzt tett a programba. Külső támogatásból 4+1 főt foglalkoztattak. *Kunszentmiklóson* a Szülők Egyesülete teleház eszközpályázaton nyert. A helyet az önkormányzat biztosította, egy év alatt többször módosuló helyszínnel. Az ígért közösségi épületet nem tudta rendelkezésre bocsátani.

A Felső-Kiskunsági Községi Munkások Egyesülete egy másik forrásból nyert a közösségi tér felújítására támogatást. A Szülők Egyesülete a kunadacsihoz hasonló funkciókra keresett támogatót, de szándékuk nem sikerült.

Jelen programjuk projektbemutatót és elemző szemináriumokat céloz, kiadványt, honlapot, kapcsolatépítést, tanulmányutakat tervez; az új kezdeményezőket segíti közösségfejlesztő, szervezetfejlesztő munkával, képzéseket indít a kezdeményezők számára ott, ahol a majdani működtetők is részt vesznek az elképzések kidolgozásában, a működtetésre való közös felkészülésben.¹⁴

Kondoros. Feladatuk az évtizede működő egyesületük tapasztalatára és szervezőerejére támaszkodva *kistáji kulturális hálózat kiépítése* a fellelhető intézmények és a megszervezett civilek részvételével; kistérségi összefogás kialakítása, a kistérségi menedzserek kulturális területre való bevonása.

A program a szarvasi kistérségben *Csabacsúd, Kardos, Örménykút, Kondoros*, a békési kistérségben *Hunya, Kamut*, a békéscsabai kistérségben *Kétsoprony* településeket érinti, amelyek 12 km²-es körzetben helyezkednek el Kondoros körül. Népeségének elöregedése növekszik, nő a háztartások szétesése, emelkedik a gyermekét egyedül nevelő szülők száma. A családok életritmusa felgyorsult, a társadalmi minták és értékek átrendeződtek. A kistérségi koncepcióból általában kimarad a közművelődés. A civilek többsége gyenge és alulfinanszírozott. Régiós szintű, fiatalokra irányuló közösségfejlesztés nincs, az általános iskolából kikerülő fiatalok nagy részének egyetlen hétvégi szórakozási lehetősége a vendéglátóegységek biztosította szolgáltatások. Rendszeres gyakorisággal megrendezett, a szabadidő hasznos eltöltésére irányuló térségi program nincs; helybéli is csak az egyházak, illetve néhány civil szervezet szervez. Szórványosan ifjúsági szubkultúrák jelennek meg. A kisteleplésen élők kirekesztődnek az információs társadalomból a megfelelő technikai háttér hiányában. Az érintett településekből kettőn van felsőfokú, egy településen középfokú közművelődési szakember, három településen pedagógus látja el a szervezési munkákat, egy településen óvónő végzi a kulturális tevékenységet. A településeken az önkormányzatok civil támogatást is biztosítanak, hiszen a közművelődési rendezvények civil támogatással valósulnak meg.

A program során alkalmazott módszerek: *szociológiai felmérés* (kérdőíves módszerrel a települések lakosait felkeresve, házról-házra járva végeznék a helyi erőforrások felkutatását, a programba bevonható leendő szakemberek megtalálását); *kistérségi kulturális adatbázis kiépítése* (a felmérés elemzése után településenként kulturális erőforrás térkép készítése); *kistérségi kulturális koncepció kidolgozása* rövid-, közép- és hosszútávon. A stratégiára alapozva településenként intézkedési terv és cselekvési program kidolgozása. *Közösségfejlesztés-képzés* (közművelődési szakemberek számára vezetéselmélet, szervezetalapítási ismeretek, pályázatíró tréningek, csoportpszichológia, közösségfejlesztés, csapatépítés, jogi ismeretek); *személyes tapasztalat- és élményszerzés, klubfoglalkozások* (minden pénteken este 17-

22 óráig kínálnak tartalmas, kulturált szórakozási lehetőséget a térségi fiatalok számára a fent megjelölt módszerek alkalmazásával oly módon, hogy minden hétvégén más településen rendezik meg a kistérségi klubfoglalkozásokat. Céljuk olyan, a térségi fiatalokra építő közösségek szerveződésének a segítése, amely közösségek *a későbbiekben megfelelően megerősödve önszerveződésükkel, kreativitásukkal, közösségi gondolkodásukkal a saját közösségi igényük és szükségleteik megfogalmazásával, céljaik megvalósításával megfelelő humán erőforrása, fejlesztője lehet* településüknek. A helyi fiatalok részére a hétvégi szabadidős programok megválasztásához változatos; a kreativitást, a közösséggé-formálást elősegítő programlehetőségeket teremtenek képesség- és készségfejlesztő, ismeretszerző, az egészséges életmódra nevelő, a szabadidő hasznos eltöltésére irányuló programok szervezésével. A közösségi élményhez jutás lehetőségének megteremtését identitástudat-erősítéssel, a tolerancia kialakításával, az empatikus készségek erősítésével végzik. A társadalmi beilleszkedés elősegítését a korosztályt érintő kérdések felvetésével és megbeszélésével, a helyes önismeretet, önértékelést és önbizalom kialakítását és elmélyítését közösségi élményeken keresztül oldják meg.

Elvárható eredmény: kistérségi kulturális adatbázis kiépülése, kistérségi kulturális humán erőforrástérkép, kistérségi kulturális koncepció vázának felállítása, a kistérségi kulturális politikába a humán erőforrás aktív részvétele, Kondoros központtal a kistérségi kulturális politika generálása, a mintaprojekt publikálása.

A programot megvalósító szervezet a *Kondorosi Faluszépítő Baráti Társaság* 1992-ben szerveződött és 1995-ben egyesületi formát öltött. Olyan magán-személyek alapították, akik Kondoros kulturális életének fejlesztését, a település életének előmozdítását tűzték ki célul. A tagság 47 fős, akik a településhez vagy a környékhez kötődnek. Az egyesület folyamatosan szervezi a művelődési életet, és rendszeres programokat tart saját tulajdonú tájházában.

Az elmúlt két-három évben tevékenységi köre kibővült; a nagyrendezvények mellett a település civil életének átfogó segítségét, koordinálását is fölvállalták. Az egyesület (tevékenységének kiszélesítésével) hat év óta működteti saját *szlovák-magyar tájházát*. Itt a kiállítás mellett másik három helyiségben kapott helyet az egyesület *informatikai szolgáltató tevékenysége*, valamint irodája. A házat rendszeresen látogatják a diákok is. *Délutánonként 40-50 gyerek fordul meg, akik társasjátékoznak, az udvaron röplabdáznak, tollasoznak, kosaraznak, illetve számítógépeznek.* A fiatalok számára rendszeres *hétvégi-esti programokat* szerveznek. 2001-ben elkezdődött a helyi hagyományokra épülő *nyári táborok* szervezése a gyermek- és ifjúsági korosztály részére. A tájházban tartott fazekas- és fafaragó-táborban döntően hátrányos helyzetű gyermekek vettek részt.

Ekkor kezdődött el a település *kulturális feltérképezése* is. Ennek első fázisaként a község déli részén minden háztartásra kiterjedő *szociológiai felmérés* történt a művelődési, szórakozási igényekről és a helyi kulturális erőforrásokról. Az egyesület kezdeményezésére jött létre *három oldal – a civilek, a vállalkozók és az*

önkormányzat – részvételével az a „Jövőműhely”, amely a település fejlesztését szolgálja. A havonta tartott megbeszéléseken sikerült kialakítani a rövid-, közép- és hosszú távú koncepció főbb vonalait, és megállapodtak olyan konkrét témakörök elősegítésében, mint a mezőgazdaság és az idegenforgalom. A *települési környezet fejlesztésében* már a játszóterek, utcabútorok kialakításáig jutottak, és pályázati pénzzel megvalósult egy tőrekonstrukció. Az egyesület környezeti ügyekben már korábban is rendszeresen tevékenykedett: faültetés, szemétszedési nap, temető rendbe hozása, a temető mögötti tó kitakarítása, fajátszótér létesítése, parkosítás stb. – ezekhez az önkormányzat rendszeresen ad gépeket, segítséget.

A tájház a közösségi élet tere, a helyi civil élet központja. A településen működő több mint harminc civil szervezet számára is helyet biztosít (közülük 21 bejegyzett jogi személy). A tájházban tartják *fórumaikat*, rendszeres és alkalomhoz kötődő *rendezvényeiket, összejöveteleiket*. Az is előfordult, hogy helyi egyesület itt alakult meg. Havonta rendszeresen szerveznek *Civil napokat*, amelyeket alkalmanként szervezett civil találkozókat egészítenek ki. Ezek lehetőséget teremtenek az *együttgondolkodásra*: a helyi egyesületek közötti *tapasztalatcserére, a közös munkára, valamint lobbizásra* (pl. az önkormányzatnál). Ez is hozzájárul Kondoroson a *sokrétű civil élet kifejlődéséhez*.

Egyesületük kiterjedt, *számítógépen alapuló segítő-szolgáltató tevékenységet* is végez. A teleház aktív működése óta nőtt azoknak a száma, akik a szolgáltatásokat a környező kistelepülésekről is igénybe veszik. Így szorosabb kapcsolat jött létre a környező települések egyes szervezeteivel is. Erre alapozva készítették el kistérségi középtávú stratégiájukat.¹⁵

Egri kistérség. *Két mikrotérségbe telepített fejlesztési irodával, a kistáj adottságainak összegzésével, kulturális és természeti értékeket bemutató térségi programcsomagok készítésével* növelnék a települések turisztikai vonzerejét az Eger Körzete Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás 19 tagtelepülésén: Eger városban és közvetlen szomszédságában lévő *Andornaktálya, Bogács, Bükkzsérc, Cserépfalu, Cserépváralfa, Demjén, Egerbakta, Egerszalók, Egerszólát, Felsőtárkány, Kerecsend, Maklár, Nagytálya, Noszvaj, Novaj, Ostoros, Szarvaskő és Szomolya* településeken.

Az Eger Körzete Kistérségi Társulást alkotó 19 települési önkormányzat megyehatáron átnyúlva szerveződött önálló, saját perspektívát teremtő kistérséggé. A települések kiváló adottságú környezete elsődlegesen a turizmusnak kedvez. A természeti környezet az alapja az évszázados szőlő- és bortermelésnek. A kistérség összes települése része az egri és a bükkaljai történelmi borvidéknek.

A kistérség turisztikai adottságai kiemelkedően jók. Koncentráltan vannak jelen a természeti-táji és a történelmi-építészeti értékek, a turisztikai kínálat minden jelentősebb részterülete. A turisztikai információs rendszerek fejlesztése nélkül az adottságok azonban csak az esetlegesség szintjén maradnának, ami a hasznosítás hatékonyságát erősen rontaná.

Helyikezdeményezést követően máre lindították a kistérségi marketing programot, amelynek célja a turizmus élénkítés és az egységes kistérségi arculat kialakítása mellett az, hogy *erősödjön a térségben az identitástudat*. A célok megvalósulásához több kistérségi marketing-kiadvány készült el magyar, német és angol nyelven. E mellett fontosnak tartják az interneten való megjelenést is.

Kiemelt feladatként jelentkezik, és az idegenforgalomhoz szorosan kapcsolódik a társult önkormányzatok területén *a közművelődési feladatok megoldása, a helyi kulturális programok szervezése, a hagyományőrző csoportok életben tartása*. Erre a feladatra eddig nem tudunk forrásokat összpontosítani.

Programjuk tartalma: az egri kistérség 2 mikrotérségében a helyi humán- és természeti erőforrásokra épülve olyan fejlesztést terveznek, amely a mikrotérség *kulturális és idegenforgalmi szükségletét* egyaránt felöleli. A tervezett koordinációs irodák a mikrotérségek azon adottságainak fejlesztését végeznék, amelyek jelenleg *kihasználatlanok* vagy *alacsony színvonalon* hasznosulnak. A leendő irodák közül a *keleti (Noszvaj központtal)* főleg a gasztronómia, a kulturális hagyományok, a természetvédelem, a Bükk Nemzeti Park, az erdők, a lovas- és kerékpárútvonalak köré szervezhető programok szervezését, míg a *nyugati (Egerszalók központtal)* a kulturális programok szervezése mellett a gyógy- és termálvizek, illetve az egészségturizmus fejlesztését végelné. A helyi hagyományokra, kulturális értékekre épülő idegenforgalmat felhasználva céljuk és szándékuk a térségi bevételek növekedése, a térségben élők munkalehetőségének fejlesztése, és ezzel életminőségük javítása, népességük megtartása. Ennek érdekében *felmérik* a kistérségben található hagyományápoló tevékenységet folytató szervezeteket és embereket; amennyiben lehetséges, bevonják őket a kistérségi közösségi életbe. „*Műhely*”-munkák szervezésével konkrét projektek megvalósítását, a tapasztalatok átadását, a jövőbeni tervek megfogalmazását tervezik a térség turisztikai menedzsereivel, népművelőivel, programszervezőivel. *Komplex ajánlatokat* készítenek a települések attrakcióinak összhangjára épülve, amelyek figyelembe veszik a helyi, kistérségi fejlesztés környezeti, társadalmi, kulturális és gazdasági szempontjait. *Partnerkapcsolatokat* építenek az önkormányzatok, a vállalkozások, a civil szervezetek között. *Rendezvényeket, kiállításokat* szerveznek a kistérség természeti és humán erőforrásaira építve. *Információgyűjtés, adatbázis készítés, képzések, tanfolyamok szervezése* (pl. a minőségi vendégfogadás területén) ugyancsak programjuk része.

A megvalósítástól elvárt eredmények: aktívabb közösségi élet, a helyi programok színvonala és száma gazdagodik. A térség marketingje javul. A szabadidő helyi, „hasznos” eltöltésének lehetősége bővül. A térség vendégfogadó képessége fejlődik. Az üres épületek kihasználtsága megoldódik. Új partnerkapcsolatok alakulnak. A térség versenyképessége, vonzereje, ismertsége tovább növekszik. A turisztikai kínálat mennyiségében és minőségileg fejlődik. Az ár- és adóbevételek növekednek. Művelődési intézmények fejlődnek, szolgáltatásaik bővülnek, ajánlatuk színvonala emelkedik.¹⁶

Ahány kistáj, annyiféle fejlesztőprogram

szükséges úgy, ahogyan Varga Csaba mondta a '80-as évek elején a *balaton-szabadi falureform helyszíneit* meglátogatóknak,¹⁷ kérve őket, hogy ne másolják azt, hiszen a települések, körülményeik, az ott élő emberek és életlehetőségeik sokfélék. Ami valahol bevált, attól még *nem* másolható. A fejlesztés sikerét befolyásolhatja az abban közreműködők helyi elfogadottsága, habitusa. Befolyásolhatja a változtatásra való helybéli hajlandóság, egy-egy hangadó, véleményformáló személyiség hozzáállása és még sok minden más a hagyományoktól az éppen ott adott lehetőségeig. Amikor korábban arról szóltam, hogy fejlesztőprogramjaink célja az is, hogy 'megtudjuk, melyiket ajánljuk máshová', korántsem arra gondoltam, hogy a kezdeményezések szabadon áttelepíthetők, mint egy karosszék vagy egy almárium. Legfeljebb megközelítésük, gondolkodásmódjuk, eszközrendszerük.

Ezért kell csínján bánnunk a boldogabb sorsú országok tapasztalataival, eljárásaik honosításával is. Bizonyos, hogy az utóbbi fél évszázad számtalan sikeres közösségi művelődési kezdeményezést eredményezett odaát, a Lajtától nyugatra; és biztosak lehetünk abban, hogy a falusi térségekre, a mieinkhez hasonló településszerkezetekre is alkalmaztak sok bevált eljárásmódot. Ám egyikük sem másolható indigóval; mindegyiküket meg kell ismerjük, aztán össze kell vessük körülményeinket, adottságainkat az övékkel, aludnunk kell rá néhányat, és ha még ekkor is alkalmasnak látszanak, *logikájuk* honosítandó.

Nem kétséges, hogy szerte Magyarország kistájain és különféle kistérségeiben a fentiekkel rokonítható szándékok munkálnak, bár mások előtt jobbra titokban maradnak. Nincs olyan fórum, ahol ezeket közzétennék. Aki e szöveg olvastán kedvet érez ahhoz, hogy rokon törekvéseihez társakat kerítsen, szóljon. Az ismertett fejlesztőprogramok egyetlen előnye minden többivel szemben pusztán annyi, hogy a szándékok megvalósítói *rendszeres kapcsolatban állnak egymással*, a különféle helyszíneken találkoznak egyrészt azért, hogy a meglátogatott kistájak kezdeményezéseit részleteiben is megismerjék; másrészt, hogy tanuljanak belőle. Harmadrészt, hogy *erősítsék egymást* rokonítható szándékaikban.¹⁸

Utaltam már arra, hogy fejlesztőprogramjaink megvalósításának egyik célja éppen az, hogy a kistérségi, a kistáji, a 'járás' közösségi művelődés országos felkarolását megelőzően *annak költségeit megbecsülni* segítsenek. Az ugyanis nem lehet kérdés, hogy szükség van-e mindenütt a közösségi művelődés lehetőségeire. Az sem, hogy a települési perifériák szándékait valahonnan (és lehetőleg a legközelebről, tehát a körzetközpontot jelentő kisvárosból, nagyközségből) gyámolítani kell. Az sem lehet kérdés, hogy az országos lehetőségek költségeit kinek kell megteremteni. Azt viszont jogos kérdés (lehetne) a finanszírozó államtól, hogy tudja: *pontosan mit fizessen, s hogy pontosan miért és mennyit kell fizetnie*. Válaszokat csak úgy adhatunk, ha előtte próbát teszünk és számolunk.

Jegyzetek

- ¹ Beke Pál: *Kistérség, kistáj* = *Szín*, 2003. december (8/6) 1-6.o.
- ² Gergye Rezső: *Kistérség (kistáj, járás, város és vidéke)* = *Szín*, 2004. január (9/1) 3-4.o.
- ³ Kereszti Ferenc: *Műhelybeszélgetések a kistérségi közművelődésről* = *Szín*, 2004. május (9/3) 6-24.o.
- ⁴ Pósfay Péter: *A közösségi művelődés lehetőségének és/vagy megfelelő színvonalú működtetésének modellje* = *Szín*, 2004. március (9/2) 33-35.o.
- ⁵ Beke Pál: *Az aprófalvak, kistérségek, kistájak közösségi művelődése* = *Szín*, 2004. május (9/3) 1-5.o.
- ⁶ *Új utak a közösségi művelődésben I.-II.* 2 x 40 perces riportfilm Mezőkövesd, Szombathely-Herény, Kajdacs, Győrvár, Szombathely-Gyöngyöshermán, Börcs, Szombathely-Zanat, Oszkó, Kondoros, Komárom, Tiszacsécsé, Derecske, Nyíregyháza, Kisgyőr, Noszvaj, Egerszalók, Kádárta, Nagybjacs, Vasvár, Penyige, Sióagárd, Várgesztes, Kismarja, Dunaszeg, Túristvándi, Hajdúbagos szakmai-térségi megújulást jelentő munkáiról. Készítette 2004-ben a Magyar Művelődési Intézet „Látószög” Stúdiójában Nagy Attila és Tóth Zsóka.
- ⁷ *Magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig, I.-III.* kötet, szerkesztette Pór Edit, Művelődéskutató Intézet, 1988.
- ⁸ Lásd például erre Bokor Béla – Mezei József: *Komplex kulturális modell-tervezet; az újpetrei gazdasági térség új közművelődési rendszere*, Baranya megyei Népművelési Tanácsadó, Pécs, 1978.
- ⁹ A magam részéről lásd erről például *Művelődési otthonok Budapesten – ma és holnap* = *Kultúra és Közösség*, 1975. 4. szám, 40-57.o.; *A jövő művelődési otthonainak funkcióiról* = *Budapesti Népművelő*, 1976. 1-2. szám, 9-14.o.; *Javaslat a városi közművelődés átalakítására (Pécs ürügyén)* = *Kultúra és Közösség*, 1989. 5. szám, 73-82.o.
- ¹⁰ *Statisztikai tájékoztató (a) közművelődési tevékenységről 2001-2002*, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 2003.
- ¹¹ A '70-es évek végén úgy fogalmazott egy intézményfejlesztésről szóló, a Népművelési Intézetben készített dokumentum, hogy a közösségi hely a lakástól 10 perc alatt elérhető közelségben legyen. Ez azóta is illúzió. Megjegyzem, hogy pl. a *tanyaközpontok olvasókörei* vagy a kiegyezést követő időkben és a két világháború között telepített, a *tulajdonos által finanszírozott munkáslakótelepek kultúrotthonai* ezt a kívánalmat megvalósították.
- ¹² Jantyk Zsolt szövege alapján a *Közösségi művelődés a kistérségekben; fejlesztőprogram-gyűjtemény* című összeállításból: *Intézményi háttérű kistérségi közösségi művelődési fejlesztőmunka*, www.mmi.hu.
- ¹³ Lakatosné Sira Magdolna szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: A Túr-menti települések közművelődési hálózatának kiépítése*, i.h.
- ¹⁴ Mészáros Zsuzsa szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: Civil közösségi házak, információs központok népszerűsítése*, i.h.
- ¹⁵ Kasnyik Magdolna szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: Kistáji kulturális fejlesztés civil szervezőközponttal*, i.h. Civil szervezőmunkájuk miatt szervezetüket részletesebben bemutatam.
- ¹⁶ Hidvégi Éva szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: Kistáji kulturális fejlesztőmunka turisztikai koordinációs központokkal*, i.h.
- ¹⁷ *Nevesincs kísérlet* = *Magyar Hírlap Képes Melléklet*, 1984. november 28, 8-14.o.; *Siómente Népfőiskola*, szerk. Varga Csaba, Népművelési Intézet, 1985.
- ¹⁸ A *Kistérségi Kulturális Fejlesztési Műhelyben* együttműködő szakembereket Kereszti Ferenc koordinálja a Magyar Művelődési Intézetben (1011 Budapest, Corvin tér 8.).

Lukáts János

Féja Géza és a Görgey-kérdés

A címlapon körszakállas, ősz férfiarc, oldalra kitekint a képből, kék szemet és szikár alakot sejtet. Első pillantásra lehetne az öreg Kossuth, pedig az öreg Görgey. És hogy hasonlít az öreg Féjára! Talán nem is véletlen a hasonlóság, mindhárman felső-magyarországiak.

Kossuth végigélte a századot, 1802-től 1894-ig, 1848-49-ben, élete csúcán 46 éves volt, utána még ugyanennyit élt emigrációban, száműzetésben. Távol hazájától, élethosszú kapcsolatot tartva a rajongott és elveszített nemzettel.

Görgey végigélt egy századot, 1818-tól 1916-ig, 1848-49-ben, élete csúcán 30 éves volt, utána még kétszer ennyit élt belső emigrációban, belső száműzetésben. Hazájában elszigetelve, állandó célpontjául kitéve kritikusan szeretett és szeretve kritizált nemzetének. Kossuth végzete az idegenbe rekesztettség volt, Görgey a hazai bezártság.

A második világháború utolsó hónapjaiban Féja Géza megírta Kossuth pályaképét. Az emberi alkat kibontakozását és az államférfiúi életútfordulóit. Nem erényeket, hibákat vagy ellentmondásokat emelt ki vagy simított el – a mozgatórugókat kereste. Egy nagy korszak névadó személyiségének a pályáját, amely nem független a korától, környezetétől, a kor eszméitől és hiedelmeitől. Nem független? Hiszen abban gyökerezik! A nemzeti tudatban és a történelemben, kora uralkodó politikai elveiben, a korszellemben és a makacs előítélet-hálóban. Fontosnak tartotta ezt a Kossuthot megrajzolni 1944-ben, egy a világosinál újabb és modernebb nemzetomlás idején. Fontosnak tartotta a nemzetet fölrazzó és győzelem felé vezérlő Kossuth alakját kifraggni, aki írt adóan és reményt nyújtóan intett majd' száz év távolából is. Túl egy vesztés és egy vesztesre álló világháborún, túl Trianonon, túl másfélmillió kitántorgón, túl a bekövetkezett német és a küszöbön álló orosz megszálláson. Szükség volt Kossuthra, még akár a csodaváróra is, aki karjaival akár „a menny leomló boltozatát” is képes fölfogni. (A kézirat azonban csak négy évtizedes lappangás után került elő az író hagyatékából, s 1987-ben jelent meg.)

Aztán Kossuth győzött... Nem a nemzet tudatában, ott már egy évszázada uralta a szíveket (kevésbé az elméket). Győzött és bekerült a nemzeti panteonba, ha nem is egészen a maga akaratából, de mint a felkelt nép legyőzhetetlenségének a példaképe. Nem volt igazán szükség a történelmi dokumentumokra és bizonyítékokra, inkább a centenárium érzelmi telítettségére. És persze Görgeyre, aki mögé mindazokat oda lehetett utasítani, akiket mégsem lehetett Kossuth mögé fölsorakoztatni. Mert a bukáshoz ugyanúgy nem dokumentum és bizonyíték kell, miként a győzelemhez sem, hanem bűnbak, áruló, sorscsapás. Sors mala, nihil aliud! – balszerencse, semmi más! Ez volt Görgey.

Amit a Kossuth-Széchenyi vita jelentett az 1840-es években (1848 őszeig),

ugyanazt jelentette, ugyanazt folytatta a Kossuth–Görgey vita 1848 ősztől 1849 őszéig és tovább. Nem tartalmában, hanem szellemében, nem a társadalmi haladásban és a nemzetépítésben, hanem a stratégiában és a hadvezetésben. A sanda ellensúlyt Kossuthtal szemben, az értetlenkedő, avított ellenerőt, az áskálódást és a sötét erők gyújtómedencéjét a szárnyalással szemben. Hiba lenne persze ezt az ellentétet a történelemben és az utókor tudatában 1945-től eredeztetni. Megvolt ez 1848 ősztől, megvolt Világostól, a honvédmenhelyek aggastyánjaitól, a doni katasztrófától a szerveződő szocialista néphadseregig. És nem az indulati politizálás túlfűtött személyeskedései közben, nem a kocsmasztalra bukó fők véleményeként, de alkotók és gondolkodók felelős állásfoglalásaként is, művek és lelkek konfliktusaként. Illyés Gyula már a Petőfi életrajzban útszéli módon denunciója Görgeyt, a mű igényességéhez képest méltatlanul (ráadásul Görgey nagyrészt mellékszereplő Petőfi életében és halálában). Később, a *Fáklyalángban* folytatja történelem- és jellemtorzító tevékenységét, miközben higgadt olvasással alig hihető, hogy Kossuth tirádáit ő maga is többre becsülné Görgey szikár érveinél. Németh László a „minőség forradalma” korai előharcosává formálja át Görgeyt (valójában inkább a saját képére), az *Áruló* látszatra talán árnyaltabb Illyés drámájánál, de eredményében talán még nála is drámaiatlanabb. Más Kossuth-életrajzírók még ezt a fáradságot sem veszik maguknak.

1974-ben írta Féja a *Visegrádi estétet*. Túl a népi mozgalom hullámverésén és kényszerű apályán, túl az ötvenes évek kötelező szegényparaszti optimizmusán és úrgyűlöletén, de túl a saját nagy eredményeket és nagy kiábrándulásokat hozó életének is a delén. Ez még „hiányzott”, ezt még meg kellett írnia, hogy az egyensúly megteremtődjék a saját pályáján – és bizonyosan a saját lelkiismeretében is. Hogy megírta a Kossuth-könyv ellenpárját, bravúros üveglapot tartva egy ellentmondásos korszak két ellentmondásos figurája közé, aztán hol az egyik, hol a másik köré csoportosítva azokat a bizonyos dokumentumokat és bizonyítékokat? Nem. Nem egészen! S ha mégis pöröl a két könyv egymással, tudjuk be e pör hozadékául a megírásuk közt eltelt időt, a merőben más történelmi szituációt és a megszenvedett tapasztalatokat. Meg azt a hangsúlyozandó körülményt, hogy Féja Géza lélekelemző jellemrajzot készít, és nem eseménytörténetet szerkeszt.

Kilencven is elmúlt már a törhetetlen szellemű, testi és lelki erejű tábornok, a visegrádi remete, amikor számvetésre készül élete értelme és tragédiája ügyében. Nem először, de alighanem utoljára. Alkalmi támadókkal és törleszkedő védelmezőkkel százszor is megtette már ezt az elmúlt hatvan évben, most azonban bizonyosságot akar. Az egyetlen hiteles személyt hívja segítségül, a koronatanút, Kossuthot. Mit számít, hogy Kossuth már két évtizede halott, s ugyanúgy belekövesedett az emigráns kormányzó maszkjába, mint Görgey az árulóba!

Nehéz napok és nehéz esték ezek, az aggastyán korú tábornok emlékezik és hadakozik, érvel és cáfol, hitet tesz és hitetlenkedik, szellemét az egyetlen célra mozgósítja, amiért érdemes még élni, és amiért nem szabad még meghalni: hogy

bizonyítsa igazát, emberi tisztességét, hogy a leghitelesebb véleményalkotó is elismerje: megcselekedte vállalt kötelességét. Tizenkét estén át megjelenik Kossuth, az ellenfél, a barát, a pályatárs, a vetélytárs, ezek a megnevezések azonban semmitmondóak, a két férfi kapcsolatát naponta, sőt akár mondatonként kell újra szőni és bontani. Hat évtizeddel korábban történt, és alig másfél évig tartott, mégis: ezért éltek mindketten közel egy évszázadot. A szabadságharc hadtörténete elevenedik meg újra, eseménytörténete, szikár dokumentumai és fullánkos pletykái, a szavak a történelem bölcs értelmezéséről és a rendkívüli emberek napi gyarlóságáról egyaránt szólnak. Feladatuk volt, kötelességük, küldetésük: országkormányzás, honvédelem. Egy nemzet sorsának a formálása, amelyet mindketten forrón és hitelesen szerettek, amelyért élni tudtak, de halni nem. A túlélés megfosztotta őket a hősi halál kecsegtető lehetőségétől, s egyúttal rájuk rakta a hősietlen polgári lét „nyűgét s nyilait”.

Kossuth többnyire vádol, lelkesen és igaza tudatában, távlatosan és jövőbe tekintően. Görgey értelmez, pontosít, józanul és visszafogottan. Van mit visszafognia, Kossuth szavaiból árad felé a szemrehányás, a bizalmatlanság, az eljátszott barátság keserősége. Görgey a fegyelmet és a kötelességtudást abroncsolta a benne is zabolátlanul működő indulatokra. Napról-napra harcolják, szenvedik és bizonyítják végig a másfél évet. A kimondott szavakat és az elhárított gondolatokat, a meglépett lépéseket és az egy helyben topogásokat. Persze egymást vonják kérdőre, hiszen példátlan, ami történt: a nemzet élethalál harcának másfél éve során az ország kormányzója és a hadsereg főparancsnoka összesen ötször találkozott személyesen, az utolsó találkozás a bukás előestéjén esett. Nem ugyanazt a nyelvet beszélik, ezen a bolygóközi távolságon, mentalitásbeli különbségen bizonyosan Kossuth harctéri látogatásai ugyanúgy nem segíthettek volna, mint Görgey tisztelgő látogatásai a kormány éppen aktuális tartózkodási helyén (Pest, Debrecen, Pest, Szeged, Arad). A közösnek mondott cél ideális esetben is aligha tette volna a két férfit egyazon kerék küllőivé. És hát 1848-49 – minden nagyszerűségével együtt – súlyos történelmi terhekkal viaskodó időszak volt.

Az utókor olvasóját megszállja a döbbenet: alig van a fővezérnek olyan cselekedete, amelyet helyesen ismerne a kormányzó, és alig van a kormányzónak olyan elképzelése, amellyel egyetértene a fővezér. Hiba, tévedés, félremagyarázás, bizalmatlanság, de még inkább pletyka, szándékos elhallgatás, a lejárátás szándéka. „Ezernyolcszáznegyvenyolc, te csillag!”

Féja Géza okos, bölcs öreg, és sokat tapasztalt 1974-ig. Angyal és ördög – tudja – nincs a történelemben, vagy csak ritkán. Figurájuk akkor sem lenne hiteles, ha a korábbi ördögöt operálná át angyallá, vagy fordítva. Eszébe sincs az ilyesfajta történelmi műtétek számát szaporítani, főlős számban fordultak elő a megelőző években. A hasonlatnál maradva: Féja lemossa az arcokról a kormot, és lemossa az aranyport. És talán ugyanilyen fontos: nem ajánlja az angyalság és az ördöglét helyett a kétes érvényű és elvtelenül kényelmes közéletet sem. Az igazság alkalmanként máshol és máshol van, ezt a történész dolga megkeresni, közhírré tenni és stabilizálni, hogy be ne szennyeződjék

korommal, aranyfüsttel. Féja megkérdőjelezi Görgey áruló voltát, ehhez még 1974-ben is bátorság kellett, talán nem életét és szabadságát veszélyeztette, aki ezt megteszi, de hitelét igen. Hasonló módon bátorság szükségeltetett (mindenkor Magyarországon) Kossuth csalhatatlanságát kétségbe vonni. Ez utóbbit nem is teszi meg Féja, nincs rá szüksége.

Kossuth és Görgey rendszeres, személyes találkozója nyilván nem oldotta volna föl a két öntörvényű fő gondolkodásbeli különbségét, de a személyes találkozás kiküszöbölt volna egy sor zavaró tényezőt. Olyan alantas és mellékes tényezőket, amelyek összességükben már alkalmasak voltak történelmi események befolyásolására és megváltoztatására. Nem Kossuth hiúsága és nem Görgey makacssága volt végső oka a kapcsolat megromlásának és – kis túlzással – a szabadságharc elbukásának, hanem az a kisszerű, tehetségtelen és felelőtlen hivatalnok- és katonaréteg, amely mindkettőjüket körülvette.

A magyarországi politikai felfogás évszázadok során kétségkívül elszokott a felelős, higgadt és eredményes politizálástól. A sérelmi szemlélet a maga defenzív, opportunistikus és kétkulacsosságra kényszerült módján inkább a megkapaszkodást, a túlélést és a bajok kisebbítését szolgálta. Kultúrájához is sokkal inkább a prókatori szófaragás, a „sub rosa” szemlélet tartozott, a tettek rezisztenciája és kevésbé a végrehajtása. Ez a korszerűtlen – s a szabadságharc viszonyai között egyenesen ártalmas – szemlélet természetesen Kossuth és Görgey jellemétől sem volt idegen, és tetteikben, gesztusaikban is megmutatkozott. A kormányzó ékesszóló levelek százaival bombázta a tábornokot, olyan ügyekben, amelyek egyetlen személyes találkozóval megoldhatók lettek volna, Görgey viszont kiáltványaival és titkos tárgyalásaival keltette föl maga ellen olyan bizalmatlanságát, akiknek egyetlen mondata vagy gondolata sem élte túl másféléves forradalmári közszereplésüket.

A fegyelmezett ügyintézés, a modern szakmai felkészültség sok esetben nem volt sajátja a forradalmi kormánynak, különösen a Szemere Bertalan nevével jelzett kabinetnek. A tespedéstől, a tehetetlenségen át a nyílt szabotázsig mindaz föllelhető ebben a kormányzati tevékenységben, ami rövid úton, törvényszerűen vezetett a tárcák és az ország csődjéhez. A megszólított nép egyik része az ígérek be nem váltása miatt volt csalódott, a másik része félt ugyanezen ígérek beváltásától. Mindehhez társult a hadiállapot, a zsugorodó hátszág, a nemzetiségek öntudatra ébredése, amely gyilkos, magyarelles erőszakhadjárattá fajult. Aligha volt tehát esélye a szabadságharcnak a győzelemre, vagy legalább is elfogadható tárgyalási pozíció kivívására. Mindezzel az utókor száz év után már tisztában van. Vagy talán tisztában volt 1848-49-ben is, pontosan látta, vagy láthatta volna a tornyosuló felhőket, a megoldhatatlan dilemmákat. Csak éppen mást akart látni: rend nélküli szabadságot, szenvedés nélküli győzelmet. Hősiességet, amelyért babér jár, mint az ókori stadionokban.

Kossuth ne látta volna mindezt? Bizonyosan látta, de átnézett fölötte. Hitte: mindenkit olyan láng és nemes hit emel, mint őt. Hitte: elég a szép szó és a tiszta eszme, ettől munkára kap a basáskodó miniszteriális beamter, és leborul előtte szerb, tót, román, Windischgräetz. Túlságosan tisztán hitte, nem jól hitte.

1849 augusztusában minden összeomlott, Kossuth elmenekült, megbocsátották neki. Magával vitte a koronát, aztán mégsem vitte magával, megbocsátották neki. A törökhöz menekült, mohamedánhoz, a Balkánra, megbocsátották neki. Fél évszázadot élt még, visszasírták.

Görgey ne látta volna mindezt? Hogyne látta volna, undorral elfordult. Hitte: mindenki olyan fegyelmezett és bátor, mint ő. Hitte: elég a gúlába rakott fegyver és a kötőféken vezetett hadimén, megrendül ettől a látványtól a nehézkes osztrák cserepár, kegyelmet jár ki érte a gavalléros Paszkievics. Túlságosan tisztán hitte, nem jól hitte. 1849 augusztusában minden összeomlott, Görgeyt internálták, nem bocsátották meg neki. Társait kivégezték, ő életét megkapta alamizsnaként, nem bocsátották meg neki. Internálása letelvéen – hazatért, és közpolgárrá változott, nem bocsátották meg neki. Hatvan évet élt még, árulóvá bélyegezték.

Kossuth mindig és mindenkéül fölötte bízott önmagában, nem bízott Görgeyben, nevezte nyilvánosan árulónak, nevezte személyesen harcostársának. Melyik volt az igazi véleménye? Így volt politikus, vagy – szebben mondva – így volt hasznos az „ügynek”? Vagy maga sem volt biztos Görgey megítélésében, mérlegelve nyelve gyanánt ingadozott ez a kormányzói vélemény?

Görgey mindig és mindenkéül fölötte hitt a saját igazában, önmagát soha nem tartotta árulónak. Kossuthról szólt elítélő szavakat nyilvánosan is, nevezte harcostársának személyesen is. Melyik volt az igazi véleménye? Így volt katonás, vagy – kényszerből-undorból – így üzent és így nyúlt át a kormányzat feje fölé?

Fájlalta Kossuth, fájlalta Görgey... Volt mit, a század legnagyobb magyar vállalkozása bukott el. Nem, talán nem az ő összefogni képtelen jellemkülönbségükön, hanem máson. És másokon. Talán bukásra ítéltetett már megindulása előtt, talán március 15-én bukott el, talán Schwechátnál, talán Budánál, talán Temesvárnál, vagy Világosnál. A kortársaknak és az utókornak nevek kellene, akiket imáikba és átkaikba foglalhatnak, talpalatnyi földek, ahová letérdelhetnek és virágot tehetnek le. Kardpengék, véres ingmellek, „szirmok, virágok, koszorúk”.

Csak nem szembenézni! Csak nem beismerni az önzést, az áldozatra képtelenséget, a hozzá nem értést. Mindazt, ami a szirtek között, ami az óriások között a mélyben van. Ahol a hidaknak kellene lennie, az átvezető ösvényeknek, amelyek elvezetnek ember és ember, magyar és magyarországi, kormányzó és táborszó között.

A bajkeverő politika oly igen összeforrott a magyar történelemmel, Féja 1974-ben ijesztő elevenséggel mutatja be a százhusz évvel korábbi helyzetet. Mi változott? Változott bármi is? Erről nem szól Féja, de szól – mert szól! – a nemzet fölé idehaza és a távolban virrasztó két „örökös” aggastyán: Kossuth és Görgey.

Bertha Zoltán

Fekete-piros versek költője

„Tekintete: tiszta, inkább szelídnek, békésnek mondható. De hegyi tóra emlékeztető szeme sarkában az öröm mellett a nyugtalanság, a konokság ráncai jelzik: szemmel tartja a világot, a pásztortüzek füstjét és az atombombáét egyaránt.” Az erdélyi magyar költészet egészéről vallja ezt Kányádi Sándor, de a sugallatos jelképiségével együtt pontos és lényeglátó jellemzésbe mintha az önarcképét is belerejtette volna. Mert ő, a kortárs erdélyi és egyetemes magyar líra kiemelkedő mestere, írói emberi habitusában és életművében csakugyan szinte megtestesíti ezeket a jellegzetességeket. Azokat a szemléleti vonásokat hordozva, amelyek a kisebbségi helyzetbe taszított nemzetrész sorsos öntudatát és keserű léttapasztalatokkal teli önértelmezését az embersors és a mindenség univerzális horizontja felé tágítják: az erdélyiséget (Áprily Lajos érzékletesen szép kifejezése szerint) „világfigyelő tetővé” emelik. A varázslatos transzszilván tájakon kiteljesedett archaikus és történelmi értékanyagok emberi mélységeit és szellemi magaslatait, a sajátos közösségiség, a „provincia” összes gondját-kínját és kultúrateremtő azonosságjegyét vállalva – messze távol bármiféle „szemhatárszűkítő provincializmustól”. És a különleges értékbirodalom minőségmegtartó erejével figyelmeztetve a méltó humán létezését bárhol és bármikor fenyegető, sértő veszedelmekre.

A 75. születésnapját ünneplő Kányádi Sándor ma az egész magyar nyelvterületen, a legszélesebb olvasóközönség körében (de idegen nyelvekre fordított verseinek nagyszámú kötete révén sok más országban) is az egyik legközismertebb, legnépszerűbb, kivételesen szeretett és klasszikusként megbecsült alakja irodalmunknak. Lírája olyan vallomások sorsköltészetként is értékelhető, amelyben a személyiség élményi-hangulati változásai katartikus erővel sűrítik magukba és sugározzák át a karakteres székelyföldi, erdélyi és romániai (és általában az elszakított) magyar kisebbségi, sőt a teljes Kárpát-medencei és összmagyar nemzeti közösségi-históriai életérzések legmeghatározóbb fajtáit. Amely a kollektív lelki- és önismeret lenyűgözően gazdag tárházát felépítve ébreszt rá identitásunk alapvető érvénytartalmaira – szuverén esztétikai világképének felkavaró mélységperspektíváin keresztül. Feltárva és teremtő poézisba foglalva mindazt, amit ez a nép megélni, megszenvedni és elviselni kényszerült megpróbáltatásai során az utóbbi fél évszázad korvalóságában. Krónikási és konfesszionális hitelesség egyesül Kányádi verseiben, midőn az egyéniség szubjektív érzelmszféráiban és morális-gondolati üzeneteiben megrendítő szuggesztivitással szólal meg a közös sors tudat – az azonosulásban megnyilatkozó képviselő vagy a helyzetkritikai rámutatásban kifejeződő küldetés hangja.

Az udvarhelyszéki, református többségű – s a felekezetek és népek közötti testvériességre példát adó – Nagygalamfalván, székely földműves gazdálkodó családban született a költő 1929. május 10-én. Háborút megjárt édesapja igazi írástudó, könyvtisztelő ember, akiről riportszociográfusok is megemlékeznek. Kányádi Miklósnál a tisztesség szinonimája a munka, de egyúttal a „könyv az ő istene, az értelem” – írja róla Cseke Péter felidézve néhányat bölcs mondásaiból: „olyan a ház könyvek nélkül, mint az ember lélek nélkül”; „olyan erő lakozik az énekhangban, hogy az a legnagyobb kétségbeesés és nyomorúság közepette is a szivárvány hátára emelhet bennünket”. Nem csoda, ha fia később, a 21. század elején kedélyes komolysággal és mélyértelműséggel így nyilatkozhatott: „A múlt században, meggyőződésem, hogy Magyarország – a »haza a magasban«, ahogyan Illyés Gyula fogalmazta – Bartók Béla volt, Kodály Zoltán volt, Kós Károly és Márton Áron püspök volt, és édesapám volt!” Aki számára tehát a szülői háttér, a Küküllők, a Nyikó, az Olt, a Maros, a Hargita övezte belső-erdélyi tájhaza, a nehéz falusi élet és a paraszti világ szilárd erkölcsi értékrendje mind-mind olyan tiszta bensőségérzetet, útmutató biztonságot és biztatást nyújtott, amely elkötelező hatásával nemcsak megalapozta, de végig is kísérte létszemléletének alakulását. („Becsületből, akit innen / tarisznyáltak, azt egykönnyen // nem fogja az élet piszka, / mert itt még a sár is tiszta” – stilizálja-kristályosítja az otthonos emberség őseredeti követelményét megejtően természetes-üde életigazsággá; máshol pedig a dolgos, egyszerűségében is fölemelő együvé tartozás lélekmelegéről fogalmazza: „Az a környezet, amelyből származom, önmagában is közösségi gondokat felvállaló mikrotársadalom volt, tehát már eleve, a szülői házból magammal hoztam ezt a közösségi, közteherviselési gondokból való részeseledést. Az én gyermekkoromban még élt a székely közbirtokosság, élt és mind a mai napig él a kaláka is, az egymáson segítség sajátos formája... hát nálunk senki nem épített egyedül házat.”) Iskoláit szülőfalujában, majd (megszüntetésükig) a székelyudvarhelyi református kollégiumban, illetve a római katolikus főgimnáziumban végezte, ipari líceumban érettségizett, azután Kolozsváron fél évig a Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolára járt, majd a Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyar szakos tanári diplomát. Különbféle szerkesztőségi munkákat (*Irodalmi Almanach, Utunk, Dolgozó Nő*) követően az utóbbi időszak talán legkiválóbb gyermekirodalmi lapjának, a magasrendű, minőségi anyanyelvőrzésben miszsiót betöltő kolozsvári *Napsugár*nak lett belső munkatársa 1960-tól három évtizedre, nyugdíjazásáig.

Kányádi Sándor indulása a második világháború után fellépő erdélyi írógeneráció friss lendületéhez kapcsolódott, nemkülönben a társadalmi reményeségek és bizakodások keltette derűs és energikus hanghordozáshoz. Sütő András, Székely János, Szabó Gyula, Fodor Sándor, Beke György, Páskándi Géza és mások nemzedéktársaként az ő megszólalását is az egyén és közösségi létesélyekbe, a szociális és nemzeti méltányosság lehetőségeibe vetett harmonikus hit és életkedv, a kitárulkozó és értéktelített vitalizmus intonációja

irányította. Első kötetében (*Virágzik a cseresznyefa*, 1955; *Sirálytánc*, 1957; *Harmat a csillagon*, 1964) a népi környezetet a Petőfi-Arany-hagyományból táplálkozó érzékletes-erőteljes lírai realizmus meg az illyési leíró konkrét tárgyiaság szemléletmódjával élénkíti elénk, s a könnyed népdalszerűséget a természetesség bája, a valóságközeli érzelmek meghiúsulása, a gyökeres hovatartozás-tudat, a kötődés-élmény, az öntanúsító hűség elemi öröme lengi át. Az ütemhangsúlyosan ritmikus, rímes-dallamos versmenet lágy hajladozását, az egyszerre megragadó naivitást és árnyalt vallomásosságot sugárzó versbeszéd modalitását az elfogulatlan várakozás, a mesterkéletlen ragaszkodás, a hamisítatlan, genuin szülőföldszeretet átító légköre övezi. A természet-, táj- és életképi, zsáneres megjelenítésekben, kisportrékban, idillekben, üde helyzet és hangulatrajzokban, anekdotikus-humoros eseményábrázolásokban, mesei vagy balladés történetelbeszélésekben a látványfestés érzékenysége és szemléletessége kezdettől kiterjed a gondolat, a mondandó transzparens tónusaira is, de aztán a dalforma a láttatás közvetlenségétől még inkább az átvitt, megrétegezett jelentésképzés felé mozdul, s fokozatosan a hangnem is egyre borúsabbá, tűnődőbbé, komorabbá: poétikai értelemben egyre elégikusabbá válik. A metaforikus, allegorikus, szimbolikus képi sűrítés a plasztikusan valószerű lírai szituációk intellektuális és esztétikai súlyát rendre megnöveli, azokat távlatos asszociációkkal dúsítja, jelentéssokszorozó képzettartalmakkal gazdagítja.

A hatvanas–hetvenes évek újabb verseskönyveinek (*Kikapcsolódás*, 1966; *Függőleges lovak*, 1968; *Fától fáig*, 1970; *Szürkület*, 1978; *Fekete-piros versek*, 1979) nyelvezetében előtérbe kerülnek a modern szövegalkotó eljárások, a markáns (a központozást elhagyó, enjambementokat kígyóztató) szabadversek technikák, az idő- és térfelfogás dimenziói kitérnek, a nagyszabású kompozíciók szövetébe intertextuális utalások, vendégszövegek, széles kulturális és történelmi jelentésmezőket bekapcsoló szövegbetétek épülnek. Kibontakozik az avantgárd jellegű mozaikos montázsvers, a szimfonikus (polifonikus) zenei struktúrájú költemény – s az összetett nyelvi alakzatok vibráló feszültségében drámai küzdelemversek, látomásos példázatversek és végső egzisztenciális kérdéseket faggató gondolati-filozofikus poémák keletkeznek. Ilyen például a *Fától fáig*. Benne a folklorisztikus atmoszférát árasztó eseménysor mitológikus és bölcséleti holdudvarú jelenéssé lényegül. Az esteledő erdőben elcsatangolt lovait kereső kislány – akinek ijedelmes felbolydultságát, szorongató riadalmát a tudatmélyi vízióktól a játékos gyermekmondókákig minden olyannyira rejlő lélektaniséggel vetíti elénk – mintegy a létértelemkeresés őstoposzáját személyesíti meg; s mint ilyen hiposztatikus vagy archetipikus példajelenség a kilátástalansággal, a körülmények mindennemű romlásával szemben is a botladozó továbbhaladást választja, vagyis az egyszerű lemondás, önfeladás – a semmi, a nemlét nyugalma – helyett az életelví, az elementáris életöztönből fakadó küzdelemfolytatást. S ez az ösztökélő erő meghaladja, legyőzi az egzisztencialista okoskodás logikailag indokolható következtetéseit, engedelmeskedve (az esélytelenség belátása ellenére, valami abszurd „sziszüphoszi” méltósággal, „heroikus pesszimizmussal”) a nem-rationális túlél-

lés és megmaradás parancsának, miképpen a madáchi végszituációban is a hideg értelemmel szembeszegül az egyszerre tudatalatti-ösztöni és tudatfölötti-transzcendentális ősbizalom. Hasonló megtisztító-eszméltető balladisztikus katarziszban, misztériumban részesítenek azok a mezősegi, fekete és piros színű népviseletbe öltözött széki cselédnányok, akik az ősi kultúra, a néptánc, a rituális szokásrendszer fenséges folyamatosságát biztosítják – szülőfalujuktól elszakadva, zene és énekszó nélkül, a nagyváros (Kolozsvár) betonjárdáján is táncra perdülve (*Fekete-piros*). A mégis-kitartás, a csendes helyállás, a rendületlen identitásőrzés hétköznapi apoteózisát igazolják ezek a magatartásformák élet és halál, gyász és szerelem, „Koporsó és Megváltó-jászol” összeérő végletei között – az egyre könnyörtelenebbül ember- és magyarelles közegben, a hetvenes-nyolcvanas évek fojtogató és az elviselhetetlenségig-tűrhetetlenségig fajuló Románia nacionálkommunista diktatúrájában.

Az erdélyi magyarság állandósuló sorsnyomorúsága a kettős (az egyszerre emberi-társadalmi és etnikai-nemzetiségi) elnyomás és kiszolgáltatottság katalizmaiban: maga a szenvedés pokla volt. A totalitarizmus sovén kisebbséggyűlölő paranoiája a mindenpercnyi megfélemlítés iszonyatával sújtott milliókat. A terror, az üldöztetés, a rettegés légköre uralkodott el, félni kellett a valóságos fizikai nyomortól, éhezéstől, a hatalmi erőszakszervezetektől, szokásossá vált a besúgás, a feljelentés, a házkutatás, a megfigyelés, a házi őrizet, a telefonlehallgatás, az útlevelemegvonás, az államhatósági kihallgatás és kínvallatás. Egyre dühödtebben folytatódott a történelmi magyar települések, városok betelepítési-beolvasztó politikával való elrománosítása, az identitásvesztő asszimiláció felgyorsítása a drasztikus homogenizációval, a történelemhamisítással, a történelmi múlt emlékei elleni hadjáratokkal. Fokozódott a kisebbségi magyar kultúra intézményeinek (iskolák, egyházak, művelődési szervezetek, kiadványok) erőszakos elszorítása vagy szétverése, a magyar anyanyelvűség visszaszorítása, elszórványosítása, „elcsángósítása”. Vagyis a pusztító jogfosztottság és kismimizettség, a fullasztó szabadsághiány és megaláztatás (Tókes László szavával: az „etnikai tisztogatás”, Sütő András [a „siculicídium”, a „székelyöldöklés” mintájára képzett] kategóriájával: a „hungarocídium”) az élet minden területén. El egészen a tömeges külföldre menekülés kényszeréig, a magyarság lélekszámának rohamos csökkenéséig s a gyalázatos teljhatalmi zsarnokság eszelős tombolásáig: a nyolcvanas évek végén a falurombolás megkezdéséig. Ebben az évtizedben Kányádi Sándor sem publikálhatott már a saját szülőföldjén, s – tiltakozása ellenére – meghívásos külföldi utazásait is gátolták.

A kínzó szorongattatás összes gyötrelmes stációjával szembenező, nyelv- és nemzetföltő, a metafizikai szubsztancialitással bíró nyelviséget védő (mint a *Noé bárkájába* az utolsó tájszót is behordani, s így átmenteni kívánó) költő az elégikus-rezignált számvetés, a dokumentatív-tényrögzítő lírai beszámoló, a létösszegző panaszdal, históriás és siratóénekének számtalan műfajtipusában örökítette meg a kétségbeesés tébolyító végső lélekállapotait. Hogy „vagyunk amíg / lenni hagynak”, s hogy „én vagyok a fehér néger / nem a bőröm nyelv-

vev néger”. Megrendítő helyzetképek „dokumentarista” sorozatában idézi fel a „nyelvben bujdosás” kálváriáját, az omladozó templomok, főlészántásra ítélt temetők, korhadó falú öreg iskolák láttán felfakadó fájdalmat („isten csodája hogy vagyunk”), az önemésztő, önmegszégyenítő, méltóságtépázó kisemberi rémület szüntelenül ismétlődő pillanatait. Személyes és történelmi élménymotívumok, emlékmozzanatok, reflexiók hatalmas ívű kompozícióba ötvöződő szintézise a *Halottak napja Bécsben*, ez a Mozart *Rekviemjének* zenei szerkezetével is összevethető alkotás, amely a Nagy László-i, Juhász Ferenc-i vagy Szilágyi Domokos-i „hosszúvers”, „hosszú ének” egyfajta modern egyéni poétikai változatoként szintén az archaikus népművészet, népköltészet és népi erkölcsi tradíció mélységeit forrasztja szervesen össze a magaskultúra, a magasművészet európai értékminőségeivel: mintegy a „bartóki modell”, „bartóki szintézis” új példajaként, megvalósulásaként. Fohász, könyörgés, önmegszólító belső monológ, személytelen, „konkretista” tárgyiasság, kollektív ima, regölésrészlet és -parafrazis, ősrituálé-reminiszcenciák (a vízen úszó koporsó – a vízre temetkezés – látomásában), mitikus és szakrális vonatkozások („mise és mese”), meditatív-kontemplatív gondolatfutamok sokféle árnyalata fonódik össze ebben a hallatlanul összetett – ismétlések, fokozások, kontrapunktok, intarziák stílusalakzatainak sokaságából konstruálódó – rapszodiás szövegegyüttesben, amely egyszersmind valamifajta kortárs *Szózat*-variációként is értelmezhető. Mert, miként Vörösmartynál, a kétségek mardosta, aggodalmas létfilozófiai töprengés itt sem kerülheti ki a közösségi pusztulás, a nemzethalál rémét. A Kárpátok karéjozta szülőháza legkeletibb szegélyén sínylődő, elhagyatott csángó vidéktől a kivándorlás legnyugatibb célpontjáig ívelő tekintet a felörlődést konstatálja, a megmaradás zsugorodó reménységébe a végsőkig kapaszkodva: „szóródik folyton porlódik / él pedig folyton porlódik / szabófalvától san franciscóig”. A szelíd esdeklés égi meghallgatását vágyva („hogy ne kéne nyelvünk / féltünkben lenyelnünk / s önnön szégyenünkre”) és őrizgetve a hitet „a feltámadásra / vagy valami ahhoz hasonlóra” – még ha az csupán a világegyetem egyetlen megmaradt hidrogénatomból való reprodukálásának a természettudományos-kozmológiai esélye is. E költemény „a nemzetiségi és diaszpóra-létforma történelmi, illetve metafizikai tapasztalataival vet számot, a haláltánc látomásaival, profetikus vízióival feldúsítva, mindvégig egyetemes érvénnyel és kozmikussá tágított horizonttal” – írja a Kányádi-lírárt elemző portrékönyvében Kődöböcz Gábor. A Nagyvárad szőnyegbombázását, a második világháborús kivégzési vezényszavakat, a csángó nyomorúságot felidéző képi motívumokat és a többi „én ott a bécsi utcán szedtem össze, meg magamban találtam, az emlékezetemben, amely egy kicsi részben a nemzet emlékezete is” – vallja maga a költő is.

S aztán megint a poétikai formák gazdag, virtuóz változatossága, újabbnál újabb egyénített esztétikai alakzatok sora hoz hírt a tragédia, a katasztrófa sejtelméről és bekövetkezéséről – a szonettől a haikuig, a „dísztelen daltól” és „dilidaltól” a „körömversig”, a „románctól” a „bagatellig”, a baljóslatú mesétől a groteszk fabuláig. Fölerősödik a litániaszerű panaszsvers, a biblikus lamentáció,

a jeremiádszerű, zsoltáros, zsolozsmázó ének kántáló hanglejtése, a fájdalomosan profetikus, prédikatori, vándorénekesi figyelmeztetés és tudósítás intonációja. Különös módon összevegyülve az ellenpontosító ironia és önironia, a kesernyés-gunyoros alulstilizálás és önlefokozás hangütéseivel, olykor az akadozó lélegzetvételhez igazodó mondathajlításos, nyelv- és szójátékos, fekete humorral tréfálkozó-viccelődő, a töredezettség és a „depoetizáló” kiszólások révén többértelműsített, élőbeszédszerű előadásmód hatáshegyeivel. A magyar irodalomtörténet egyik legkeserűbb verseskönyve a *Sörény és koponya* (1989), amelyben a tragikum végzetességét csak fokozza a szakadatlan megaláztatást átélő, sorsvállaló írástudó önmagára irányított profán dezillúziója, aki önnön költészetét is önreflexív szkepszissel illeti, relativizáló (akár „dekonstruktívna” is nevezhető) rezignációval szemléli. Az így megrétegzett, sokszólamú, képzettársításos beszédmód alapérzúlete azonban továbbra is a tartós döbbenet, amely fátumos történéseket, kárhozatos, megsemmisítő végállapotokat, lét-nemléti hátszituációkat jelez és láttelez – omló belső és külső tájak verszociográfiáiban („vannak vidékek”), a rezervátumosan lealacsonyított, kiszolgáltatott indián-lét sorspárhuzamaiban, önszemléleti sorsmetaforáiban vagy a halott író, költő elődöket szóló invokációkban. Külön szférája a poeta doctus lírájának a portréversek köre. Egy egész magyar és transzszilván kultúrtörténeti univerzum boltozódik föl ezekben a példaidézést, önmegerősítést, szövetségkeresést és -kötést szolgáló, klasszicizáló veretességet tanúsító művekben. A lelki-szellemi és erkölcsi identitásfelmutatás talán legszebb és legszentebb momentumai, amikor örök aktuális tanításával élénk elevenedik a nagy etikai, szellemi mintaadók serege: Szenczi Molnár Albert és Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós és Mikes Kelemen, Gábor Áron, Petőfi Sándor és Kossuth Lajos, Ady Endre, Kós Károly és Tamási Áron, zsögödi Nagy Imre és Jékely Zoltán, Illyés Gyula és Kacsó Sándor, Gy. Szabó Béla és Szabédi László – s még mennyien! Együtt persze az egyszerű falusi öregekkel, apákkal és anyákkal, háborúban, szegénységben megkínzott parasztemberekkel vagy szabadságharcos, szilaj székely legényekkel; hargitai pásztorokkal – s a házsongárdi temetőbe költözöttel. A tájak – hegyek, havasok, erdők, folyók –, a „genius loci” ölelésében különböző kultúrák is találkoznak, s a költő hitvallást tesz az őszinte testvériség eszméje mellett, amikor román értelmiségi barátaihoz fűződő viszonyát foglalja versbe, vagy amikor kiterjedt műfordítói munkásságot folytat – többek között – a szomszédos népek modern irodalmának, illetve az együttélő kisépek (erdélyi szász, máramarosi jiddis) népköltészetének körében. (Az összegyűjtött műfordítások kötete: *Csipkebokor az alkonyatban*, 1999).

Kányádi Sándor mindenkor és minden körülmények között az emberiség és az emberi kulturális önvédelem szavát hallatja. Órá is áll, amit maga definiált az erdélyi líra alapvonásaként: a „potenciális szimbolizmus”, a „bányalégszerűen” lappangó zord sejtelmesség. Kritikusai szerint „a gondolathoz mért maximális tömörség és tisztaság” értékeivel (Székely János) a „megmaradás fájdalmasan szép példázatait” írja (Cs. Gyimesi Éva), a „sajátosság méltóságát” fejezi ki (Czine Mihály), „balladás” „történelmi tragédiát” sugall (Kántor Lajos)

– „romlatlan magyar beszéddallammal” (Katona Ádám). „Parabolaversei” a „helytállás biblikus énekei”, hasonlatosak a „félrevert harangok” hangjához (Görömbei András), „drámai feszültséggel” „magát a mindenséget ostromolják megnyugtató vigaszért” (Pomogáts Béla), bennük a „couleur locale-tól az egyetemes szenvedésig” jutó „erkölcs és szenvedély” hullámszik (Szokolczay Lajos), a „világvége-hangulatokat”, a nemzetiség „elsüllyedését” nyomatékosító „lefojtott pátosz”, „muzáj-hősiesség”, „sztoicizmus” (Márkus Béla), „komor fenség” (Bitskey István), és „szelíd-szomorú rimánkodások” (Cs. Nagy Ibolya) szuggesztivitása feszül.

Az 1989–90-es fordulat után a Kányádi-versek éppúgy pontos közérzeti diagnózisokat és megvilágosító morális ítéleteket közvetítenek, mint annak előtte. A „vörös villamos” élesen karikírozó, telitalálatosan szarkasztikus allegóriájában például nemcsak a tömeggyilkos és hazug kommunista diktatúra tényleges mivolta lepleződik le, hanem az annak ideológiai összeomlása után bekövetkező fejlemények felemássága, kétértelműsége is; a rémuralom romjain bizonytalan, hogy vajon valóban holtvágányra döcögött-e végül a kopott vörös villamos? (*Kuplé a vörös villamosról*). Miféle régi-új – „restaurációs”? – igazságtalanságok tobzódhatnak, miután milliók élete tönkrement, s amikor „aki szegény volt / még szegényebb / lesz a tehetős / tehetősebb”, s a „becsapott / becsapottabb” (*Nóta*)?! Bizonyos jellegzetes „posztkoloniális”, a gyarmati alávetettséget követő időket mérlegelő szemlélet, autentikus társadalom- és civilizációkritikai látásmód bontakozik itt elő. Amelynek szellemi, spirituális dimenziói még markánsabban vetik fel a legvégső, transzcendens kérdéseket. A lírai életmű legjavát összefoglaló gyűjteményes kötet, az „egyberostált verseket” tartalmazó *Valaki jár a fák hegyén* (1997) címadó darabja – másokkal együtt – a félelem és a remény lélektani-ontológiai törvényszerűségeit az emberélet és az univerzum sorsa közötti összefüggések távlataiban, világképletében érzékelteti. A „rejtőzködő Istenhez” szóló „szelíd fohászok”, „felemás őszi énekek” (*Felemás őszi versek* címmel jelent meg 2002-ben a költő legutóbbi kötete) közvetlen, intim, elégikus vallomástételek a személyes, családi, kisközösségi sorsállapotokról, a saját nemzeti közösségét és az egész emberi nemet, az emberiséget féltő írástudó tűnődő-éber melankóliájáról. Hangoltságuk, lelki-bölcseleti mélységük szerint Ady, Reményik, Dsida, Pilinszky vallásos, szakrális, keresztény-biblikus költészetének hagyományvonalába illeszkednek, eljutva a mindenütt tomboló gyilkos indulatok, az erőszak, a szeretethiány, az elidegenítő közöny keltette globális rettenet – Petőfi, Vörösmarty romantikus vízióira rímelő – apokaliptikus, eszkatologikus látomáspoémájáig: a *Sörény és koponyáig*. Amelyből a megtiport humánus kétségbeesett kiáltása hallatszik, a vészjelzés és az átokmondó, „negatív” imádság lesújtó konklúziója: az ember nélküli föld, a növény- és állatvilág inkább megérdemli a létet vagy az üdvösséget, mint maga a menthetetlen amoralitásba, gonoszságba fulladó ember („fiad már egyszer meghalt értük / eredményét magad is látod / gyűlölet a fegyverük vértjük / pusztuljanak legyen már végük / teremts nélkülük új világot [...] gyilkolják egymást népek nyelvek / paránya sincs a szeretetnek [...] imát

is azért imádkoznak / öléshez kérik segítséged / dicsőségedre ha kik voltak / növényeknek és állatoknak / nekik adj örök üdvösséget”). Kányádi egyéni mitológiájában a bot, a tarisznya, a furulya, a bárány, a fa, a fenyő, a csillag, a pásztor és a többi motívuma között kitüntetett helyet kap a ló, a sörény képzete. S itt is a farkasoktól szétszagotott ártatlan lovát sirató kamasz fiú önéletrajzi emléke vetül elénk, a kis csikóját védő szerencsétlen ló hihetetlen bajvívó, önfeláldozó küzdelme, s ez a sorsszimbolikus élmény gyűrűzik tovább a planetáris létezésválság katasztrofista jellegű végítéletes látomássorozatában. S a fáraók korától a fasizmusig és a baloldali „újfasizmusig” mindennemű zsarnokságot és barbarizmust (s még az álságos nemzetieskedés mai jelenségeit is) átvilágító Kányádi-oeuvre kiterjed a totális terrormechanizmus köznapi társadalompszichológiájának, természetrajzának a drámai modellálására is: a groteszk-tragikomikus vagy az abszurd színjáték műfajában született művek közül például a világirodalom és a kelet-közép-európai abszurd drámaírás kontextusában is jelentékeny helyet elfoglaló, 1969-es *Kétszemélyes tragédia* a romániai valóság empirikus tényeiből épít általános, parabolisztikus létismereti jelentéskonstrukciót.

Hogy mi biztosítja a Kányádi-szövegek varázsos stíluserejét és atmoszféráját, annak talán egyik legfőbb összetevője a lírai alany mesélő pozíciója, a szóbeliség ősi hagyományára támaszkodó elbeszélő kedélye. A hangzás, a nyelvzene eleven, lebilincselő és magával ragadó kisugárzása archaikus létmélységekből, létmegértő stratégiákból ered. A költő különösképpen szereti előadni a verseit (ország- és „világjáró”, „peregrinációs” utazásai során is), számos hanglemez, kazetta tanúskodik erről, meg az a versszerető közönség, amelyik számtalan hazai és külföldi író-olvasó találkozájának, előadókörútjának részese lehetett. A művészi szó és a belesűrűsödő igazmondás, mint magatartás, erkölcs és esztétikum szerves egysége, maga is egzisztenciális jelentőségű történet: sorsesemény. (A „vershítt” mindenkor megőrző költő így vall: „Az én ideálom az volna, hogy a szó és a tett, a költő és az ember ugyanazt jelentse. A magyar költészetben ez nagyjából így is volt.”) A költészet örök misztériumánál és az eredendő emberi költészetigény ősforrásainál járunk, a varázslat, a bűvölet és a csoda elementáris szükségleténél, a nyelvi kifejezés őseredeti mágiájának nélkülözhetetlenségénél – ahol (heideggeri fogalmak szerint) valóban működésbe lép a létező igazsága, megtörténik az igazság, mert megköltik, s úgy történik meg a kimondás is, hogy benne és vele egyszerre mind egy népnek is „történetileg kibomlik világa”. Ha „költőien lakozik az ember”: akkor a vers a legnemesebb belső antropológiai kényszer folyamánya lesz – az, „amit mondani kell”. A Kányádi-féle ars poetica egybecseng a kultúra, a művészet orális tradícióinak újabb irodalomelméleti felértékelésével is, s híven példázza egyéniség és közösségiség szintézisét, egymásban való megteljesedését. Még azzal is, ahogyan a némelykor bizarr szótársítások, frivol képzetkapcsolások és szövegekői rájátszások, utalások-áthallások akár posztmodernnek is tekinthető formateremtő elvei támogatják a súlyos gondtapasztalások, a kontúros létgondok lírai színrevitelét. Látszólag eszköztelen, de mindenképpen póztalan („lezser”),

hanyagul elegáns egyszerűség hordozza a szuggesztív üzenet cizelláltan finom, kiérlelt komplexitását. Így férnek össze különféle lírai szemléletformák – a daltól a szövegig, a vallomástól a textusig. S a közösség megmaradásáért könyörgő kérelem sóhajos passiójárással rokon érületvilága az „eretnek táviratok” feszelen prózaiságával, találóan korjellemző disszonanciáival – amikor a megváltásváradalom, a mennyei segítségben való bizodalom az „égi interneten” az „Örökkévaló égi e-mail címének” reménybeli megszerzésén alapszik. Való igaz, amit monográfiájában Pécsi Györgyi megállapít: az az ív, amelyet pályájával Kányádi megrajzolt, „talán példa nélküli: a XIX. században gyökerező líra szinte észrevétlenül válik XX. századivá, a falusi, paraszti világ európai horizontúvá, egyetemessé; az egyszerű élménylíra bölcséleti, létfilozófiai költészetté”; amelynek kiteljesedése során mintegy megismétlődik a magyar irodalom „törzsfajlódése”: a „népköltészettől, zoltároktól, krónikás énekektől Petőfin, Arany Jánoson, Adyn, az erdélyi helikonistákon át a XX. század fontosabb stílusirányzataiig, egészen a posztmodern szövegirodalomig”.

„A vers az, amit mondani kell” – egy falusi kisfiú hibázott így rá a költőben visszhangzó lényegigazságra. (Ami aztán elméletileg, credoszerűen így igazolódik: „Van nekem egy teóriám: vers az, amit mondani kell. Meggyőződésem, hogy Gutenberg óta a verset a könyvbe számúzték. Azelőtt a verset vagy pengették, énekelték, vagy mondták, így adták át egymásnak. A népköltészet is így jött létre. Az indulattal, nyomatékkal ejtett beszéd áll közelebb a vershez, ez hordozza a fontos közlendőt.”) S a költő azt is hivatásának érzi, hogy munkásságának tetemes részét gyermekirodalomra fordítsa. Gyermekverseinek, prózai (novellás, regényes) és verses meséinek számtalan kötete mellett fontosnak tartja, hogy reprezentatív válogatott és gyűjteményes, illetve újabb verseskönyveiben műveinek ezt a területét is bemutassa, mintegy „kanonizálja”. Olykor el sem választható a kétféle műtípus, hanghordozásuk, mondanivalójuk, „közérthetőségük” egymásba folyik. És missziót végez, a minőségi anyanyelvűsége nevelés ügyét mozdítja előre a költő, amikor a magyar gyermekköltészet (Tamkó Sirató Károly, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor és mások fémjelezte) klasszikus magaslatait képviselő verseit maga viszi el ezernyi helyre, és szólaltatja meg az érintettek: kicsinyek és (kis)iskolások körében. „Ezeknek a találkozóknak az értelmét én abban látom – egy kicsit talán túl merész a hasonlat –, mint Kodály Zoltán, aki a zenei ábécé oktatását annyira fontosnak tartotta; én az ilyen találkozókat magán költészeti-irodalmi ábécé-tanfolyamoknak fogom fel” – összegzi ezekről az „irodalmi szolmizálásokról” szerényen. Miközben életműve egészével is tanít és eszméltet – köt és emel. Köt a bennünk és emel a fölöttünk lévő értékekhez. Hirdetvén, hogy a „poézisnek van akkora ereje, ha igazán poézis, hogy egy nyelvközösséget össze tud kötni”; hogy a költészet „állandó hiányérzetünk ébrentartója”, s „a vers a nyelv szobra”; „ahogy az elsüllyedt korok földből kiásott szobraiból, szobormaradványaiból, torzóból is vissza lehet következtetni arra a népre, annak a népnek a műveltségi szintjére, ugyanúgy, olyannak kell lennie a mi verseinknek, hogy ha kipuhtulna talán ez a nyelv, a mi verseinkből, a verseink töredékeiből össze lehessen

állítani, ki lehessen következtetni, hogy milyen lehetett az a nyelv, amelyet most beszélünk”. Kányádi Sándor életműve megnyugtathat: az újjáteremtődésbe vetett reménységünknek biztos fedezete, „aranyalapja” van.

(2004-ben immár második kiadásban látott napvilágot a „Kányádi Sándor válogatott versei” című, Bertha Zoltán által válogatott gyűjtemény, a Magyar Napló Kiadó „A magyar irodalom zsebkönyvtára” sorozatában. A szerkesztői utószó közlésével köszöntjük a költőt 75. születésnapja alkalmából, s ajánljuk a verseskötetet olvasóink figyelmébe.)

Egey Emese

Zempléni filmhíradók 1924–1942 között

A filmhíradóról általában

A hazai filmhíradó-készítés jelentős múltra tekinthet vissza: a filmhíradók őse a Sziklai testvérek és a francia Lumière gyár közös, a millenniumi ünnepségekről forgatott filmje.¹ Az első fennmaradt híradóemlék II. Rákóczi Ferenc kassai újrateremtése, Körmeny Ékes Lajos tudósítása 1906-ból.² Eleinte csak néhány filmvállalat, majd 1920 és 1930 között már mintegy ötvenöt filmes cég készített ún. tényfilmeket, azaz híradót, riportot, dokumentum-, illetve tudományos és oktatófilmet. A legtöbb ilyen filmet a Concordia, a Kino Riport, a Corvin Filmgyár, majd a Magyar Film Iroda (a továbbiakban MFI) forgatta.

A Magyar Film Irodát Kozma Miklós³ az MTI alvállalkozásaként 1924-ben szervezte meg. A Fővárosi Cégbíróság bejegyzésében a következő olvasható a vállalat feladatairól, létrehozásának okairól: „A vállalat tárgya: a magyar tárgyú propaganda filmhírszolgálat belföldön, kisebb filmfelvételek kikészítése, azok kidolgozása, értékesítése, nyers- és készfilmek vétele és eladása és a mozgóképekkel kapcsolatos mindennemű hirdetési üzlet lebonyolítása.”⁴

Kozma Miklós utasítása 1926. március 8-tól, a Híradó 108. számától a játékfilmek előtt kötelezővé tette a híradó vetítését.⁵ Az MFI a részben saját, részben külföldi anyagból összevágott híradóit önköltségi áron adta el a moziknak.⁶ A műfaj népszerűsítésére később külön mozik nyíltak a fővárosban: a Híradó Mozi és a Belvárosi Híradó Filmszínház. A filmhíradó a 398. számtól, 1931. október 8-tól az ún. Tobis-Klang rendszerű berendezés munkába állításával hangosfilmmé vált.⁷

Az MFI híradóinak kedvelt témái voltak az ünnepélyes események, az országzászló- és első világháborús hősi emlékműavatások, a gyöngyösbokrétás ünnepek, a vitéz- és leventeavatások, a különféle árumintavásárok, a gazdasági eredmények és találmányok bemutatása, politikusok szerepeltetése magánemberként vadászaton, családi körben, a revíziós gyűlések, az egyházi hírek és ünnepek, a kiemelkedő kulturális, és nem utolsósorban a sportesemények. A filmet ekkor már propagandaeszköznek is tartották, így érthető, hogy a híradók felvezető képsora ebben az időben a történelmi Magyarország térképére, mint háttérre kirajzolódó, darabjaiból összeálló csonka ország, majd a forgó földgömb előtt elhaladó MFI betűk. A bécsi döntések után a visszacsatolt részekkel egészült ki az ország térképe. Az első vizsgált híradók aláfestő zenéje a Szózat, a későbbieké a Rákóczi-induló volt.

Molnár István szerint ezek a korai filmhíradók statikus, fényképszerű beállítássaikkal inkább „híreket és tudósításokat mozgófényképekkel közlő újságok”⁸, mint a mai értelemben vett riportfilmek. Mindenesetre e tényfilmek készítői

között már számos neves operatőr nevét föllelhetjük (Balogh Rudolf, Escher Károly, Zsitkovszky Béla).

A vizsgált időszak zempléni vonatkozású filmhíradói⁹

1. *Zemplén megyei leventeavatás Sátoraljaújhelyben.*¹⁰ Ennek az első, még természetesen némafilmnek a címe: „Zemplénmegyei [!] leventék felavatási ünnepe S. A.Újhelyen”. A rövid filmbejátszásban a zászlók alatt bevonuló résztvevőket, az általuk bemutatott tornagyakorlatokat, céllövészetet – minden egyes találattal Csonka-Magyarországot kiegészítő céltáblán – és „nemzeti táncz” képsorait látja a néző.

Az eseményről részletes beszámolót olvashatunk a *Zemplén* című hetilapban.¹¹ Az 1924. augusztus 20-án a dohánygyári sportpályán tartott ünnepségen 850 helyi iparos- és kereskedőtanonc, illetve a környék falvaiból származó leventét avattak fel. A rendezvény az újság szerint megmozgatta az egész vármegyét, hiszen mintegy tízezres tömeget vonzott és megyei, városi és egyházi vezetők (id. Thuránszky László főispán, Bernáth Aladár alispán, Mizsák József vármegyei főjegyző, Orbán Kálmán polgármester, Payer Ferenc püspöki helynök, Göndöcz István ref. lelkipásztor stb.) részvételével folyt le. A beszámoló név szerint sorolja fel minden közreműködő és rendező nevét, így azt is megtudjuk, a tíz említett településen ki volt a csapatvezető jegyző vagy tanító, ki tanította be a szabadgyakorlatokat, a különféle sportágak bemutatóit, a tűzoltó bemutatót, kik adták elő a hazafias szavakat és elhangzott dalokat. Az avatás és fogadalmótétel Bernáth Aladár alispán, a megyei Testnevelési Bizottság elnöke előtt történt.

Az ünnepély bevétele közel húszmillió korona volt, amelyre a szervezők igen büszkék voltak – áll a korabeli tudósításban.

2. *Az ország II. Rákóczi Ferenc 250. születésnapját ünnepli.*¹² Az 1926-os filmrészlet elsősorban képek, festmények bemutatásával idézi fel a fejedelem életének színhelyeit, ünnepi tudósításaival a megemlékezések hivatalos állami jellegét emeli ki, egyébként meglehetősen unalmas és egyhangú.

Az „1676. március 27-én született II. Rákóczi Ferenc a borsi Rákóczi kastélyban” felirathoz előbb teljes alakos festményt, valamint a borsi kastélyról készült festményt, majd Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőnek, a fejedelem feleségének portréját vágták be. Ezt követi I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona, „Munkács várának hősi védelmezője” képmása, majd az akkor még csak tervben létező lovas szobor, Vastagh György¹³ szobrász alkotásának bemutatása. A filmhíradó további részei is sematikusak, felsorolásszerűek. Regécéről, a neuhausi jezsuita rendházzól, Bercsényi Miklósról és nejeről metszeteket és festményeket láthatunk, miközben a következő feliratokat olvassuk: „Regécz vára. Rákóczi gyermekora egy részét itt töltötte. Neuhaus – II. Rákóczi Ferenc neveltetésének színhelye. Gr. Bercsényi Miklós – Rákóczi legjobb barátja és tábornoka. Gr. Bercsényi Miklósné Csáky Krisztina.” Később Késmárk tűnik fel, valaki tárogatózik.

A filmhíradó második fele a fővárosi ünnepségekről tudósít, a képeket az alábbi feliratok magyarázzák: „Istentisztelet a koronázó Mátyás templomban

Rákóczi születésnapjának emlékére. A kormányzó úr őfőméltóságának érkezése. Imához! [kürtszó és díszszázad látszik] A notabilitások távoznak az ünnepi miséről. Ünnepségek a Vigadóban. S. Fáy Szeréna, a Nemzeti Színház örökös tagja az ünnepélyen „Rákócziné” költeményt szavalta. A vármegyék kiküldöttei. Társadalmi egyesületek. Rákóczi emléktemplom Budán. [?] A kassai székesegyház Rákóczi hamvainak nyughelye.”

3. *Mikóháza 30 éve tisztségében lévő bíróját ünnepli.*¹⁴ A híradó címe: Mikóháza. Feliratai: „Mikóháza községben harminc éve viseli Benyó János a bírói tiszteletet. Az ünnepeltet feldiszi a Kormányzó érdemkeresztjével s Görgey István országgyűlési képviselő bírói díszbotot nyújt át neki.” A képeken a mosolygós, nagybajuszú bíró harmadmagával érkezik, Görgey köszönti, kitünteti, a háttérben az ünneplő falusiak, kislány virágcsokorral, majd szabadgyakorlatot bemutató gyerekek láthatók.

A *Zemplén* című hetilap cikke elmondja, hogy Benyó János akkor már negyven [!] éve volt községi bíró és bár a megye újraválasztását formai okokból semmisnek nyilvánította, az újbóli szavazás, a képviselőtestület egyhangú döntésével ismét őt erősítette meg a bírói székben. Így ő volt az ország leghosszabb ideje szolgáló községi bírójára.¹⁵

4. *Szüret Hegyalján.*¹⁶ Ez a híradó teljes egészében, mintegy tizenhét percben a hegyaljai szüretet mutatja be. Ugyan még némafilm, de érdekessége, hogy színes. Ezek a feliratok tájékoztatják a nézőt: „Szüret a Hegyalján. A borok királya, a királyok bora, a folyóarany termőhelye a tokaji hegyvidék, ahol a furmint és hárslevelű szőlőt rendszeresen csak igen későn, október hó végén – gyakran ha már a hó is leesett – kezdik szüretelni. A tokaji nektár karakterét az éghajlat és a vulkanikus talaj adja meg.” Ekkor indul maga a film. „Az Erzsébet Tisza-híd Tokajnál.” Alig ismer rá a mai néző a helyre, ez még a régi Tisza-híd,¹⁷ ráadásul környékét is dús növényzet fedi. Következik a szőlő-borított „tokaji Kopaszhegy” „Szüret a tarcali állami 'Hét Szőlő'-ben.” „Nagytermésű tőkék” – olvassuk, miközben egy kislány óriás fűtöt emel fel. „Szemenként szüretelik a kis bádogedényekbe a megaszalódott mazsolaszerű szemeket. Ebből készül a világhíres aszabor.” „A leszüretelt szőlőt lebogyózzák és összezúzzák.” – vezeti fel a következő képsorokat a szöveg, miközben nagy kádakba darálják a termést. „A szüretelőkből ebédje.” „Az összezúzott szőlőt lajtokban szállítják a préházba.”, ill. „II. Rákóczi Ferenc 'szüretelő háza'.” következik. Ezek után olvassuk „A préskosarak megtöltése.” „A tarcali pincék.” „Az utolsó lajtot ünneplőbe öltözött szüretelőkből kísérik le a hegyről.” „Régi szokás szerint szőlőkoszorút nyujtanak át a gazdának.” Végezetül „Az áldomás.” – önmagukért beszélő magyarázatok kísérik a képeket.

5. *Károlyi–Windischgraetz esküvő a sárospataki várban.*¹⁸ A nevezetes esküvő képsorai föltehetőleg teljesen megsemmisültek. A híradó kérdéses tekercse ugyan megvan, de az OSZK tájékoztatása szerint ez a részlet hiányzik róla. Így

a katalógusra és a korabeli sajtóra támaszkodhatunk a kézfogó leírásakor.

A katalógusban ezt olvassuk: „A Rákócziak sárospataki ősi kastélyában tartotta esküvőjét Károlyi István gróf Windischgraetz Mária Magdolna hercegnővel.”¹⁹ A képsorok leírása: „kastélyépület; koszorúleányok; virágszőnyeget hintó gyermekek; templomból kijövő főúri násznép.”

Károlyi István és Windischgraetz Mária Magdolna 1930. július 8-án tartotta esküvőjét a pataki várban. A fejedelmi pompával, a régi szokások szerint megtartott menyegzőről a vasárnaponként megjelent *Sárospatak* című lap részletes beszámolót közölt.²⁰ A tudósító figyelmét egyetlen részlet sem kerülte el: a jelentősebb családok, vendégek nevének felsorolásától, a ruhák és díszruhák leírásán át – a vőlegény vörös bársony díszmagyarban és farkaskacagányban, a menyasszony a fővárosi Sziget utcai ipariskola növendékei által varrott ruhában jelent meg – a díszítésig, a szertartás menetéig, a köszöntők ismertetéséig mindenről értesülünk. A vár „piros-fehér-zöld bengáli fényben tündökölt”, lampionok lógtak a kertben, két cigányprímás játszott kuruc [!] nótákat. Nagy feltűnést kelthetett ez a már-már színpadias és szándékoltan magyar külsőségek közt megtartott kézfogó, hiszen 1930-at írtunk. Mindazonáltal a lap is említésre méltónak tartotta megemlékezni a násznagynak, gróf Andrassy Gézának a köszöntőjéről, amelyben az ifjú pár elé a nagy elődöket és ősöket, a kollégiumalapító Lorántffy Zsuzsannát, az 1848-49-es szabadságharcban katonai érdemeket szerzett Károlyiakat, a Hangya Szövetkezet helyi alapítóját – szintén egy Károlyit – állította példaképül.

6-7. *Országzászló avatása: Sátoraljaújhely.*²¹ Az 1934 nyarán rendezett Hegyaljai Hét eseményein dr. leveldi Kozma György főispán közbenjárására az MFI filmet forgatott.

„Tokaji Hét” a Hegyalján – olvassuk a híradórészlet címét. „A Tokaji Hét kiemelkedő mezőgazdasági eseménye volt a hegyaljai gazdák állatkiállítás és szántóversenye Sátoraljaújhelyen.” – tájékoztat a felirat, miközben karámokat, feldíszített állatokat, többnyire szürke marhákat, majd az ekét szinte futva tartó versenyzőket látjuk. Háttérben a még beépítetlen újhelyi hegyek.

A *Zemplén* című lap²² szerint a Filmiroda megörökítette még a borkiállítást, a bokrétaünnepet, valamint báró Waldbott Frigyesné²³ mintaszerű baromfitelepét, de ezeket a részeket valószínűleg kivágták a híradóból vagy utóbb megsemmisültek.

A Hegyaljai Hét rendezvénysorozatának legkiemelkedőbb eseménye az eredetileg a belvárosba tervezett, végül a Szár-hegyen felállított országzászló 1934. július 1-i avatása volt.²⁴ A hatméteres kőpiramisból kimagasló tíz méteres póznán lengedező jókora, 5x2 méteres zászló a határ túlsó oldaláról is jól látható volt, ezért is került inkább a város fölé. Az ünnepség külön érdekessége, hogy ez volt a századik országzászló avatás, melyet a városi és megyei vezetőkön kívül Boda Károly, az első országzászlót állító város, Nagykanizsa küldötte is megtisztelt jelenlétével. A szakadó eső ellenére tömegek hallgatták Orbán Kálmán polgármester, Kozma György fő- és Bernáth Aladár alispán, Görgey

István országgyűlési képviselő beszédeit, a különféle társadalmi szervezetek képviselőinek köszöntőit, a szabadtéri szentmisét, melyet Szepesi Bódog²⁵ piarista tanár mutatott be.

A zenei aláfestéssel kísért híradó „Az országzászló mozgalom jubileuma” felirattal indul. „A Trianon igazságtalanságát hirdető országzászló mozgalom, a 99. kispesti országzászló után, Sátoraljaújhelyen avatta fel a 100-ik országzászlót.” Az ünnepségre érkező városi, megyei urak jelenlétében a Turul szobornál zászlófelvonással, majd katonai díszszemlével kezdődött az ünnepség. Ezután a várost látjuk a hegyek felől, majd a Himnusz hangjai kísérik a zászlóavatást. Az eső ellenére összegyűlt tömegben cserkészeket, városiakat, díszvendégeket mutat a kamera.

A híradófilm kimondott szándéka volt megismertetni az ország mozilátogató közönségét a kettészakított város életével.

8-9. *Szüret Tokajban.*²⁶ Ez a bejátszás az „Ötvenezer szüreti vendég vidám hangulata közben nyitották meg a szőlő és bor ünnepét Hegyalján” felirattal kezdődik. Tokaj főutcáján hömpölygő tömeget, majd pár szüreti képet látunk. A második részben cigánybanda húzza a színpadon táncolók talpa alá a muzsikát. „A Hegyalján megtartott szüreti hét alkalmából táncmulatságot rendeztek Tokajban.” – olvassuk.

10. *Májusfaállítás Cigándon.*²⁷ A „Májusjárás Cigándon” feliratú film díszbe öltözött falusiakat mutat, de a felvétel minősége rossz, tele sötét folttal. „A magyar falu fehérnépe kedves ősi szokás szerint minden tavasszal feldíszített 'májusfákkal' vonul végig a falu ünneplő utcáin.”

11. *II. Rákóczi Ferenc szobrának leleplezése Sárospatakon, Enyedy Andor beszél.*²⁸ Sajnos ez a filmtekercs kutatásaim idején valahol kallódott, így ismét az írott dokumentumok tájékoztatnak bennünket.

A fejedelem halálának kétszázadik évfordulóját országsszerte megemlékezések kísérték. Sárospataknak joga és dolga is Rákóczi Ferencről megemlékezni, neki közadakozásból szobrot állítani, szellemiségét őrizni, írta M. E. monogrammal valószínűleg Mátyás Ernő teológiai tanár 1935 nyarán.²⁹ A szoborra adakoztak magánszemélyek, egyházközségek, az egyházmegye, a Rákóczi Szövetség is. Ismert, hogy a pataki főiskola a jubileum évében kiállítást rendezett a Rákóczi-relikviákból. Horváth Géza szobrászművész alkotásának leleplezésére a Református Kollégiummal szemközt 1935. október 6-án került sor. Ugyanekkor leplezték le az Iskolakert bejáratának másik oldalán az I. világháborús emlékművet, a Hó-sők szobrát, amely Medgyessy Ferenc alkotása.³⁰ Az énekszámok és szavalatok után Novák Sándor közigazgató szólta a Rákóczi-szobor létrejöttének körülményeiről, az avatóbeszédet „Az élő fejedelem” címmel Enyedy Andor³¹, akkori egyházkerületi főjegyző tartotta. A hősi halált halt 183 katona emlékművének avató beszédét Újváry Dezső, a szoborbizottság elnöke mondta, majd József főherceg szavai következtek. Végül Csajka Endre

városi főbíró vette át a szobrot és osztott sebesülési és rokkantsági jelvényeket a túlélőknek. Az ünnepséget koszorúzás, a Himnusz, este pedig Fáy István főispán szavaival megnyitott bankett zárta a Mudrányban.

A katalógus ismertető szövege a következő: „Enyedy Andor beszéde alatt felemelő ünnep keretében leplezték le a nagy magyar szabadsághős szobrát Sárospatakon.” A képsorok leírása alapján városképeket, magát a szoborleplezést, a beszéd egy részletét és a szobor megkoszorúzását vették föl.

Enyedy Andor köszöntőjéből érdemes néhány gondolatot kiemelni, mert a filmhíradó ezt nagy valószínűséggel terjedelmi okok miatt nem tehette meg. Mindenekelőtt arról beszélt, hogy a nehéz időkben sokak fejében megfordulhatott a kérdés, miért éppen szoborra költenek, miért kell, hogy a fejedelem itt legyen a városban? Azért mert ő az elszántságnak, az együttérzésnek, a felekezeti korlátok közüli kiemelkedésnek, a hazaszeretnek, az egyéni és közösségi sors vállalásának mintaképe – adott választ a szónok. Amiként a Krisztusra pazarolt olaj is nagyobb áldást, nagyobb szeretetet, megtérést hozott, úgy ez a szobor is „lelket erősít, öntudatot erősít, sebeket gyógyít.”³²

12. *Sárospataki csengőbúcsú*.³³ A „Ballag már...” kezdő felirat épp Patakon nem túl szerencsés, a helyi csengőbúcsú elnevezés és a saját, hagyományos dalok éneklésének szokása miatt.

Az *Értesítő* említi, hogy az 1937. május 13-i csengőbúcsút megörökítette az MFI.³⁴ „A sárospataki gimnázium végzett növendékei az intézet évszázados szokásai szerint búcsúztak iskolájuktól.” A plebejüst mutatják a kisharangnál, majd nyílik a Kollégium nagykapuja és párosával az Iskolakertbe vonulnak a diákok. A részlet igen rövid, mindössze néhány kép.

13. *Thormay Géza államtitkár megnyitja Károlyi István szállóvá alakított füzérradványi kastélyát*.³⁵ Sajnos ez a szalag is hiányzik az adattárakból. Az összeírás szerint a film megsemmisült, magát a pár soros filmleírást is az ún. cenzúralapról tudták csak lemásolni. Annyi mindenesetre elmondható, hogy a füzérradványi kastély utolsó fénykorában az ország egyik legtekintélyesebb reneszánsz és neoreneszánsz bútor- és műtárgy gyűjteményét őrizte. A kastély első írásos említése egy 1626-ban kelt végrendelet; az épületnek az idők során számos gazdája volt és több átépítésen esett át. A vizsgált időszakban tulajdonosa a már említett házaspár, gr. Károlyi István és hg. Windischgraetz Mária Magdolna volt. Az ő idejükben „1938 és 1945 között, majd 1948-ig a kastélyban a lillafüredi Palota szállóhoz hasonló színvonalú kastélyszálloda működött.”³⁶ „A szállodai korszakban 1938 és 1948 között a földszinti királyi lakosztályt, mint múzeumot és a folyosóvégi családfői dolgozószobát, mint ebédlőt tartották meg saját használatra. Az emeleti királynéi lakosztály magas rangú vendégeket, közöttük a kor-mányzót vagy nászutas párokat fogadott. A földszint nagy sarokszobája a hotel könyvtára lett.”³⁷

A katalóguscím szerint a szállodai szárnyat Thormay Géza államtitkár avatta fel. („Thormay Géza államtitkár nyitotta meg Károlyi István gróf szállóvá alakított festői radványi kastélyát.”)

14. *Vissza a hazához, Sátoraljaújhely kisállomás, Ronyva-part, bevonulás.*³⁸ Az 1938. őszi, az ún. első bécsi döntésen alapuló visszacsatolásokat megörökítő képsorokon az újhelyi eseményeknek is tanúi lehetünk. Az operatőr a hegyek felől filmezi a várost, majd a kisállomást látjuk. „Sátoraljaújhely. Virágesőben vették át csapataink a várostól elszakított kisállomást és környékét. Sátoraljaújhely lakossága átkel a Trianonban hajózható folyóvá előléptetett Ronyva-patakon.” – halljuk a kommentátort, majd éljenző tömeg, „Éljen a magyar hadsereg!”, „Vissza!” kiáltások hangzanak. A kisállomásra visszakerül a magyar zászló és a magyar felirat. A következő snitt már Ipolyságban készült.

A *Sárospataki Református Lapok* így örökítette meg a szomszéd város nagy napját: „Lobogó lelkesedéssel vonult be sárospataki teológiai akadémiánk egész ifjúsága Vályi József főiskolai szénior vezetése alatt S.újhelybe október hó 11-én, hogy szemtanúja legyen S.újhely örömujjongói közt annak a percnak, amelyen magyar katonáink lába ismét rálép a visszacsatolt magyar földre. Testületileg felvonult diákjaink azután a volt cseh állomás egész környékét megtekintették. Megjelenésük város-szerte kedves és rokonszenves feltűnést keltett.”³⁹

15. *1918–1938. Felvidéki visszacsatolások, bevonulás.*⁴⁰ Ez a filmhíradó szorosan kapcsolódik az előzőhöz. Itt ugyan egy kivétellel nem zempléni településeket látunk, de ezek a képsorok mindenképpen ide kíváncsoznak. Medve, Párkány, Komárom, Érsekújvár, Kőhidgyarmat, Rozsnyó, Fülek és Királyhelmece a helyszínek. „Húszévi szenvedés után a visszacsatolt Felvidék örömmámorban fogadta a bevonuló magyar katonákat.” – hangzik. Külön figyelmet érdemelnek a Kassa visszakerüléséről forgatott képek: „Magyarország kormányzója kegyelettel hódolt II. Rákóczi Ferenc emlékének Kassán.” Horthy fehér lovon vonul be, útjában virágszőnyeg és éljenző tömeg, Esterházy János⁴¹ köszönti és beszél, majd a kormányzó emelkedik szólásra, néhány mondatot szlovákul is elmond, amelyekben kulturális autonómiát ígér. A sokaság fölött repülőök húznak el.

Ezt a filmhíradót sem említhetjük sárospataki vonatkozások nélkül. A város és a Kollégium Kassa városának visszatértekor országzászlót adományozott, amelyre ráhímezték a két város és a Rákócziak címerét, a magyar címet, valamint a *Cum Deo pro Patria* feliratot. Mivel azonban a zászló elkészítése időigényes volt, a bevonuló csapatokkal egyszerre érkezett diákok ideiglenes zászlót vittek magukkal. Ugyanekkor kenyérgyűjtési akciót indított a diákság, a katonák nyomában legátusok, regősök járták a visszakerült falvakat.⁴²

16. *Ballagás Sárospatakon.*⁴³ Sárospatak látképe a Bodrog felől, majd a Kollégium nagykapuja, az Iskolakert, a vár következik, a párosával hosszú sorokban vonuló végzősökkal. Néhány képet valószínűleg a Vörös-toronyból filmeztek, bár a katalógus légi felvételt említ. A rövid híradórészlet szövege: „A Sárospataki Kollégium végzett növendékei ősi hagyományok szerint búcsúztak el iskolájuktól.” (Ismét a híradók oly közkedvelt megfogalmazása.)

Az *Értesítő* alapján azt is tudjuk, hogy az 1942. május 7-i csengőbúcsút Palumb Gyula⁴⁴ vezetésével közvetítette a kassai rádió is.⁴⁵

Összegzésként elmondhatjuk, hogy bár több, a térség életében kiemelkedő eseményt vagy különlegességet őriztek meg ezek a filmszalagok az utókor számára, az MFI nem küldött forgatócsoportot minden jelentős zempléni alkalomra. Így pl. nem örökítette meg a híradó a pataki kollégium 1931. őszi, a 400. éves fennállást köszöntő jubileumi ünnepeit, holott a kormányzón kívül számos miniszter, államtitkár és közéleti személyiség látogatott akkor Sárospatakra. Ugyanakkor a fennmaradt filmhíradók töredékességük, rövidségük ellenére is egyedülállóak és fontos kiegészítői az egykori írott forrásoknak. Érdemes lenne átmásoltatni őket valamely térségi vagy megyei közgyűjtemény számára, hogy itt is kutathatók, bemutathatók legyenek.

Jegyzetek

¹ *Új filmlexikon*, főszerkesztő: Ábel Péter, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. II. köt. 91–92.o.

² Kovács Ferenc: *A magyar filmművészet 1896–1931 közötti történetének néhány kérdéséről, különös tekintettel a híradó- és riportfilmekre* (Részletek az „Adalékok a magyar filmművészet 1896–1956 közötti történetéhez” c. kéziratból; Magyar Nemzeti Filmarchívum (a továbbiakban MNFA) könyvtára, kézirat, 9.o.

³ Kozma Miklós (1884–1941) katonatiszt, politikus, az MTI és a Magyar Rádió Rt. vezetője, a Magyar Film Iroda alapítója, a Gömbös- és a Darányi-kormányban két évig belügyminiszter, 1940 őszétől Kárpátalja kormányzói biztosa.

⁴ Kovács Ferenc: i.m.5.o.

⁵ Molnár István: *A magyar tényfilmek (rövid némafilmek) története 1920–1930*, Budapest, 1972–1974, MNFA, kézirat, 16.o.

⁶ Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér. Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában 1919–1941*, PolgArt Kiadó, Budapest, 2000. I. köt. 296.o.

⁷ Ez a jelzés a filmhíradókon és a MNFA katalógusában is szerepel.

⁸ Molnár István: i.m.26.o.

⁹ A következő felsorolásban a híradók száma után olykor két szám található. Ennek oka, hogy az eredeti archív anyagok egy része megsemmisült, így a filmhíradók most is megtekinthető részleteinek tényleges sorszama az első szám, amely azt jelzi, hogy a szóban forgó bejátszás hányadik tudósítás ma az adott híradón belül, míg a zárójeles szám magán a filmen feltüntetett eredeti sorszám, ha van ilyen. A MNFA-ban őrzött felvételek átjátszása, korszerű technikával történő felújítása napjainkban is folyik. A videóra átmentett híradókat az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Történelmi Interjúk Tára is megkapja, így a kutatás és a megőrzés mindkét intézményben egyformán biztosított, noha az előbbiben piaci áron, szolgáltatásként rendelhetjük meg egy-egy híradó megtekintését, az OSZK anyaga pedig még nem teljes. A különféle mutatók és katalógusok átnézésekor a megnevezett közel két évtizedből tizenhat Zemplénben forgatott híradót vagy jelzetét, nyomát találtam meg. A lista feltételezhetően nem teljes, akadhatnak még más, nem filmhíradó felvételek a megyéről. Az eredeti katalóguscímeket, filmhíradó feliratokat és írásmódot megtartottam.

¹⁰ MFI 28/1/1924/VIII.

¹¹ *Hírek = Zemplén*, 1924. aug. 2., 2.o.; *Leventeavatás = Zemplén*, 1924. aug.23., 2.o.

¹² MFI 111/3/1926.

¹³ Ifj. Vastagh György (1868–1946) szobrászművész, említett szobrát Szeged városa rendelte 1912-ben.

¹⁴ MFI 172/3/1927/VII.

¹⁵ *Hírek = Zemplén*, 1934. ápr.22., 4.o.

¹⁶ MFI 196/1927/XI.

¹⁷ A kivételes szépségű háromöví, rácsos, Gerber-csuklós acélhid Totth Róbert tervei alapján 1896. november 18-ra épült meg a Resicai Vasműben készült acélból. 1919-ben a románok felrobbantották, de 1922-ben sikerült helyreállítani. 1944-ben a németek robbantották föl, ekkor olyan károsodást szenvedett, amelyet már nem lehetett kijavítani.

¹⁸ MFI 334/6/1930/VII.

¹⁹ gr. Károlyi István (1898–1967), hg. Windischgraetz Mária Magdolna (1911–?)

²⁰ *Fejedelmi pompával ment végbe Windischgrätz Magdolna hercegnő és Károlyi István gróf esküvője. Andrassy Géza gróf érdekes násznagyi köszöntője. Az esküvő után lóháton ment az ifju pár a kókapui kastélyba = Sárospatak*, XX. évf. 27-28. szám, 1930. júl.13., címloldal

²¹ MFI 542/2/1934 és 542/3/1934.

²² *Hegyaljai Hét filmen. Az MFI szenzációs felvételei az ünnepi hét kiemelkedő eseményeiről = Zemplén*, 1934. júl.8., 5.o.

²³ br. Waldbott Frigyesné sz. Habsburg-Lotharingiai Mária (1893–1962) tolcsvai nagybirtokos felesége; a családnak Sátoraljaújhely Főterén kúriájuk, külterületén tanyájuk volt.

²⁴ *A Hegyaljai Hét első napján leplezik le a saujhelyi országzászlót – Dr. Orbán Kálmán polgármester tárgyalásai Budapesten = Zemplén*, 1934. jún.3., 2.o.; *Országos érdeklődés kíséri az ujhelyi Hegyaljai Hetet = uo.* 1934 júl.8., 1.o.; *Hegyaljai Hét filmen = uo.* 5.o.

²⁵ Szepesi Bódog (1893–1940) piarista tanár, 1933–1939 között Sátoraljaújhelyben tanít, a Szár-hegyen 1936-ban épült, az országzászlóhoz fölvezető Magyar Kálvária egyik létrehozója.

²⁶ MFI 555/3 és 556/3/1934/X.

²⁷ MFI 588/4/1935/V.

²⁸ MFI 608/2/1935/X.

²⁹ M[átyás] E[rnő]: *A Rákóczi szoborért = Sárospataki Református Lapok*, 1935. 22. szám, jún.2., 125.o.

³⁰ Medgyessy Ferenc (1881–1958) szobrászművész, az 1920-as években számos világháborús emlékművet készített. *Kettős szoborleleplezés Sárospatakon = Sárospataki Református Lapok* 1935. 40. szám, okt.6. 228-229.o.

³¹ Enyedy Andor (1888–1966) református lelkész, 1932-től egyházkerületi főjegyző, 1942–1952 között püspök.

³² *Az élő fejedelem = Sárospataki Református Lapok* 1935. 40. szám, okt.6. 226-227.o.

³³ MFI 693/1/1937/VI.

³⁴ *A Sárospataki Református Főiskola évkönyve (Értesítője)* 1936/1937. LXXXI. évf., 28.o.

³⁵ MFI 742/2/1938/V.

³⁶ Bugár-Mészáros Károly: *Füzérradvány. Károlyi-kastély, Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára* 691. szám, TKM Egyesület, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Műemlékek Állami Gondnoksága, 2001. 8.o.

³⁷ uo. 11.o.

³⁸ MFI 764/8 [9]/1938/X.

³⁹ *Hírek = Sárospataki Református Lapok* 1938. 41. szám, okt.16., 203.o.

⁴⁰ MFI 768/1 [2]/1938/XI.

⁴¹ Esterházy János (1901–1957) a két világháború közötti korszak legbefolyásosabb felvidéki magyar politikusa, csehszlovák parlamenti képviselő, a szlovákiai magyar párt vezetője.

⁴² *Sárospataki Református Lapok* 1938. 44. szám, nov.6., 219.o., 1938. 45. szám, nov. 13., 224.o.

⁴³ MFI 957/3/1942/VI.

⁴⁴ Palumbo Gyula (1912–2003) 1938–1952 között sárospataki gimnáziumi tanár.

⁴⁵ *Értesítő* 1941/1942. LXXXVI. évf., 140.o.

Karasszon Dénes

Az orvostörténész Elekes György emlékezete

Sárospatak művelődéstörténeti jelentőségéről többen megemlékeztek, gondosan összegyűjtve a Múzsák lakóhelyének a reformáció oktatás-nevelési módszerei segítségével a tudományok és a művészetek terén elért nagyszerű eredményeit. A gazdag történelmi múltú Sárospatakon működő, valamint iskolánk neveltjei-ből lett hírességek között büszkén olvassuk egyházunk, vallásunk, a filozófia, a teológia, a pedagógia, a jogtudomány, a történetírás, az irodalom- és nyelvtudomány, a zenetudomány, a szépirodalom, a képzőművészetek és a könyvnyomtatás kimagasló művelőinek nevét. Az „Áldott Orvos” követőinek: az orvosoknak, egyáltalán az orvostudomány szerepének és jelentőségének említése – jóllehet az indulásakor (1531) még csupán triviális iskolát éppen egy orvosdoktor: Balsaráti Vítus János fejlesztette a lelkészképzés jogával is felruházott Collegiummá (1550) – sajnálatosan háttérbe szorult. Érdekes azonban megemlíteni, hogy pataki tartózkodása idején Comenius már felvetette egy – a teológia és jogtudomány oktatása mellett bölcsészeti és orvostudományi fakultással kiegészített és ezáltal teljessé tett – négy karú protestáns egyetem létrehozásának eszméjét. A körülmények szerencsétlen alakulása ezt nem tette lehetővé, de az orvostudomány számos kiváló növendék magasra ívelő pályafutásával mégis hírnevet nyert Patakon. Ennek bemutatására kínál alkalmat a 100 évvel ezelőtt született és a hazai orvostörténetírás terén kimagasló érdemeket szerzett Elekes György (1905-1977) emlékének felidézése.

Elekes György Sárospatakon, a mai Kazinczy utca 40. szám alatti ún. „Bertalanházban” született 1905. március 10-én. Édesapja Elekes Imre középiskolai tanár, gimnáziumi és közigazgató, aki egyúttal a Klebelsberg Kunó segítségével létrehozott Angol Internátus megszervezője és első igazgatója is volt. A fiú – családi (nagyatyai) hagyományokat követve – az orvosi pályát választotta. A budapesti tudományegyetem orvosi karán – ahol Lenhossék Mihály (anatómia), Farkas Géza (fiziológia), Buday Kálmán (kórbonctan), Korányi Sándor (belgyógyászat), Preisz Hugó (kórtan, bakteriológia), Schaffer Károly (ideg- és elmegyógyászat) és más neves professzorok vezetésével sajátította el a gyógyítás tudományának ismereteit – avatták orvosdoktorrá 1931-ben, ám „Patak vonzásában” a főváros helyett inkább a „Kálvinista Rómában” képzelte el jövőjét: a debreceni egyetem 1918-ban megnyitott orvosi kara Fernet Béla professzor által vezetett I. sz. Belgyógyászati Klinikájának állományába lépett. Egyetemi tanársegédként, belgyógyász szakorvosi vizsgájának letétele után röntgenológiával foglalkozott, oly eredményesen, hogy a röntgendiagnosztika egyetemi magántanárává képesítették. E tárgykörből írt egyik tanulmánya nevét külföldön is ismertté tette.

Asklepeios (Aesculapius) gyermekei, az ars medica avatottjai – tudjuk – szoros kapcsolatban állnak a Múzsákkal; hát még, ha a szülőföldjük is közös! Elekes Györgyöt a történetírás múzsája, Clio szemelte ki magának, annyira, hogy a hazánkban akkor még kevesek által művelt orvostörténetírásra, azon belül is Sárospatak orvostörténeti emlékeinek feltárására inspirálta választottját.

Volt miről írnia, hiszen országunk első iskolaorvosa, Tóth-Pápay Mihály (1754-1831), a Sárospataki Kollégium tanár-orvosa itt készítette el az első iskolaorvosi jelentést (1794); ugyanabban az évben világi gyógyszerár nyílt a városban, és látta el gyógyszerekkel a Kollégium diákjait. Patakról indult el a protestáns iskolákban kötelezővé tett iskolai egészségtan-tanítás; itt nyílt meg országunk első iskolakórháza (1863) és a gimnáziumi egészségnevelési eszmék jegyében egyik első tornaterme, az ún. „testgyakorda” (1860). A nemzet fennmaradásának hármass pillére: a templom, a kórház és az iskola egysége Patakon nyújtott először biztos alapokat a magyar protestáns szellemiség fejlődéséhez.

Elekes György, amikor *A sárospataki főiskola orvostanári és egészségügye* című cikksorozatában 1932-ben feltárta a sárospataki iskolaorvosok működésének, az iskolaegészségügy és iskolai egészségtan-tanítás sárospataki múltjának nemzetfenntartó jelentőségét, egyben emléket állított Soltész János, Raisz Gedeon, Kálniczky József, Kun Zoltán emlékének, akik iskolaorvosként szolgálták a jövő nemzedék egészségfejlesztésének és megtartásának ügyét.

Tévedés volna azt hinnünk, hogy Elekes György – illetve ahogy orvostörténeti tanulmányaiban nevezte magát: diósadi Elekes György dr. – csak Sárospatakra összpontosította mediko-históriai érdeklődését. Az *orvostörténelem tanítása Magyarországon* (1937); *Iskolaorvostörténeti adatok a XVIII. századból* (1937); *Orvostörténeti múzeumot Debrecennek* (1937); *Dr. Szentgyörgyi József debreceni orvos (1765-1832) élete és orvosi levelei* (1937); *Adatok az iskolaorvosi intézmény fejlődéséhez* (1938); *Teendők a magyar orvostörténelmi tudomány érdekében* (1938); *Adatok a budai sebészek vizsgájához* (1938); *Orvostörténeti vonatkozások Szent István idejében* (1939); *A táblabíróvilág orvosai* (1939); *Professzor Hatvani receptjei a debreceni diákok részére* (1940); *A Debreceni Kollégium orvostanári és egészségügye* (1942); *Wesprémi Istvánról* (1942); *Az orvostörténetírás története Erdélyben* (1942); *Adatok a nagyerdei fürdő történetéhez* (1944) című írásai tanúsítják elkötelezettségét a magyar nemzeti orvostörténetírás iránt.

Írt – az itt fontosabbnak tartott felsoroltakon kívül – ismertetőket orvostörténeti tárgyú könyvekről, összejövetelekről; a hazai orvosi művelődés és művészetek ápolásának ügyét szem előtt tartva megírta a Medikus Zenekar 1920-1930 közötti tevékenységének történetét (1930). Szorgalmas szakirodalmi működésének fénypontja mégis hazánk első *Orvostörténelem* című szaklapjának megindítása Debrecenben, amelyet főszerkesztőként jegyzett. A lap ugyan csupán melléklete volt a Debreceni Orvos Egyesület *Orvosok és Gyógyszerészek Lapja* címmel 1930-tól megjelenő hivatalos orgánumának, de ez csak címlapjának fejetéből derült ki, mert a „melléklet” saját címlappal és önálló oldalakkal rendelkezett. A nagyszerű kezdeményezés, amely évekkel előzte meg az *Orvostörténeti*

Könyvtár Közleményei és az *Orvosi Hetilap* „Horus” rovatát, sajnos, tisztavirág életének bizonyult. Ez azonban nem a főszerkesztőnek, nem is az érdeklődés hiányának volt a következménye, hanem a II. világháború idején hozott kártékony sajtótörvény fojtotta meg csírájában első orvostörténeti szaklapunkat.

Elekes György csapásként élte meg *Orvostörténelem* című lapjának betiltását, *Teendők a magyar orvostörténelmi tudomány érdekében* című tanulmányában lefektetett reményei szertefoszlását. Budapestre költözött és az OTI orvosaként működött, de kedvesegetten. A II. világháborúban katonarvosként szolgált; megfáradtan hazatérve az akkori Vöröskereszt Kórházban, majd üzemorvosként, végül SZTK főorvosként tett eleget orvosi hivatásának. Kissé felélénkült, ami-kor az Országos Orvostörténeti Könyvtár és a Magyar Orvostörténelmi Társaság megalakult, és megindult folyóiratuk, *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*. Csekély elégtételként az elsők között vehette át a magyar orvostörténetírás terén szerzett érdemekért kapható legmagasabb kitüntetést, a Weszprémi Emlékérmet, de régi, lendületes munkakedve már a múlté volt. Csendben hunyt el Budapesten, 72 éves korában, 1977. június 28-án.

Elekes Györgyről írott megemlékezésünk teljességéhez hozzátartozik, ha az eddig leírtakat kiegészítjük a Sárospataki Református Főiskola Iskolakórháza további sorsának áttekintésével, majd történelmi tanulságok levonásával.

Országunk első iskolakórháza 1864-ben 30 beteg diákot részesített ápolásban. „*Itt a rend, tisztaság és lelkiösmeretes felügyelet ellen nem lehetett panasza senkinek*” – írta „Hivatalos tudósításában” a Főiskola akkori igazgatója, Antalfi János. Hamarosan örvendetes fejlődés indult meg: a kórház 1873-ban önálló épületbe költözött, 1893-ban pedig új kórteremmel bővült. Nem sokkal később bekapcsolták a telefont (1890) és a vízvezetékét, és ápolónővér is költözött a házba (1900). 1927-ben új épületet emeltek a kórház számára orvosi rendelővel, várószobával, házi gyógyszerházzal és négy kórteremben összesen 24 ágygal. Három évvel később, 1930-ban modern járványkórházzal egészült ki az intézmény a fertőző, illetve fertőző-gyanús betegek elkülönítése, megfigyelése és ápolása céljából. Az iskolaorvos, aki egyben sportorvos is volt, kötelességszerűen végezte a tanulók rendszeres egészségvizsgálatát. Az iskolakórházban, ahol minden nap volt orvosi rendelés, és ahol a diákok ingyenes fogászati kezelésben is részesültek 1938-ban 342, 1939-ben 359, 1940-ben 201 fekvő beteget gyógyítottak, illetve ápoltak.

Patakon a betegápolás és gyógyítás mellett egyre nagyobb jelentőségre emelkedett az egészségnevelés: a már említett egészségtan-tanítás (1839) bevezetése, tornaterem építése és felszerelése (1856) után 1859-ben „Konviktus” („Tápiintézet”) szolgálta a tanulói ifjúság szakszerűen összeállított étkeztetését; 1867-ben sportpálya, 1868-ban uszoda nyújtott lehetőséget a sportolásra. Mindezek tanúsítják, hogy a Sárospataki Református Főiskola iskolakórháza, egészségtan-tanítása és egészségnevelése hazánk orvostörténetében is megkülönböztetett figyelmet érdemel. Az említettek nemzetmentő jelentőségét ismerte fel Elekes György, a pataki iskola neveltje, amikor egyik tanulmányában Szent István királyunk korának orvostörténelmi jelentőségét világította meg. Államalkotó

királyunk ugyanis az egyházi ceremóniákban kimerülő bizánci (görögkeleti) egyházzal szakítva bencés szerzeteseket hívott hazánkba. Szent Benedek papjairól tudnunk kell, pap-orvosok voltak, akik kolostoraikban gyógyítottak, kertjeikben gyógyfüveket termesztettek, és orvosságaikat a kolostorokban létrehozott gyógyszerházakban forgalomba hozták. Az értelmetlen kalandozások csatáiban kivérzett, létszámában megfogyatkozott, egészségtelen körülmények között élő, járványos betegségek által tovább tizedelt magyarságot a kihalástól mentették meg a szerzetesek, akik iskolákkal és mezőgazdasági-állattenyésztési munkára neveléssel is segítették lakosságunkat az egészséges életmódhoz és művelődéshez.

Templom, kórház, iskola – ezek a nemzet fennmaradásának zálogai. A II. világháború utáni „társadalmi átalakulás” ezeket a pilléreket kezdte döngetni. Az államosítás – sokáig úgy látszott – eltörli, vagy legalábbis elszigeteli a híres „Bodrog-parti Athént”, megfosztja protestáns szellemi központi jellegétől, és egyszerű körzeti iskolává süllyeszti. A vallásellenes irányzat a teológiai akadémiát és a „nyugati” orientációjú Angol Internátust megszüntette, de felszámolta az iskolakórházat és az egészségtan-tanítást is. A „burzsoá nyugati sportokat”, mint a teniszt és az evezést ugyancsak kiátkozták; a múltunk eltörlésén fáradozó oktatáspolitikát az európai szellemiségű protestáns sárospataki iskola-rendszert feledésre ítélte. Ne csodáljuk, ha ezt látva Elekes Györgyön úrrá lett a letargia; lelkiállapotának kialakulására demográfiai mutatóink jelzései világos magyarázattal szolgálnak.

A múlt ismeretéből tanulságokat kell levonnunk a jövő építéséhez. Egyházunk jogainak, vallásunk szabad gyakorlásának védelme, iskolánk megtartása az egye-sült Európában is jogunk és alapvetően fontos kötelességünk. Ennél azonban tovább kell lépnünk. Az állam ugyanis napjainkban fokozatosan kivonul az iskolák, kórházak, egyetemek fenntartásából. Akkor gondolunk helyesen a jövőre, ha a „templom, iskola, kórház” hármas egysége nemzetfenntartó feladatainak elérésére szolgáló lehetőségeket felvázoljuk, és az ehhez szükséges eszközöket lépésről lépésre megteremtjük. A jövő építését a középiskolákban kell kezdeni, ezért a természettudományos ismeretek keretei között az egészségtan oktatására, a protestáns ifjak orvosi pályára felkészítésére, illetve irányítására az eddigieknél nagyobb figyelmet kell fordítanunk. Ha ez megvalósul, akkor Elekes György nem élt hiába!

Dobrik István

Változatok József Attila verssoraira

Feledy Gyula művészete

A magyar rajzművészet egyik fő erénye mindig is abban rejlett, hogy szoros kapcsolatot kötött össze az irodalommal, a költészettel. Számos életmű bizonyítja ezt a 20. században is, gondoljunk csak Hincz Gyula, Szalay Lajos, Kondor Béla, Würtz Ádám, Csohány Kálmán, Reich Károly, Gácsi Mihály, Gyulai Líviusz, Ágotha Margit, Rékassy Csaba, Lenkey Zoltán, Kass János, Pásztor Gábor, Szabó Vladimír munkásságára, hogy csupán néhány nevet felsoroljunk a legjelentősebbek közül.

Feledy Gyula munkásságának elejétől ihlető forrása az irodalom.

Eddigi életművének kiemelkedően fontos része az ebből születő művek, ciklusok sora, amelyek nagy szakmai tudásra építő, állandóan megújuló művészetének formái, tartalmi szépségét és igazát tovább mélyítették, gazdagították. Így formázta az életmű szépségét Babits biblikus bölcsessége, Kosztolányi selymesfényű lírája, Radnóti tragikus poézise, Kassák újító szelleme, Hemingway humanizmusa, Márai világra figyelő intellektusa és nem utolsósorban József Attila gyémánt-tisztaságú költészete.

Bár az utóbbi években Márai kötötte le elsősorban figyelmét, József Attila élete és munkássága, sorsa és művészi hitvallása meghatározó módon, folyamatosan hatással van művészetére. Huszonhárom év van születésük kö-

zött, de sorsuk alakulásának hasonlóságaiban könnyű megérteni a képzőművész Feledy empátiáját és költő iránti rajongó csodálatát.

Édesapjukat mindketten korán elvesztik, melyet édesanyjuk szerető gondoskodása pótol. Tizenévesek a világháborúk alatt. Sorsukat is hasonló környezet motiválta, így művészetükben mindkettőjük esetében hangsúlyos szerepet kap a szülőföld tisztelete, a gyermekkor tanító szépsége, az édesanya felnevelő szeretete, a kétkezi emberek tisztessége, a munka becsülete. Goethe szavaival mindkettőjükénél igaz, hogy a művészet nem csupán hivatás, hanem sors is egyben.

Feledy Gyula életművének sokszínűségét is a humánus ereje fogja át. Az emberért emberben gondolkozó alkotó humanizmusa. Vállalja a művészet erkölcsi küldetését, megtisztító, jobbító erejét. A tapasztalásból merítkező tudás és az ismeretlenben rejtőzködő titkok között keres perlekedő hittel értelmezhető, feloldást hozó harmóniát. A művészet az emberi létezésben a tudás és az érzés, az értelem és az érzelem ihletett dialektikájának gyümölcse. Erről vall József Attila is művészetbölcseleti írásában. Egyéni létből/sorsból fakadó, áldozatos felelősség közös nembeli dolgaink iránt. Így nemesülhet az emberiség közös lelkiismeretével.

Feledy Gyula művei játékosak és szellemesek. Összegzően bölcsek. Jelképteremtő erővel megáldottak. Anyagszerűek, a valóságból építkezők. Ha kell protestálók, ha kell engesztelők. Közelükben érzi az ember, hogy a művészet emberi létezésünk, önismeretünk illata, melyből szeretetünk, hűségünk, jóságunk árad.

Tisztaságát az értékek igazsága szava-tolja. A hamis dolgoknak nincs illata.

A ciklus, amely először 45 darabból áll, 1991-1993 között készült. Később még további művekkel bővült. 1993-ban mutatták be először a miskolci Avasi Gimnáziumban „*Változatok József Attila soraira*” címmel, majd Szárszón állították ki, ahol a tárlatot Pomogáts Béla nyitotta meg. Később Feledy szülővárosában, Sajószentpéteren, és Miskolcon a Feledy-házban találkozhatott vele a közönség. A sorozatnak majdnem a fele a Petőfi Irodalmi Mú-

zeumba és néhány magángyűjtőkhöz került. A művész tulajdonában maradt 23 alkotást a József Attila születésének századik évfordulóját ünneplő jubileumi év kezdőnapján mutatták be a Miskolci Városi Könyvtárban, majd a Megyeháza galériájában.

Ezeka műveknem illusztrációk. Verssorok ihlette önálló művek, vallomások. Vallomások, a gyermeki, szülői és baráti szeretetről. A szerelemről és a halálról. A pusztítás démonáról és a békesség áhított csendjéről. A fájó hiányról és a helyébe furakodó álmokról. Pirruszi győzelmekről és a mégis megtartó hitről. Elesettségünkről és emelkedettségünkről. Egy Onmagához próbálni hú maradó földi vándor vallomásain keresztül Rólunk. József Attila verssorai a képek alatt Feledy Gyula ihletett választásai által egy szabad verssé rendeződtek a műtárgylistán.

„-nagy kínok késivel játszom. /
 A költő hasztalan vonyít /
 add meg boldogabb énekem! /
 Aki szegény, az a legszegényebb /
 Anyám, ki már a néma végtelen vagy /
 Az ember él, habár üres a kamra... /
 Batyuba szedte rongyait a nyár, /
 De add kölcsönbe legalább subádat /
 Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én, /
 Gyere Uristen, nézd meg itt vagyok- /
 Ha én sírok, a világ vére hull /
 Le vagyok győzve (győzelem ha van), /
 Légy oly ostoba, mint majd a halál /
 Lesz-e nap holnap, amely békét ígér? /
 Majd a kiontott vértócsa fakó lesz /
 Már rálépett a lábomra a tél... /
 Szánkából sistergő meteorok hullnak /
 Szólítsd, mint méla borjúsáj... /
 Szorongó álmok szállnak; /
 Talán eltűnök hirtelen,... / „

Feledy Gyula 1928-ban született Sajószentpéteren. 1947-49-ben a Magyar Képzőművészeti Főiskolán, 1949-53-ban a Krakkói Képzőművészeti Akadémián tanult. 1955-től Miskolcon él, amelynek 1984 óta díszpolgára. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján fellépő új grafikusnemzedék egyik vezéregyénisége, dinamikus, gondolatgazdag művészete nagyban hozzájárult a magyar grafika modern arculatának kialakításához. 1951 óta állandó résztvevője az országos tárlatoknak, 1965-ben a III. Országos Grafikai Biennálén elnyerte Miskolc nagydíját. Külföldi egyéni kiállítása volt többek között Berlinben, Bécsben, Prágában, Rómában, Tamperében, Torinóban. Munkásságát 1960-ban és 1966-ban Munkácsy Mihály-díjjal, 1975-ben Erdemes Művész címmel, 1978-ban Kossuth-díjjal, 1989-ben Kiváló Művész címmel ismerték el. A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia Miskolci Területi Csoportjának alapító tagja és korelnöke. Másfél évtizede állandó kiállítása látogatható Miskolcon.

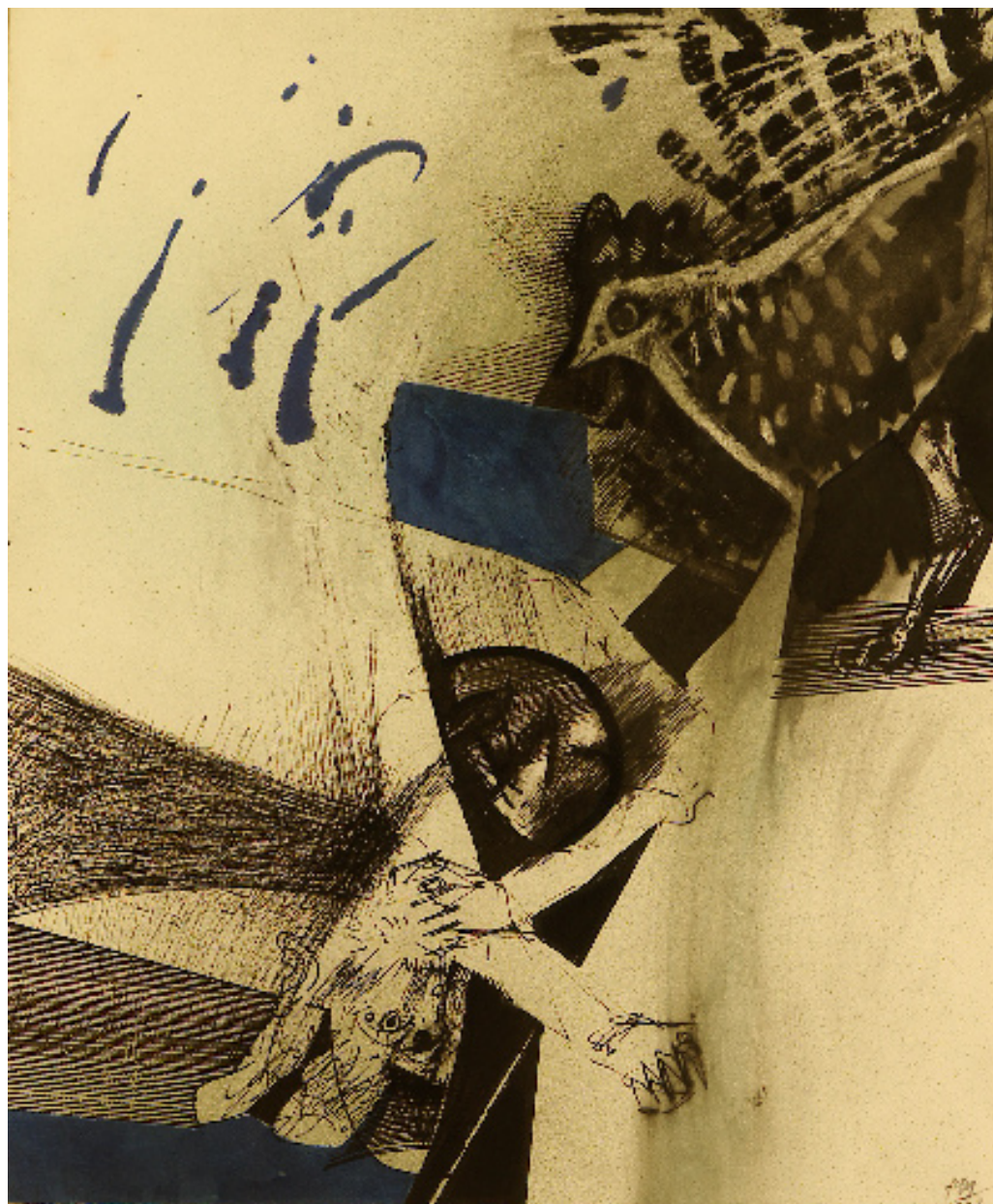

Légy oly ostoba mint majd a halál

Aki szegény, az a legszegényebb

Lesz-e nap holnap, amely békét ígér

Gyere Úristen, nézd meg itt vagyok

Szólítsd, mint méla borjúszej

A költő hasztalan vonyít

Talán eltűnök hirtelen

De add kölcsönbe legalább subádat

Balázs Ildikó

Tűbefűzés s száláthúzás közt

„Türelem rózsát terem.”

Nagyanyám játékokat is tudott varrni: volt nekem két jancsibabám, melyeket évente új ruhába bújtatott. Új fejet s kezet varrt nekik rózsaszín vászonból, ráhímezte a szemüket, orrukat, szájukat, s az új arcot-kezet felhúzta tavalyi, elkoszlott fejükre-kezükre. A fodros, galléros szatén-selyem ruhájukat csak lebontotta róluk – pucérok maradtak a jancsibabák –, az anyagot kimosta, kivasalta, s ismét visszavarrrta a pucér testükre. Gondolkoztam, hogy a jancsibabák egyszer óriásira nőnek, hiszen minden évben újabb réteg rongy kerül rájuk. Akkor mi lesz, nem bírom majd felvenni őket. Mindig ott játszottam velük az ágyon, de leginkább a linóleum-borítású konyha földjén. Olyankor nagyanyám a szemüvege mögül szemmel tartott: egy tűbefűzés és egy száláthúzás között rám nézett.

Volt nekem szürke szövetből kuszum is. Végignéztem, hogy születik. Vastag szövetanyagú testét nagyanyám anyagfancsikákkal tölte tele, ollóhegygel eligazította a sarkakat, s a játékkutya külön darabokból álló részeit nagy öltésekkel, zsákvarrótűvel-cukorspárgával egymáshoz rögzítette. Én a kézkománcos bilin, a kuszu mellett a földön – őrzőkutya volt. Közben tejes puliszkát ettem, térdemen a tányér, néha adtam egy-egy kanállal neki is. Nem ette meg. Nem szerette a tejes puliszkát. Én szerettem.

A kívül kézkománcos, belül fehér bilinek füle is volt, ha tehettem, mindig bedugtam a konyhakredencbe a fazakak s lábasok közé. Szerettem a rendet: a bilít s a fazakakat hasonlóságuk folytán együvé tartozóknak éreztem. Nagyanyám fejcsóválva mindig kivette, s szemérmesen bedugta valami sarokba.

Amikor első öltéseimet tanultam egy darab kongrén, a kuszu akkor is mellett ült. Ő hallotta, amint nagyanyám figyelmeztet: – Harisnya lesz. – Én nem hallottam. S a piros gyöngycérnával hozzávarrtam a kongrét a patentharisnyámhoz. Nagyanyám figyelmesen követte. Elharapta a szálát, amellyel éppen varrt, s azt is türelmesen kívárta, hogy abbahagyjam a felháborodott ordítást: – Széttépem, vágd le, mert széttépem! – Csak annyit mondott: – Mondtam, hogy harisnya lesz. A harisnyádba öltesz. – Még egy kicsit rángattam a kongrét, hátha elszabadul a harisnyámtól. Fel voltam háborodva. Akkor nagyanyám lehúzta a harisnyám, s egy tűvel kibontotta hímező próbálkozásom első öltéseit. Utána bokára lenyomott harisnyával, pucér térden varrtam.

Varrt nekem tavaszi kabátot is. Nem tűnt fel, hogy ilyen fakórózsaszín kabátja senkinek sincs az iskolában. Horgolt nyári kalapot. Varrt kék anyagból harangruhát, télire szövetruhát: ujját s gallérját csipkére horgolta. Szörnyen szúrt.

A legizgalmasabb az öreg Singer volt. Kereke, melyen a szíj járt, sejtelmesen forgott. Amikor felgyorsult, nem látszottak a küllői. Meg akartam győződni arról, hogy nem látszanak ugyan, de azért tényleg ott vannak. S közéjük dugtam az ujjam. Nagyanyám gyorsabb volt, hamarabb lefogta kezével a felső kereket, hirtelen megállt a kattogó varrógép. Ka-ka-ka-ka. Figyelte a tekintetem, az ujjam merre irányul. – Mondtam, hogy ne dugd a kerék közé az ujjad.

S varrt tovább. Később fakanállyel próbálkoztam. Az állította meg a gépet. Nagyanyám csak megcsóválta a fejét.

Nagyanyámnak volt egy óillatú szekrénye nyikorgós diófából, s abban izgalmas tárgyakat dugdosott előlem. A törött fejű porcelán Mici babát. A Rózsikáé volt. Egy sűrű fésűt, melyet nagyanyám nem használt. Egy „kamillaszappan”-t, melyre teve volt nyomva, s másik felén felirat: Camila. Egy korallgyöngyöt. Párját betették Rózsika mellé a sírba. Ez felháborított: micsoda meggondolatlanság. Ha nem halt volna meg Rózsika, most két korallgyöngyünk is lenne. S ha nem tették volna be a sírba, most az enyém lenne a másik. De nagyanyám nem adta ide a meglévőt sem. – Elszakítottam volna.

Volt a szekrényben nagyanyámnak műfogsora is. Egy pohár vízben tartotta, ritkán hordta. Egy óvatlan pillanatban én is felpróbáltam. Nagyanyám ezután feltette poharastól a szekrény tetejére.

Voltak lomfűrészből zöld-piros-fehér-fekete színű, festett macskáim. A szomszéd nagyfiú játszott velem: sorba rakta a lomfűrészmacskákat az ablakpárkányon. – Nagyon szép cicák – mondta. Figyeltem, mit csinál. Úgy tett, mint aki játszik. Én néztem.

Szemben a házon kőművesek dolgoztak állványokon, fejükön újságpapír csákó. Bélának hívták az egyiket, minden reggel elragadtatással vártam. Gondoltam, odaadom neki a lomfűrész-macskákat, játsszon ő is vele. Amikor egyéves születésnapomra egy játékmackót kaptam, Bélának kereszteltem. Béla egy évvel fiatalabb nálam. A tengerifű már kijött a hasából, a szemgombja helyett két közönséges gomb, s megsoványodottan ül a vitrinben. Meddig visz vissza az emlékezet?

Nagyanyám magavarra szürke ballonkabátban járt az utcán. Kezében hegyes nyelű bot, a másikkal az én kezemet fogta. Az alsó utcán bementünk a rövidáros boltba, melyben sok apróság volt: elásztéri gumi, gyöngycérna, selyemcérna, tarka gombok, patentek. Nagyanyám leginkább ekrü színű horgolócérnát vett. Abból az ujjára tekerve apró csillagocskákat, virágocskákat horgolt, majd a darabokat egymáshoz hurkolta. Olykor egy-egy asztallapnyi csipketerítő is takarta a hasát, leért a lábáig. Egyszer pointlast horgolt: hosszú-hosszú csíkot hurkolt napokon keresztül, s ahogy szaporodott, gombolyagba tekerte. Aztán összeügyeskedte – a horgolótúnak csak a villanása látszott közben –, csipketerítő lett abból is. Néha elajándékozott egyet-egyet a rokonoknak. Csodálták türelmét.

A leginkább a hagymatokányt szerette. Nekem csirkepaprikást főzött galuskával, a combját megettem. Álltam a hokedlin, nagyanyám falatonként tette a számba. Az ujját is bekaptam. Haragudott, mert megharaptam. Haragudni is halkan tudott. Egyébként szinte semmit nem ettem. Zöldbingyót a fáról. – Béka nő a hasadba – mondta. S én a békabrekegést utánoztam.

Az udvaron nagyanyámnak két virágágyása volt. Fehérre meszelt marosi kövekkel szegélyezve. Bennük törökkonty: szíjas szárukon matt levelek s narancssárga, mályva-szín, tompalila szirmok. Közepükön hatalmas barna porzó, melyet mindig óvatosan megtapogattam. – Ne verd le a virágport róluK. – Egyszer egy földrajzi lexikonban afrikai nőket láttam, hosszú, felgyűrűzött nyakkal. Olyanok voltak, mint a törökkonty. Legszívesebben letörtem volna a porzójukat.

A tornaágyás a hűvös, északos kamrafal tövében mérges-zölden vigyorgott. Ujjongva lestem, nagyanyám hogy küszködik vele. A torna teste úgy fordult ki a földből, mint hatalmas, kemény cövek. A répa meséje volt ez, míg kihúzta a földből a tormát. Ugyanígy megküzdött egy veder mosogatólével, melyet a tornác alatti vécébe öntött kimért mozdulattal. A veder alján mindig hagyott egy kis vizet, azt megkerengette, felrázva a salakot, s úgy öntötte a vécébe. Egyszer erőszakosan kivettem a vedret a kezéből, s én is megpróbáltam a kerengést: a szennyvíz fele a cipőmbé ömlött, másik fele a vécésésze mellé. Nagyanyám szótlanul feltörölte.

A legszebb a délután volt. Elmosogattam, levetette mosogatólé szagú kötényét, s lefeküdtünk az ágyára. Nagy, szatén-selyem szélű párnái közé, melyeket ő varrt, hímzett. Télen délutánra már sötét lett, s bekérezkedett az ablakba a vacsoracsillag. Meg egy meleg fényű lámpa valahonnan messze a szomszédból. Fénye elálmosított, nagyanyám mesélt. – Csont? – kérdezte, mikor úgy vélte, hogy már alszom. – Csont – mondtam, s mesélt tovább, amíg nem válaszoltam.

Hosszú, derékig érő haja volt, de csak akkor látszott, ha kiengedte. Érdekes: az alja még sötét, majdnem fekete, a fejbőr közelében hófehér. Mindig meg akartam fésülni. Egy darabig hagyta türelmesen, majd egy határozott mozdulattal kivette a fésűt a kezemből, befonta a haját, s egy másik határozott mozdulattal kontyba tekerte, majd hajtűket szúrt belé. Ezt én is megpróbáltam, de a tűt beleszúrtam a fejbőrébe. Magamnak sem sikerült a hajtűk beszúrása, mert kiestek rövid hajamból.

Szilveszterkor keményseprűt csinált nekem: egy lapítóra drótkaput, a drótra krepp-papírt húzott, s a kis diadalív alá egy aszalt szilvaszemet állított. Ez hozta a szerencsét az új évben.

Valahogy olyan halkán köszönt el, ahogy járt-kelt. Sok mesét mondott – Na nem olvasok többet, mert már kiszáradt a szám. – Akkor igyál vizet, még olvass, még egyet, de! – , de keveset beszélt. Csak a külső jegyek nyomták rá hangtalanul az elmúlást. Orra áttetsző lett, s a nyolcvanadikat betöltve elment. Novemberben jött e világra, s novemberben ment el. A temetésen nem vettem részt, épp kórházban voltam. Új lakásba költöztünk, a sok újdonság elvonta a figyelmem. Szinte egy év telt el, amikor egyetlenegy tevékenység közben rájöttem, hogy nagyon hiányzik. Nem volt kinek megmutatnom a szalvétagyűjteményem. Ehhez egyedül ő értett volna: egy tűbefűzés s egy száláhozúzás közt, szemüvege mögöl órák hosszat figyelni, míg a keze járt, hasát befedő, lábáig leérő csipketerítők pajzsa mögöl, csendesen szemlélődve.

Megnőttek a fák

– Mit kell mindig várni, hogy valaki megmondja? Láttad eleget...

Ez a türelmetlen hang a temetőben szólt hozzám, a sír közelében, de az is lehet, hogy csak képzeltem. Bár szerintem ilyen nincs. Az ember ébren nem álmodik és nem képzelődik. A hang a valóságban szólott, s magabiztossággal töltött el. Mint a csikó, úgy szabadultam el a hétköznapok magamra öltött, sűrű szövetéből. Az elmúlt évek alatt beleszóttem magam egy életformába, amelyet tartalommal véltem feltölteni a teremtő-alkotó munka által. Az ember által végezhető tevékenységek közül a legmagasabbik rendűvel – goethei értelemben. Hisz a reprodukció is hasznos, és megelégedéssel tölt el a másolás is. Ám a teremtés gesztusa mutatja leginkább istenarcúságunk. Ezért hittem és tudtam az eszemmel, hogy az életem felvetőszálaira szőtt fonalak meleg, tarka és hasznos szövetté alakulnak, amellyel takarózhatom. S az elvégzett munka utáni megelégedés kellemes érzéssel töltött el.

Ám egyszer csak nem az ész, hanem az, ami bennem a lélek, mást mutatott. S most, hogy kiszabadultam szoros életségzövetemből, számomra, aki a munkát tettem hangsúlyossá az életemben, az elveszítette kizárólagosságát.

*

Mint a csikó, szabadultam el régi életem terein. Hazautaztam közel három év után. Közben odahaza is járt az idő. Mindjárt láttam az ablakból, amikor kihajoltam a teraszon, hogy az árnyak másképp esnek, sötétebb tónusú az utca, s a fák többet takarnak, mint évekkkel ezelőtt. Soká tartott, amíg rájöttem, mi történt: megnőttek a fák.

Ha jól megfigyeltem, emlékeimben a fák mindig kevesebbet takartak, mint most: a szomszéd fiúk feje velünk szemben, harmadik emeletnyi magasságban, amint ott kuporogtak a konyhaablakban, valahányszor a mi harmadik emeleti gyerekszobánkban felgyulladt a villany. Kényszeredetten húztuk el a függönyt, ha nem akartuk, hogy esti cseleléseinknek hívatlan nézőközönsége legyen. De a kényszer dacot szül: volt, amikor azért sem húztuk el, mondván magunkban: a mi függetlenségünkhöz az is hozzátartozik, hogy cselekedeteinket senki sem irányíthatja. Még az a körülmény sem, hogy ha magunkban akarunk lenni, tanúk nélkül, előtte egy cselekvéssort el kell végezni: felállni, a villany felkattintása után odamenni az ablakhoz, s elrántani a sötétzöld sötétítőfüggönyt. Ez kikököntetett tevékenységünkből, mert közben arra kellett gondolnunk, hogy mindezt azért tesszük, mert valaki szemben velünk lakik harmadik emeletnyi magasságban – ha jól megbecsültük: alig húsz méterre tőlünk –, s most ott könyököl az ablakban, s minket néz. Ekkor kénytelenek voltunk arra vagy azokra gondolni, akik velünk szemben leskelődtek, s akiktől mindössze húsz méter választott el légvonalban. De csak légvonalban, mert ha hozzájuk akartunk volna menni – ami magunktól sohasem jutott eszünkbe –, akkor le kellett gyalogolni három emeletet – per-sze előtte utcai ruhába felöltözni –, átmenni az úttesten – valami húsz méter –,

majd fel a lift nélküli lépcsőház harmadik emeletére. Csengeneti, s bár amazok látták fentről, hogy elindultunk hozzájuk, mégis úgy tettek ajtónyitáskor, mintha váratlan vendégként érkeztünk volna. Ezért nem jártunk össze, s egyáltalán nem jártunk egymáshoz. Csak ha valami miatt küldtek. Egy ilyen alkalommal találtam egy vaskosnak tűnő pénztárcát a lépcsőházukban, s titokban arra gondoltam, hogy bárcsak az övék lenne, benne pénzzel, s azt nem adom vissza nekik. A bukszában valamilyen jelentéktelen összeg volt, szinte nem is érdemes arra, hogy kivegyem. Mégis kivettem, s a pénztárcát visszahajítottam a lépcsőforduló sarkába, ahol volt. Mert az ilyen helyzet dacot szül.

Felállni, az ablakhoz lépni, elhúzni a sötétzöld sötétítőfüggönyt, s közben azokra gondolni, akik miatt kénytelenek vagyunk elvégezni ezt a cselekvéssort.

Ez több volt, mint bosszantó. Ha a függöny mindig be lett volna húzva, azok ott velünk szemben sohasem jutottak volna eszünkbe: olykor egy, legtöbbször viszont két fej, amint ott gubbaszt a szinte teljesen leengedett roló mögött, tőlünk alig húsz méterre légvonalban.

Most, hogy visszatértem e régi emlékek színhelyére, egyszer csak látom, hogy nincs szükség a sötétzöld sötétítőfüggönyre. Szemben velem az ablak – a már rég mások lakta konyhával-szobákkal – egyszerűen nem látszik, mintha ott sem lenne. Eltakarták a magasra nyúlt fák. Hány év is telt el azóta? Bárhogy számolom: amikor még magaménak tudtam e szobát – egykori gyerekszobámat – , s amikor a leskelődő buksi fejek miatt a függönyt el kellett húznom, annak több mint húsz éve.

A húgommal táncoltunk egyszer a másik szobában, amikor a szülők nem voltak otthon, a magnót járattuk, s figyelembe sem vettük, hogy a felső házban sok ablakszem nézhet bennünket... Másnap megüzente valaki, hogy tetszett a táncunk. Ez több volt, mint bosszantó. Életterembe való ostoba, kíméletlen behatolás.

Most elégtételt szolgáltatottak a fák, amelyek felnyúltak élő függönyként a négyemeletes lakótelepi házak tetejéig. Húsz-harminc éves platánok, nyárfák. Hála nektek.

*

Aztán a temető. A sír már három éves. Távoli ősök nyugodtak benne, amikor családuknak megváltotta a temetőgondnokságtól. Az utolsó öt évben minden nap várakozott, míg ismét felnyitották. Várt valakire, akit az ötödik kínban teremtett évben magához vett. Ezt a sírt kerestem fel, s tudtam, hogy beszélni fog nekem. A nevét oldalt vésték a régi kőre, s hiába haladtam lassan a temetőúton, rossz ösvényről közelítettem meg, s nehezen találtam rá. A felirat borostyánág mögé bújtt, amelyet ráigazítottak a kőre.

– Ritkán jársz erre.

Nem volt mit felelnem. Kezemben a plastik üveg, melyet a temető bejáratánál töltöttem meg vízzel, s egy csokor tarka nyári virág. Kényszerűt éreztem, hogy valamit tegyek érte: kicseréltem a rég megposhadt virágcsokrot a frissre, s egy fűcsomóval lesepertem a sírt. A mellette levő síron ölnyi gaz, néhány szálat

letéptem belőle, s a peremére ültem. Hallgatóztam, szól-e még. Bár kételyeim voltak arra vonatkozólag, hogy tud-e nekem valót mondani. Hisz az elhunyt hozzátartozó tanácsa aligha segíthet, amennyiben az az ő élettapasztalatából fakad, s az ő életbölcességét tükrözi. S nem feltétlenül azért, aki más életet él, mást tapasztal, s másképp tesz szert életbölcösségre.

– Mit kell mindig várni, hogy valaki megmondja – szólt ingerülten. – Láthattad eleget...

Aztán nem volt folytatás. A mondatot én fejeztem be – már távozóban:

– Láthattad eleget, én hogy csináltam.

A kanyarban még visszaneéztem: magasra nőtt erdei fenyők. Gyerekkoromban nem így nézhetek ki. Nem is emlékszem rájuk, hisz nagyságuk csak most követelte ki figyelmemet. Körben álltak mindnyájan, alattuk a sírok csöndes kicsinységükben. A temetésen, emlékszem, a fenyők hegyét néztem, torkomba szorított fájdalommal: akkor akartam életemben először vele menni. Kiskorom óta a magam útját jártam, elengedtem a kezét, nem engedtem, hogy megfogja. Csak akkor egyszer volt, hogy mindent könnyű szívvel hátrahagyva vele mentem volna. S a fájdalom éjjel sem oldódott, sem sírás, sem gondolatvezetés nem segített. Csak a szorosra szótt hétköznapi munkaritmusa. Visszatérve életem felállított szövésszékhöz.

A magasra nyúlt fenyők ott álltak most is, hátrafordulva elköszöntem tőlük.

Mit kell mindig várni... Valóban, ő nem várt senki szavára. Járd a magad útját – ez volt mindenkori üzenete.

A felső temetőkapun távoztam sietősen. Egy cigánytemetés kezdődött, s az asszonyokból úgy tört fel a jajgatás, hogy megborzongatott. Ők így élék meg a fájdalmat: kifelé. A felesége lehetett az elhunytnak: ordított, mint akinek a húsát tépik. A rezesbanda rákezde, s elnyomta a hasüregből jövő, hasogató asszonyhangot.

*

Gyermekkorom visszatérő álmainak színtere: a tisztviselőtelep. Álomban úsztam a fák teteje felett, karjaimmal nagyokat húztam a levegőben, s métereket haladtam. A testem meleg simogatta. Megnéztem a fákat ott is: fenyők kivétel nélkül, előregedve. Akkoriban daliásabbak voltak, gazdagabbak, talán azóta ritkították, a villanydrótok miatt visszavághatták őket. Pusztának tűnt a telep. Leereszkedtem a régi lakótelepre.

Egy sétány. Négyemeletes, valamikor bordó-fehér, hosszú teraszos tömbházak a szélén. Ez is itt lakott, abban amaz lakott. A sétányt két oldalról alagútszerűen borítják a fák. Ezekre egyáltalán nem emlékeztem. De mit figyelhettem én akkoriban, társaimtól új helyekre vezérelve, új társaságot keresve, ismerkedve a fiatalság illatával! A fák akkoriban nem szóltak hozzám, nem éltem át azt a döbbenetet, amikor egy több száz éves fa rám köszön. Most alagutat képezve álomszép volt ez a feltöredezett aszfaltú, régtől fogva kikoptatott sétány. El is tűnt minden otrombasága, csak a zöld függöny fénylett rajta az átszivárgó napban. A levegő friss levélzölden állt a fák alatt, s a napfény játékában apró árnyékok

remegtek. Mintha jártam volna már itt – régen. Egyszer, nagyon régen, s mégis a helyszín mintha új lett volna. Ma itt. Aztán újra itt. S egyszer majd – újra itt. Egy padra ültem, s a nálam levő üdítóből ittam. Ami langymelegre enyhült. Ebben a házban ez lakott. Amabban az. S ő? Ó hol lakott? Ki régen kézen fogva vitt e számomra akkor ismeretlen-új lakótelepre. Közben az úton, beszélgetésünk felületén magamba figyeltem. Remegő izgalom, táncoló lélek.

– Gyere fel.

– Nem.

– Gyere fel, nincs otthon senki.

– Akkor még úgy sem megyek.

– Gyere, mind otthon vannak, feljöhetsz.

– Nem, megvárlak itt lent – s közben a házat méricskélem.

– Édesanyám kint van a teraszon. – Az aszfaltot nézem a lábam előtt, csak intek, hogy nem megyek.

– Most már feljöhetsz, úgyis meglátott. – A fejem rázom, futó pillantás fel. Egy asszony mosolyog. A mosolyt nem is látom, inkább érzem.

– Látod? Ide néz.

– Megvárlak. – S lecövekelek egy bukszus-sövény mellett. Azt nézem, mintha ki sem látszanék a bokor mögül, holott az legfeljebb mellig ér.

Hol van most az a terasz? S hol van előtte a sövény? Körbejárom a házat. Hogy is volt ez akkor? Az úttest túlsó oldalára új házakat építettek később, s a ház kikerült a megszélesített út szélére. Csak egy járda választja el a száguldó autóktól. Kinőtt a lakónegyed a mezőkre, talán kukoricatábla lehetett a házak után? Befejezetlen ortodox templom áll mogorván, majd többsávos utak kereszteződnek, mindegyik egy-egy új lakónegyed-részbe visz. Újabb városrész nőtt ide, hívatlanul. A lakónegyed kinőtte magát.

A zöld sövény nincs. Keresek egy pontot, ahonnan bemérhetném a távolságot a teraszig. Hol állhattunk? Melyik teraszon állt az az asszony, honnan mosolygott? Ha kiszámítom, hol lehattunk, akkor sem találok a hajdani nézőpontot. Nem találok egykori helyünket, talán itt, talán pár méterrel tovább, tekintetem nem kapcsolódik légvonalban alig húsz méterre egy teraszhoz, melyen huszonhárom éve egy asszony állt.

A teraszt – most jövök rá – eltakarják a fák.

*

Nincs műtadarab, mely fényképszerű mozdulatlanságban megmarad. Az emlékezet csal: olykor torzít, olykor szépít, néha meg kihagy egészen fontos részeket. S az egész részlegessé válik. Féllegessé. Ez itt egy szelet múlt. Fájón felkiáltó emlék. Hogy volt, hogy lett volna – s mi lett. Mi lehet. Elnőtte magát az életfonalunk, mint a nyíratlan platánok. Eltakarnak a szemnek kedves részleteket. A lélek kedves dolgait, melyekkel eljászunk, ha felbukkannak rezgőn, a fényben levélzölden, apró árnyakat remegtetve. Megnőttek a fák.

Szathmáry Zoltán

Nárcisszus ébredése

Látom megtört derékkel a szomorúfüzt,
ki tépett haját mosva könnyeivel küzd,
ahogy zöld habja az elmúlásnak
a fák könnyes koszorújának leveleit elrabolja.
És nevetve eszembe jut, milyen jó,
hogy én szép, és fiatal vagyok.
Ó, hiú ábránd! – hallok rekedt hangot –
A te fejed koronája vajon meddig ragyog?
A fűz mellett fáradt lábakon állva
hunyorogva bámulok a víztükörbe.
Őszülő hajszálaim, s egy-egy évet
viszi az őszi szél: körbe-körbe...

Egy pár bakancsról

Sarokban áll őrt
egy pár öreg bakancs.

Ma sem pihent: kívül sáros, belül véres
varasodni szakadt szára sosem képes.
Fűzőjén a görcsök egymásba kapaszkodnak,
egymást érik, mint a hosszú barázdák,
s ráncok a szegény barna homlokán.
*Minden-nap folt hátán folt, cipésznél talán sosem volt,
szemébe dobni nem nagy kár! Újat kéne venni már!*

Mondhatják sokan, ám én nem csak a sima talpat,
a viaszba olvadt fekete földet látom,
hanem az elmúlt napot: hol járt, mit csinált gazdája,
aki kinn, lócáján ülve ilyenre már nem gondol.
Figyeljük, ahogy az Ég, bíbor fátyla mögé bújva
hunyorogva, eltakarja aranyos szemét,
majd ahogy sűrű fekete szitáján
milliárd gyöngy csillámot szór a házakra.

Hallom, ahogy a szél nyár - hárfáján
selyem dalt énekel a lombokkal,
és hallom a huncut tücskök
halkuló hegedűjét, a tűz altatódalát,
a vörös parázs kiáltására megremegő,
összebújt gyermekek apró szusszanását,

érezem a faragott, vidám, tömött pipa,
a sült gesztenye, sárga szalma álmos illatát,
az otthon melegét, a mély álmokat,
álmokban az egyszerű vágyakat
ébredéskor a fanyar, tiszta könnyeket:
mindazt, amit a sarokban őrt álló,
koszos, kopott bakancs
megihletett.

Báthori Csaba

Farkastej és laboda

Úsztál utána, anyám, elhagyott sziget.
Negyvennyolc éved: néma tűz a zsákban,
szükségleszállás. De sohase másztad
meg ezt a meredek, vad teflon-embert,
aki párszor megnyalta hobby-húsod,
majd hegyeset köpött. A hivatása
az volt, hogy megrohassza a vetést,
s téged a bozótba dobjon, a farkas-

tej és laboda közé. Csak sorold fel
szabad rúgásait a te lefekvő
sóhajaid és az ő nyers, nyeregből
levetett alamizsnái között.
Ővé a nemes rész, tiéd a torzsa.
Egyre vékonyabb voltam én hitelnek,
zálognak semmi. Aztán ő meredt
fel, a nagy harapófogó a földből,

hogy megcsíphessen a kongó üregnek.
Ötven alatt szétvetett az imádott
robbanófej. Hosszabban ölt a te
napjaidnál és az én napjaimnál.
Szöveget szórt véredbe, savat locsolt
a csontjaidba, szűzzé savanyított
megint, hogy semmi újonc ne ihasson
füge ágyékod sós cseppjeiből.

Egyetlen forrás volt: a kínjaid.
Nem tudom, Isten vagy e mellékoltár
szörnyetege gyötört-e jobban, – égtél
a rideg, erőszakos, ferde tűzben,
viselve a skorpió angyalok
csípését, az esztendők húsevését,
hogy majd az én életemben hiányozz
a könnyet izzó világegyetemnek.

Csendélet

Világ, a világ vége is lehetne.
Szárász, tetszhalott álmokat szellőztet
egy pohár smaragd. Rekettye sugárzik
a ferde kerítés háromszögében,
mint egy templomablak. Ha hallgatok,
láthatod a szívem. Én dinamittal
halászom. Jobb, ha éjszakánk után
óvatosan megszámojjuk magunkat.

Steril esték égi magnéziummal.
Egymásra szórva, csupa seb és szellem,
ülünk, mint akiket evakuáltak.
Eltáncolt lábbal, mely a babhüvelynél
vékonyabb, körbejárjuk álmainkat,
és beröföntjük maradék szívünket.
Bőrünk madártoll, mintha elrepülnénk
egy könnyű ötforintos gondolattal.

Nemcsak az álom álom. Csillagot láatsz,
ha megmozdul majd benned az öregség
epéköve. Eltűnik az az arc is,
mely egyszer közéd és isten közé állt.
Tűzvész lobban hajadból, és a nedves,
hitetlen hasábok erdő-korukra
emlékeznek. Hideg van és meleg van,
mint félelmedben, a trópusokon.

Senki nem fért be száz szívem közé.
Én ott maradtam a paradicsomban
a fán, engem senki nem tud. Anyácskám
egykor megpróbált leszakítani,
de ujjá beletört. Tudok, de függök.
Hogy folytatódjam egy női tenyérben?
Mellékutakon érkezem, nem úgy,
mint a nyíl, vagy a lelkiismeret.

Karaffa Gyula

1971

“Gyerekek, menjetek, hozzatok vizet”
mondta apám ágyában fekve
egy januári reggelen
s mi,
unokahúgommal
(mint két ártatlan kis manó)
kézen-fogva mentünk
a furott-kútra
a
vas-ízű vízért,
mert a
mi kutunkba macska fült;
Mire hazaballagtunk
a nehéz teherrel,
apám kezéből
már üresen
hullt
le
a
padlóra
a gyógyszeres-üveg.

Nem sírtam.

Hallgattam csak a maradék
gyógyszerezemek lehulló koppanását,
derekamban éreztem meg
a fájdalom görcsét ;

“Becsapott minket!
Nem is kellett neki a víz!”

Apám nem halt meg akkor;
Csak később
végzett
egy
szótlan
kötél
vele.

Rövidek...

Sose zavart a nem,
az sem zavart, ha igen;
Csak ha a szavak penge-vékony
éle az arcomba vágott,
akkor kezdtem utálni a világot,
(de csak rövid időre)
míg fel nem száradt lelkem
halványpiros vére.

*

Útjaim monoton egyhangúsággal telnek;
Már vakon is hazatalálok hozzád, Kedvesem:
Te leveszed a kabátom, gőzölgő ételt
teszel éhes, vágyakozó szemeim elé
s oly természetességgel tálalod
magad is elém, hogy kénytelen vagyok
elfogyasztani mindkettőtöket, és megelégedve,
eltelve a boldogsággal már nem is érdekel,
hogy útjaim monoton egyhangúsággal telnek
s csak telnek, csak telnek, csak telnek,
csak telnek, csak telnek.....

*

Nem beszélünk már a szerelemről;
Tán nem is tudjuk, hogy mi az.
Hogy szerelem-e, ha lábadra teszem a lábam,
mielőtt belezuhannánk az álom birodalmába,
hogy szerelem-e, ha belekortyolsz kávémba
mielőtt elém tennéd a gőzölgő poharat,
hogy szerelem-e, ha ebédet főzöl,
vagy ha én munkába megyek,
hogy szerelem-e, ha egymás nélkül
vacogunk csak, mint a dermedt jégcsapok.

Haragvó zöldek,
aranyló sárgák;

Mint selymes bunda
nő szemérmén;
Olyanok a fák:

Az utak akár
szalag a kalapon;
Körbe-körbe.

A magas fűben
lábam botlik;
Múlt-gödörbe.

Végtelen tér.
Magam vagyok;
Önmagammal.

Őzek álma
száll az égre;
Fel a Nappal.

Grófok, bárók
nemesedtek;
Túl a végen.

Vászongatyák
száradoztak;
Kinn a szélben.

Palóc-szótól
terhesednek;
Ma a versek.

Atyafiak
találnak meg;
Szép szerelmet.

Szeretek itt.
Mint falevél;
Lóg az ágon.

Nincsen határ.
A folyó is;
Szabadságon.

Nógrádi dombok

Ima volt?

Csak halkán szólva térdepelt,
(Nem nyomta akkor térdét szét a fa.)
fejét lehajtva, míg betelt,
s már nem volt egy szava.

Azt is hihették, tán dadog,
(De csak az angyalok nyelvén beszélt)
nem vették körül csillagok,
dicsfény sem fonta be fejét.

Templomnak érezte magát,
(Bár épülete már gyengécske volt.)
a felhők fésülték haját,
s lelkéről eltűnt a folt.

Ima volt-e, mit ellehelt?
(Mert az ember csak makogni képes.)
Szavára senki sem felelt,
de mégsem volt nevetséges.

*

Ima volt-e, mit ellehelt?
Azt is hihették tán dadog.
Templomnak érezte magát.
Nem feleltek az angyalok.

Puskás Balázs

azt mondják

álmait reggelre elfelejti
arca szűrős
a jéghideg víz alatt
érdes libabőrt
nyirkos ruhákba
kávé és cigaretta szaga
a szövetek legmélyéig
szivárog
rothadó fogaiból
amit megeszel
azt mondják
az vagy
idegen
anyag

éjjelente

éjjelente összekuporodik
egy metropolisz szívében
ropogtatja magányát
lányomai lassan utolériik
béna és üres
a történéseket csak elszenvedi
minden pillanattal
egyre jelentéktelenebb
sötét van
néma havazás

Erdélyi életképek, 1942

Turi Sándor úti emlékei a második bécsi döntés után

Az ún. második bécsi döntés 1940. augusztus 30-án visszajuttatta Magyarországnak Észak-Erdélyt és a Székelyföldet. A 43.591 km² terület és a mintegy 2,2 millió lakos (köztük 1,1 millió magyar) ténylegesen 1944 végéig, formálisan az 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezményig, illetve a II. világháborút lezáró 1947-es párizsi békeszerződésig tartozott ismét az anyaországhoz.

¹ A visszacsatolást a magyarok felszabadulásként élték meg, felélenkültek a korábban megszakadt gazdasági, kulturális és főleg személyes kapcsolatok. Turi Sándor (1891-1959) paszabi tanító, elsősorban a családi kontaktus felelevenítésének szándékával, 1942 nyarán rászánta magát, hogy elutazzon a Mezőség² északnyugatra fekvő Naszód vidékére. Turi Sándor pataki diákként szoros kapcsolatban állt a Faluszemináriumot létrehozó Újszászy Kálmán teológiai professzorral, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek későbbi igazgatójával. Feltehetőleg az ő kérésére vetette papírra 1951-ben az „Erdélyi utazás 1942 júliusában” című visszaemlékezését a mintegy tíz évvel korábban tett útjáról. A három és fél sűrűn gépelt oldal terjedelmű szöveg a SRK Tudományos Gyűjteményeinek Adattárában At. 1567. számon található. Stilisztikai, fogalmazásbeli egyenetlenségei azt mutatják, hogy szerzője nem közlésre szánta, az ötvenes évek elején erre nyilvánvalóan nem is lett volna lehetőség. A közzététel során a betűhibákat, elírásokat kijavítottuk, a mondat szerkesztési hibákra (sic!) betoldással utalunk. Egyebekben megtartottuk a kézirat eredeti formáját.

Erdély felszabadulása után sok mindent olvastam és hallottam az ottani nép életéről. Sok ismerős került oda hivatalnoknak. Öcsém a naszódi szolgabírói hivatal egyik vezetője lett. Így alakult ki az a terv, hogy meglátogatom Naszód³ vidékét és a környékbeli nép életét közelebbről is figyelhessem. (sic!) Nagyváradtól kezdve a táj is érdekes. Sokszor megáll a vonat, mert a rohanó patak megrongálta a hidat. Sokféle patak rohan alá a hegyekből. Lázadozó, hídromboló erők, amik az egész Erdélyt példázzák. Mennyi mindent ki lehet olvasni belőlük és mind a – Tiszába viszi a vizét. Talán a magyar szellemi élet sorsát példázzák ezek is.

Első állomásom Bethlen.⁴ A 4000 körüli lakosság többsége református. Régi templom. Szeretnek templomba járni. Mondják, hogy a román világban mindig tömve volt a templom, és a románok figyelték az okát. Szabó Anna, örökbe fogadott lánnyal ismerkedek. Most 21 éves. Bukarestben volt szakácsné 3 évig. Ő vezetett el a háziakhoz. A legtöbb helyen kézimunkáznak. Varrás, hímzés, száröltés és csipkekészítés van. Az öltözet magyaros. A férfiakon legtöbbször bricsesz szabású nadrág. A nők falusi ruhában. A ruha anyagot veszik és a

férfiaknak is ők varrják meg a ruhát. A nők szorgalmasan dolgoznak, a férfiak tömegesen kint álltak a kocsmajtóban. Mondják, hogy van ám bőven dolgozó ember is, ezek magyarok. Iparosok. Legtöbbje kőműves és ács. Építkezés van bőven. A téglát a cigányok égetik. A házakon cserép a fedőanyag, mert az kitelik a községből. Jobban szeretik a zsendelyes tetőt. A fazsindelyt más helyről hozzák és raktárakban árulják.

A tűzhelyek téglából készültek. Sok háznál már vaslemezből való tűzhely van. Étkezésük reggelre tej és puliszka. Délben paszuly, aludttej kenyérrel, puliszka túróval. Marhahús és csirke a hús, disznóhús nincsen.

Az emberek tájegység szerint különböző életformákhoz vannak kényszerítve. Még a termelő képességet is az adottságok fokozzák, vagy csökkentik. Az oláh nép keveset dolgozik, de a ruházatukat és egyéb szükségletüket maguk csinálják és állítják elő.

Itt a ruházat anyaga tiszta gyapjú és len. Ő maga termeli, maga készíti ki, maga varrja és díszíti, még a bocskorát is maga csinálja. S hiába primitív, gyapjú anyaga drága és külsőleg is pompázó.

Az ételmezést azok az állatok adják, amik a ruhát. Túró, sajt, vaj mellé tengeri és napraforgóolaj. Egy-két saját nevelésű birkát levág és arra jár, míg van belőle. A férfiak keveset dolgoznak, de igénytelenek. Viszont az alföldi nép túl sokat dolgozik, rengeteget termel, de igényei olyanok, hogy azt mind fel is éli. Tehát többlet itt sem áll elő.

Telcs.⁵ A férfiak nem dolgoznak, de a nők állandóan. Gyapjút fonnak, kendert termelnek. Asszonyok törlik, áztatják, feldolgozzák. Szövőszékek minden háznál. Pamutot nem tudnak hozzá kapni. Öltözködésben szép kézimunkák vannak. Fehér az alap, piros, fekete, sárga, kék a díszítés. Rikító színeket szeretik. Táplálkozásban fő a puliszka és a túró, meg a savanyú tej. A tejet beoltják, összehúzzák és bődönökbe tartják. Igen kevés tyúk és sertés, de sok juh és szarvasmarha van.

Keresetük a fakitermelés. Ők maguk szállítják is. Igen sok vasúti talpfát csinálnak. Szenet is égetnek. A hegyen a szekérút helyett csúsztatók vannak. Bútorzat elhelyezése különös. 1 priccs, 1 pokróc, 1 szalmapárna, tányér és törülköző. Pár szentkép. Az asztal mindenütt a sarokban áll.

Szűcsmesterség elég érdekes díszítésekkel. Bekecskészítés. Maguk építik a házukat. A kéménycsinálás még komplikációt jelent. A hagyományokat nagyon őrzik. A lakások ajtaja sok helyen az utcáról nyílik.

Óriási nagy görög katolikus templom van. A pappal beszélgettem s magyarellenes felfogása feltűnő. Mégis nagy államsegélyt élvez a magyar kormánytól. A templom előtt volt egy szobor, melyen egy román katona tapossa a magyar címet. Még akkor is ott állott. A pap nem engedte lebontani.

Konyhakerti veteményes nincsen, a lakók gyümölcsöskerteket alakítanak. Krumpli nincs és nem is akarják enni, ha osztanak ki krumplit.

Magyarnemegye.⁶ Alföldi típusú házakkal. Mindenki köszön. A falu arculatán meglátszik egy alföldi falu szelleme. Hagyományok bőségesen, de a régi életformák változása is észrevehető. Nem a legjobb indulatú nép. Úrgyűlölő. 1600

lakosából 1050 református. Vagy 400 zsidó. Az iskolákban 314 a tankötelemek száma és feltűnően értelmes gyerekek. A lakosok földművesek, kőművesek és ácsok. Egész éven nincsenek otthon. Az őstermelők ügyes kereskedők is. Ez a község valóságos magyar sziget a románság tengerében. Körülötte levő falukban nagyon románosodnak a magyarok.

Éles Andrásné házában pihenek meg. Viseletük magyar. A lányoknak külön viseletük van. Tóth Zsuzsanna és Váradi Erzszi ruházatát nézem meg. Piros mellény feketével befonva. Vasárnap van éppen és délutánra bálengedélyt kérnek tőlem. Megadom és a szolgabíróaságtól ott lévő öcsém rendelkezésére igen szép viseletben jönnek sokan táncolni.⁷ Kézimunka mintájuk „szíves, fenyőágas, barackmagos, táblás, sima” stb. Lenvászonra dolgoznak, pedig a len kevés, inkább kender van több. Itt már a krumplit megeszik, a babot is. Berbécshús⁸ is van hozzá. A földműveseknek kevés földjük és sok gyermekük van. Sok házat megnéztem. A régi láda helyén szekrény van már és szöttesekkel szépen díszítenek. Szilkék⁹ és tányérok szépen ki vannak rakva. Tanuló lányokat talállok sok helyen, de érdekes, hogy mind szülész nő szeretne lenni. Sok a jobban öltözött leány. Rendes arcú lányok, divatos ruhákban. A románok nemzeti viselete elűtő, magatartásuk is különös. Mindenféle táncot táncolnak.

A templomuk régi épület, alacsony toronnyal. Mellette kert, benne szobor és a kertben külön országzászló. A templom belseje más, mint a mienk. A szószék a templom végében van és az istentisztelet rendje is szokatlan. Nagyon kevesen voltak a templomban. Öregek és lányok. Fiúk a karzaton elég sokan voltak. A faluban sok a zsidó! A mienk ez az ország, de a világ a zsidóké és a világhoz mi is hozzátartozunk, mondja a templom előtt egy öreg magyar. Állami iskola és kultúrház szép épületek. A református egyház építette. Forrai Mariska finom modorával magyarázta el a román megszállás alatti életet. Nagypjától hallotta, hogy Erdély valamikor hogyan viselkedett a menekülő magyarsággal szemben. Erdélynek ezt a szolgálatát elfelejtették azok, akik most az anyaországból idehelyezve nem a legszerencsésebb felfogással próbálnak új világot alakítani, ami idegen az erdélyi hagyományoktól. A román pápa ma is mindent kijár.

Naszódon Gergely Ferenc református lelkésszel ismerkedtem meg. Mély tudású ember, kiváló történész, aki a nagykiterjedésű református szórvány gondozása mellett a vidék életével is sokat foglalkozik s tőle kértem felvilágosítást. Szívesen jött velem a környező falvakba és bőséges látnivalókra tudta felhívni a figyelmet. Azért fordultam hozzá, mert pl. Magyarnemegye melletti Szálván¹⁰ a lakosság nem tud magyarul, de a kapuk székelyesek, rajtuk még a napkorong is látszik, a házak előtt lugas, a tornác és a bútorzat elhelyezése magyaros, még a kapuzábé¹¹ is megvan és az emberek arca tipikusan magyar és elfelejtettek magyarul. Megakadtam a tudásommal. A házak alakban, külsőben, berendezésben magyar stílust mutatnak és az új állomásépület a tájba és a környezetbe nem illő, lehetetlen stílusú bagolyvár.

Megtudtam aztán, hogy a magyar nevű, de magyarul már nem tudó családok ősei, jobbágysai voltak a Bethlen grófoknak. Az 1800-as évek derekán igénytelenebb és alacsony életműjű román jobbágyokat hoztak be és a régi jobbágy-

telkeket feldarabolták. A felszabadult helyre jöttek a románok. Ebben az időben nem alakulhattak ki népi református községek, mert ott a Szamos völgye udvari egyházközség volt, udvari papokkal. A jobbágytelkek ügyével Mária Terézia ártott legtöbbit a magyaroknak, amikor az örökösödési háború¹² utáni új adópolitika felparcellázta a régi jobbágytelkeket. A nagy adó miatt sok telket otthagytak a magyarok és ide szivárogtak be a román jobbágyok. Gergely Ferencnél kifogásoltam, hogy annyira gyűlöli a románokat és nyíltan hangoztatja mindenütt. Azt felelte, hogy ma csak abban lehet erő, ha gyűöljük őket, mert ha nem tesszük, a nehézkedés törvényénél fogva is elmerülünk abba a nagy tengerbe, ami régi magyar urak nemtörődöm politikája után ránk áradt. Az intelligens román nagyon udvarias, de alakoskodó. A szegény őszinte és minden tiszteletet megad. A román nyelvnek az a sajátsága, hogy „ragad” és a román nem beszél csak románul. A csökkentett értékesség tudata úgysis nagy lehúzó erő ma.

A Naszód környéki nép jó. Ott láttam több ízben részeg csendőröket.

A hitelszövetkezetek¹³ nem felelnek meg a követelményeknek. Nagyon körülményes alapszabályuk van. A román kézben levő földeknek újra magyar kézbe való vissza-juttatásában nem segítenek. A régi gondatlansággal és nemzetietlen hitelpolitikával dolgoznak. A magyarok bármilyen jó biztosítékok esetén is nehezen kapnak földvételekre kölcsönt. Ezt én onnan jelentettem is azonnal Budapestre és változtattak rajta. Különben az odakerült vezetők nincsenek tisztában Erdély történetével, hivatásával és társadalmi berendezettségével. Sok sajnálnivaló dolgot követnek el, különösen fiatal parancsnokok. A magyarok támogatása és anyagi segítése hiányos és zavaros. Élnek napról-napra, de kitűzött nagyobb célok nincsenek. Hidakat építenek a vezetők és utakat is javítanak, de lelki téren nincs semmiféle építési igyekezet.¹⁴

Erdélyben a magyarok között megvolt a közösségi érzés, ha nem is ideális formában. Nagy áldozatokat hoztak a magyarság fennmaradásáért. A honvédség bevonulása óta¹⁵ alább hanyatlott a közösségi érzés. A mostani vezetőség magatartása kilúgozza belőlünk a régi és szenvedésekben megerősödött érzéseket. Az anyaországból jött állami tisztviselők csak érvényesülni jöttek ide. Mi, akik itt többségben voltunk a kisebbségi életben, most a magyar életben egyszerre kisebbség lettünk és ezt az állapotot szüntelen érezzük velünk. Sorainkat bontó és az egységet felborító tény az is, hogy a cím- és rangkórság is bevonult maga teljes dicsőségével Erdélybe. Itt minden református lelkész „tiszteletes”. Ehhez ma is ragaszkodunk. Mielőtt visszatértünk, elhatároztuk, hogy ez így is marad. És nem úgy lett! Beállt a hierarchiális¹⁶ viszony és bejött a minden közösség ősi ellensége: a rangkülönbség!

Több helyen kifogásolták, hogy a tisztviselői kar, amely az anyaországból jött ide és az erdélyi társadalmi, egyházi, kulturális, valamint a közigazgatási adottságokkal nem tudnak megismerni – nem estek át megfelelő tanfolyamon előzetesen. Ezt utólag is meg kellene csinálni.¹⁷

A nagyobb erdélyi írókat felszívta Budapest¹⁸ és mégis az erdélyi lélek nem nyilatkozhatik meg abban az országos átlagban, ami Erdély visszacsatolásával

előállott. Az erdélyi képviselők mindig interpellálnak, mert az erdélyi bajok még mindig fennállanak.¹⁹

Erdély a felekezeti iskolákkal állott, s most a református iskolákkal mostohán bánnak s azt hangoztatják, hogy pénzügyi okai vannak. (*sic!*) Viszont az anyaországi nagy katolikus egyházak féltve őrködnek azon, hogy az erdélyi római katolikus iskoláknak megfelelő segítség jusson. A református iskolák nem kapnak segílyt. Más felekezetűek hamis bevallást készítenek és harcolnak a jogukért. A református iskolákat fel kell adni, ha ez így folyik. Az állam nagyszerű felszereléssel állít iskolát, de a református magyarok gyermekeinek iskolázási költsége a szülőket és a híveket terheli, az állami iskolákban pedig ingyenes az oktatás.

Szekéren mentünk el Szálvától Szamosmakóig.²⁰ Ez érdekes terület, Bethlenig terjed, mert ott már a Mezőség kezdődik. Ez a terület volt a naszódi határőrvidék.²¹ A Szamoson gázlók voltak és ezeknek védelmére alakultak a lakott helyek. Kerek erdőket telepítettek és ezek voltak a védelmi helyek. A gyeprü, suvasztott földvár helye még mindig jól látható. A hatalmas erdőségeket a jobbágyvilágban irtották ki. A hegyek oldalán teraszos művelést láttam (indiai örökség!²²). Okiratok is voltak kezemben és alapos feldolgozással igazolni lehetne, hogy a románok nem a rómaiak utódai.²³

Érdekesek a paraszt lázadásokról szóló emlékek. Hogyan jönnek a résen az 1400-as években a beszivárgók. Iratokból igazolták az 1661. évi török bosszú borzalmait, ami a krími tatárok munkája volt.²⁴

Kerestem az ősi foglalkozások nyomait is. Magyar-nemegyén voltak fazekasok, házitakácsok, pálinkafőzők. Az adópolitika miatt apadt el ez a réteg is. Az idehúzódó magyarság közé a 80-as években iparosok szivárogtak be és akkoriban rendezték az ipar kérdését is, meg a vásár kérdést is. Iparosok vásárba nem járhattak, csak a járás területén. Így az iparosok lassan átköltöztek Naszódra. A naszódi határőrvidéki vagy 320 ezer hold volt! Kötött birtok volt ez, tehát a földművesek nem telepedhettek ide. Népszigetek alakultak. Délről igen sok román jött ide, akiket ott délen elnyomtak. Az iparosok is elmagyarosodtak.

A népszaporulat a bemutatott adatok szerint jó! Szamosmakódon a kapuk díszítése a kopjafák motívumait őrzi. Tomi Józi (*sic!*) kapuját nézegettem jól meg. A motívumokban sok a tulipán. A díszítés domború és nem bevágott. Patkóalakú kötésekkel van összeróva a kapu. Madárdíszek között sok a galamb, felette kereszt (keresztyén embléma!²⁵). Építkezésnél az anyagszerűség van meg. A lovakon és ökrökön ott van a piros bojt, nehogy megcsodálják.²⁶

Feltűnő a bejárt községekben a református szellem kialakulása. Naszód ref. szórvány, de nem valódi, mert iparosok a tagjai, akiket nem köt a föld. A Mezőség területén már más a helyzet. A naszódiak letelepedtek, de mozognak. Gergely Ferenc 1933-ban került oda papnak. Ő pászma rendszert²⁷ akart csinálni. Nagy területen élnek a gondozása alatti reformátusok. Láttam őt munka közben az óradnai vasútépítéskor.²⁸ Apostoli munkát végzett.

Naszódon és környékén segítségemre voltak a naszódi főgimnázium tanárai: Kávássy Gyula ig., Pál Gyula 28 éves (kora!) tanár, a nagydemeteri²⁹ régi

fatemplom látogatásakor Kostán nevű híres pap és képviselő stb. Telcsen 5 református család lakik és nagyon megörültek egy napi ottlétemnek. A szórványban élő reformátusok egyúttal magyarok is, hát nem győznek panaszkodni. Más helyeken is így voltam a református magyarokkal.

Nagyon sok beszélgetést írtam és jegyeztem fel. Gyűjtések iratai között megmaradt jegyzetekből sok olyan adatot lehet találni, amit nem hivatalos szemmel néztek a hivatalos kutatók. Az odakerült útkaparó, vasutas és katona családok problémái nagyon érdekesek. A feljegyzéseket annak idején félre tettem s most nem olyan friss a visszaemlékezés, mint kellene. A különböző népszokások, mint pl. a juh kieresztés papi megáldással, a havasi legelők rendje, a malmok babonái és még sok népi szokás – gazdag leírást adna. Az utcán beszélgetve menő asszonyok, akiknek oldalán ott van a guzsaly és menve is fonják a gyapjút, a szalmakalapos bennszülöttek³⁰ stb. mind érdekes dolgok. Vagy a naszódi bíró háza, ahol vendég voltam. Vastag gyapjútakarók a földön, a díványon, a falon stb. Gyönyörű kézimunkás díszítésű ruhatár a fiatal háziasszonynak, vagy vitám a román néprajzos egyetemi tanárral, akinek könyvajándékát és oklevelét a felszabaduláskor³¹ itt volt román tisztek elvitték. (Moisil prof.) – Ennél kaptam meghí-vást, amin minden ott lakó magyar csodálkozott. Az ő felesége a német kerámia tudósa volt és egész estig tudott érdekes adatokkal foglalkozni.

Érdekes az pl. hogy a romántól kérdi az ember, hány éves? Egy híjával ötven! Vagy 45 voltam 2 éve. Csak a kerek számokat jegyzik meg. Hát ez az írás is egy híjával 10 év előtti látottakra vonatkozik.

Paszab, 1951. május 14.

(A kéziratot közzéteszi, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bolvári-Takács Gábor.)

Jegyzetek

¹ A második bécsi döntés utáni eseményeket átfogóan bemutatja és értékeli: Csatári Dániel: Forgószeiben. Magyar-román viszony 1940-1945, Akadémiai Kiadó, 1968.

² Mezőség: mintegy 300 magyar, román és szász települést magában foglaló, tánc kultúrájáról és népzenejéről híres tájegység, a Kis- és Nagy-Szamos, a Sajó, a Maros és az Aranyos közötti kopár közép-erdélyi dombvidék összefoglaló neve.

³ Naszód: város Besztercétől észak-északnyugatra, Beszterce-Naszód vármegyében

⁴ Bethlen: város Besztercétől nyugatra

⁵ Telcs: község Naszódtól északra

⁶ Magyarnemegye: község Naszódtól délnyugatra

⁷ A mezőszéki táncdialektusról lásd: Martin György: Magyar tánc típusok és táncdialektusok, Planétás Kiadó, 1995, 110-113.o.; Magyar néptánc hagyományok, szerk.: Martin György, Planétás Kiadó, 1995, 39-41.o.

⁸ birkahús

⁹ fazékhoz hasonló formájú, kívül és belül mázas cserépedény

¹⁰ Szálva: község Naszódtól nyugat-északnyugatra

¹¹ kapufélfa

¹² A Habsburg-ház férfiágának kihalása miatt 1740-48 között zajlott osztrák örökösödési háborúról van szó, amelyet a Mária Terézia uralmát elismerő aacheni béke zárt le.

¹³ A kisiparosok és kigazdák tökeigényének kielégítésére az 1898. évi XXIII. törvénycikkkel létrehozott, tagsági viszonyon alapuló pénzintézetek.

¹⁴ Köpeczi Béla szerint „bizonyos előnyökhöz jutottak a magyar tőkésék, sőt kiskereskedők és kisiparosok is, hitelt kaphattak.” (Erdély története III. kötet, szerk.: Szász Zoltán, Akadémiai Kiadó, 1988³, 1755.o.). Ezt kiegészíti Barabás Béla: „A...gazdasági...előnyöket azonban csak a magyar lakosság bizonyos rétegei élvezhették.” (Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989, szerk.: Diószegi László, R. Süle Andrea, Magyarországi Intézet, 1990, 47.o.)

¹⁵ A magyar hadsereg 1940. szeptember 5-13. között vonult be a visszacsatolt területekre. A polgári közigazgatást 1940. november 26-án vezették be.

¹⁶ Helyesen: hierarchikus

¹⁷ A tisztviselői karral kapcsolatos súlyos hiányosságokat megerősíti: Bethlen Béla: Észak-Erdély kormánybiztosa voltam (s.a.r. Romsics Ignác), Zrínyi Katonai Kiadó, 1989, 33.skk.o.

¹⁸ Áprily Lajos (1887-1967) – és fia, Jékely Zoltán (1913-1982) – 1929-ben, Gulácsy Irén (1894-1945) 1928-ban, Hunyady Sándor (1890-1942) 1930-ban, Kolozsvári Grandpierre Emil (1907-1992) családja 1924-ben, Makkai Sándor (1890-1951) 1936-ban, Nyíró József (1889-1953) 1941-ben települt át.

¹⁹ A visszacsatolt erdélyi területek képviselőit a magyar parlament mindkét házában nem választott, hanem behívott képviselők látták el, akik megalakították a kormánypártot támogató Erdélyi Pártot.

²⁰ Szamosmakód: kisközség Naszódtól nyugat-északnyugatra

²¹ Határőrvidék: a török támadások ellen a Habsburg-birodalom déli és keleti határain kialakított katonai szervezet a 16-19. században. A naszói székhelyű 2. román határőrezred 1763-1851 között állt fenn.

²² A teraszos-öntözéses földművelés valamennyi ókori folyamvölgyi társadalom (Egyiptom, India, Kína, Mezopotámia) jellemzője volt.

²³ Utalás a 17-18. században keletkezett, ún. dákö-román elméletre, amely szerint a mai, újlatin nyelvet beszélő románság az ókori Dáciában a romanizált dákok és a római telepések összeolvadásából alakult ki.

²⁴ 1661. június 28-án Ali pasa főserége benyomult Erdélybe. A hadjárat eredményeként az erdélyi országgyűlés – török utasításra – Apafi Mihályt választotta fejedelemmé, az 1661. január 1. óta uralkodó Kemény János ellenében, aki később, 1662. január 22-én elesett a törökökkel vívott nagyszöllősi csatában. A tatár betörés a Székelyföldön négy évvel korábban, 1657 augusztusában történt.

²⁵ Helyesen: keresztyén szimbólum. Vö.: Takács Béla: Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben, Református Sajtóosztály, 1986, 123-130.o.

²⁶ A szemverés, a nézéssel való rontás elleni népi védekezés eszköze.

²⁷ Szórványgyülekezeti rendszer (a pászma [= szigetszerű, foltokban elkülönülő szálcsoport a juh bundájában] szó átvitt értelmű használatából)

²⁸ A Szeretfalva és Déda között 1941 áprilisában építeni kezdett és 1942. december 5-én átadott, 48 km hosszú vasútról van szó, amelyet azért létesítettek, mert az 1940-es román-magyar határmódosítás elvágtá a Kolozsvár-Brassó vasútvonalat, s ezzel megszakadt a Székelyföld összeköttetése az anyaországgal.

²⁹ Nagydemeter: község Besztercétől északra

³⁰ Helyesen: óslakosok

³¹ Magyarország 1945-ös, német megszállás alóli szovjet felszabadításáról van szó.

Dobay Béla

Vallomás a nótás Bathó Jánosról

Nem ismerhettem személyesen Homoródszentpáli Bathó Jánost; amikor iskolai tanulmányaimat kezdtem, ő már nem volt Sárospatakon. Nekem nem adatott meg, hogy találkozhatnék vele; amikor táguló látókörű diák lettem, már határ ékelődött közénk. Engem nem segített a szerencse abban, hogy életében láthassam; amikor H. Bathó János csaknem egy fél évszázaddal ezelőtt Munkácson meghalt, a debreceni egyetemen még a temetésének híre sem jutott el hozzám.

Mégis elmondhatom: első eszmélkedésemről fogva tudtam róla. A szüleim – afféle becses emlékként – már mint kisgyermeknek mutogatták a kb. 50 éves korában készült fényképét; meg is jegyeztem, „hogyan nézett ki”. Markáns, borotvált, szikár, barázdált arca volt; elmélázó-töprengő vonás látszott rajta. Széles, boltozatos homloka értelmet sugárzott, de végigszántották a ráncok. A haját hátra fésülve hordta; kissé őszült és kopaszodott. Szemüveget viselt, de a nézésében megmaradt valami ábrándos és barátságos kifejezés. Hosszú szárú pipát tartott a szájában. A tanárain gyakran emlegették. Középtermetű, imbolygó járású embernek állították be. Méltányolták lelki gazdagságát, sziporkázó szellemességét. Elismerték tehetségét és műveltségét. Dicsérték mókás és csipkelődő modorát. A *Magyarság* 1934. december 21-i számában Komáromi János, a pataki diákból lett országos

hírű író is beszámolt H. Bathó János egyik jellegzetes esetéről. *„Egy alkalommal – közölte az újság –, mikor a kollégium nagy embereiről volt szó, Bathó János is beleavatkozott a vitába, halálosan komoly arccal: – A kollégiumnak három igazán híres embere volt eddig, mind a három János, úgymint: Comenius Ámos János, Bathó János és Koch János.*

Széles derűtség tört ki erre a rögtönzésre. Comenius Ámos János ugyanis – századokkal ezelőtt – a főiskola cseh földön született, európai nevű professzora volt. Koch János pedig alig néhány éve, hogy elhunyt. Egyébként főpedellus volt az iskolában, diáknyelven főpácal.”

H. Bathó Jánosról idősebb barátaim is beszéltek. Egybemosódott bennük számos hangversenyélmény. Az instrumentális és vokális zene varázsa. Megannyi kórusparádé nem múló hatása. A közönség ünnepi hangulata. Átszellemülten idézték fel H. Bathó János szuggesztív egyéniségét, karmesteri tekintélyét. Szinte maguk előtt látták és velem is láttatták a dirigens finoman remegő kezét és fekete karmesteri pálcáját. És sohasem mulasztották el felhívni a figyelmem arra, hogy H. Bathó János mennyire adott a külsőségekre: a nyilvános szerepléseken vakított fehér ingmelle, tökéletesen simuló testére frakkja.

H. Bathó Jánosról azonban nekem a melódiái árulták el a legtöbbet. A természetesen sorjázó hangok. A

szívéből fakadt zenei motívumok. A lelkéből lelkedzett nóták. Igen, a nóták. Mert Sárospatakon kora ifjúságomtól körülzsongtak H. Bathó János dalai: a részben fájdalmas-gyöngéd mollban, részben derűs-kemény dúrban fogant énekek. Fülbemászó melódiái szájról szájra jártak; a magyar ember egyéni és történelmi életérzését fejezték ki. Bizonyos dallamai „köztulajdonba” mentek át; úgy hagyományozódtak ránk, mint a népköltészet legbecsesebb termékei. Előzőleg azt mondtam: első eszmékedésemtől fogva tudtam H. Bathó Jánosról. Most hozzáteszem: életének és munkásságának a java része azonban csak idők múltán tárult fel előttem. A művésztanár Erdélyben látta meg a napvilágot: az Udvarhely megyei Siklódon született 1872. december 29-én.

Tanulmányait Sepsiszentgyörgyön kezdte, Nagyenyeden folytatta és Budapesten fejezte be. (A tanítói alapképzettségét igazoló oklevelet Székelykeresztúron állították ki.)

Vargáné Bathó Ilona szerint Nagyszőlősen kapta első állását. Ezután 1901-ig a marosvásárhelyi nagytemplom főkantora volt; egyházi szolgálata mellett éneket tanított a város főgimnáziumában és polgári leányiskolájában. Marosvásárhelyről Sepsiszentgyörgyre került; az ottani tanítóképző őt bízta meg az ének- és zeneórák ellátásával. Ebben a városban történt vele az az eset, amelyet egy interjúban elmondott. „*Tanár úr – szólította meg egyszer az igazgatónője –, a lányok az önképzőkörben egy kuruc jelenetet adnak elő, legyen szíves A dobos már dalol kezdetű verset megzenésíteni.*

Míg az iskolából hazaértem, már

meg is volt a nóta. Nagyon tetszett a növendékeknek és az igazgatónőnek is, felküldtem a dalt Budapestre, ahol Zempléni Árpád volt pataki diák és jeles költő kezébe került, akinek annyira megtetszett, hogy ott rögtön ezt az új szöveget írta rá:

Kesereg a holló, elvesztette párját... Érdekes, hogy ez a dal és a Novák Sándor pataki tanár által írt Nagymajtényi síkon letörött a zászló egy és ugyanazon időben, 1903-ban született meg, az egyik Sárospatakon, a másik Sepsiszentgyörgyön. A dalok értékét az is bizonyítja, hogy egy ungvári hangverseny alkalmával Eötvös Károly a vajda Káldi és Thaly gyűjtésének gondolta.” (Sárospatak, 1935. december 25.)

H. Bathó János sepsiszentgyörgyi oktató-nevelő tevékenységét hagyta abba az emelkedést és rangot jelentő sárospataki tanári állás kedvéért. Itt 1904. szeptember 1-jén állt munkába; a református kollégium ének- és zenetanára lett. Rengeteg dolga akadt. Tanította a gimnazistákat. Irányította az ifjúsági zenekart.

Megszervezte a hatékony kórusmunkát. Foglalkozott a teológusok és a tanítóképzősök zenei művelésével. Vállalkozó szellemű és tehetséges diákjainak szívesen átadta hangszeres zenei tudását is: sok fiatal ismertetett meg az igényes harmónium, orgona- és hegedűjáték technikájával. Tanári munkája közben bebizonyította komoly zeneszerzői adottságait: szerelmi dalokat, kuruc kesergőket, himnusokat, indulókat, diáknótákat, egyházi énekeket, hazafias melódiákat stb. komponált. Olykor klasszikus költők (pl. Petőfi, Ady) verseit zenésítette meg; máskor helybeli vagy innen

elszármazott nagyságok (pl. Gulyás József, Novák Lajos, Zempléni Árpád) szövegei zendítették meg benne a muzsikát; míg néha a vers és a dallam együtt tört fel érzékeny lelkéből. Költői hajlama, zenei ihlete egyaránt volt.

Kijutott neki az elismerésből is. Kacsóh Pongrác – a *János vitéz* és a *Rákóczi* c. daljáték szerzője –, aki 1911-ben a kormány képviselőjeként részt vett Patakon az érettségien, nagyra becsülte a muzikalitását; az 1912-ben megjelent *Bathó-nóták*hoz előszót írt. Horthy Miklós, a kormányzó is kellően értékelte zeneszerzői kvalitásait: 1923-as pataki látogatásakor a Bathó-művekből rendezett kórusbemutató után személyesen gratulált a komponistának. 1930-ban a sárospataki főiskolai kórus örökös tiszteletbeli karmesterévé választotta. 1934-ben a Magyar Írók és Zeneszerzők Egyesületének országos pályázatán ezüst oklevéllel jutalmazták, 1942-ben a Múzsza Zeneműkiadó Vállalat pályázatán aranyérmert nyert. Kiváló tanári munkájának és zeneszerzői érdemeinek híre hamar bejárta az országot: a művész nemcsak iskolai ünnepélyeket, hanem hangversenyeket is szervezett. Sőt: 1913-ban egyhónapos erdélyi hangverseny-körútra vitte a 36 tagú, nagyszerűen fel-készült kollégiumi kórust.

ASárospatakiReformátusKollégiumból – 21 örömben és bánatban bővelkedő év elteltével – 1925. szeptember 1-jén ment nyugdíjba. A trianoni Magyarország területéről Munkácsra költözött; csehszlovák tartózkodási engedélyének bevonásáig kb. négy évet töltött a városban. Majd visszatért az anyaországba; csaknem egy évtizedig maradt itt. (Állandó lakása – az

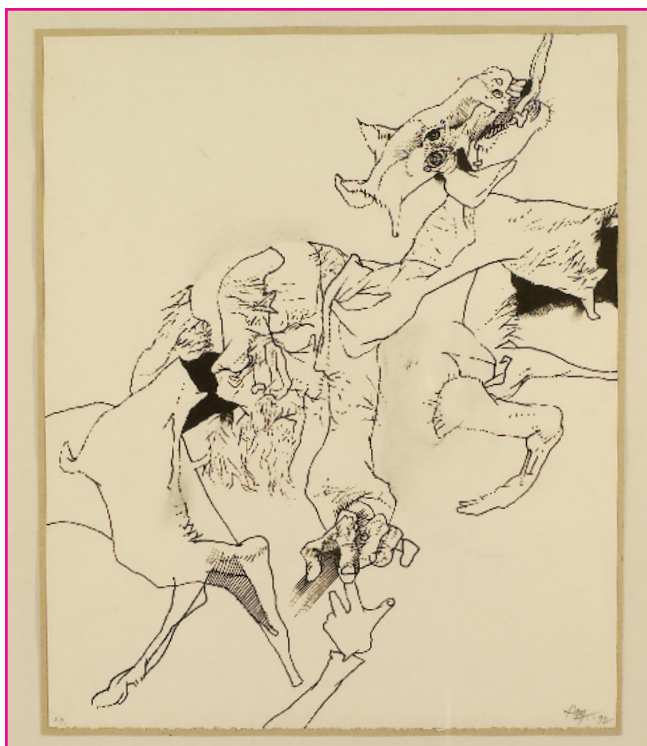
emlékezők szerint – Taktaszadán volt.) Komponált, szerepelt, pl. a kollégium fennállásának 400. évfordulóján. Ápolta szakmai és baráti kapcsolatait (közel állt hozzá pl. a tanítóképző zene-tanár igazgatója, Hodossy Béla és az író Komáromi János). Kereste a társaságot és néha – a mámort.

H. Bathó János kétszer nősült: mindkét házasságából születtek gyermekei. Nyilván munkácsi származású második felesége unszolására, feltehetően 1939-ben szánta el magát a Magyarországhoz visszacsatolt Kárpátalján való megtelepedésre. Ott élte át a második világháború szörnyűségeit, az újabb államfordulatot, a szovjet hatalom embertelen éveit A zeneoktatáshoz, a magyar zenekultúra terjesztéséhez azonban mindvégig hű maradt. Munkácson halt meg 1956. június 17-én. Végző nyughelye a város temetőjében van. A nevezetes személy tisztelői 1990-ben Munkácson, 1991-ben Sárospatakon emléktáblával jelölték meg azt a házat, amelyben lakott.

H. Bathó János életében kb. 200-250 művet alkotott. Ezek közül nem mindegyik jelent meg nyomtatásban. 40-50 műnek a kézírata még a szerző életében elkallódott vagy ma is lappang valahol. Alkotásainak nagy része ismert; közülük jó néhány napjainkban is felfelhangzik a magyar nótát szeretők ajkán. A pataki diákok a csengőbúcsún vagy az érettségi találkozók alkalmával elfogódottan szólaltatják meg a *Bodrog partján van egy város* és a *Válásra int immár az óra* kezdetű dalt; a vendéglőkben el-elhúzza a cigány, hogy *Fehér galamb száll az égen*. Bizonyára a munkácsi felnőttek és fiatalok között sem ritka,

aki tudja a *Sírjon, sírjon az a nóta* vagy a *Leszedték a turulmadárt* kezdetű éneket; társaságban az emberek elúdolják, hogy *Várlak, hazavárlak*. S talán az egész magyar nyelvterületen otthonosan cseng még a *Kesereg a holló* vagy az *Asszonyom, ne írjon* melódiája; és megdobogtatja a hívők szívét Ady Endre megzenésített verse, *Az Úr érkezése*, ha orgonakísérettel előadják valamelyik templomban. H. Bathó János életműve kulturális örökségünk része, bensőséges lelki

tartalmak kifejezője. Dalai miniatűr gyöngyszemek, sajátos stílusminőséget képviselő zenedarabok. Hozzá tartoznak nemzeti dalkincsünkhöz: közös hullámhosszra kapcsolnak minket, erősítik identitástudatunkat, s egyforma húrt pendítenek meg bennünk.

Szánkból sistergő meteorok hullnak

Földyné Asztalos Adrienne

Minőség és szeretet.

Száz éve született Szabó Ernő

1929-et írtak. A Sárospataki Református Főiskola neves ének- és zene tanára, H. Bathó János, már nem tanított. Édesanyám, aki egy évvel korábban végzett a Zeneakadémián, kitűzött egy felhívást a híres művészképző hirdetőjén, remélve, hogy jól képzett tanár kerül Sárospatakra.

Szabó Ernő, a Zeneakadémián frissen végzett ének-zene tanár olvasta a hirdetést, s benyújtotta pályázatát.

Később így emlékezett vissza Patakra érkezésére: *„Boldog voltam, amikor a Sárospataki Református Főiskola megválasztott tanárává. Amikor először beléptem az öreg kollégium kapuján, első érzésem ezt súgta: hazaérkezett! A külső benyomások után lassan még a kövek is beszélni kezdtek. Megérintett a „genius loci”, s a nagy történelmi múlt után a jövőért való felelősséget is megéreztem. Megéreztem, hogy ide nem elég a pusztaság, még oly lelkiismeretes kötelelőteljesítés sem.*

Hogy ide valami más, valami több kell, hogy meg kell hallanunk az idők szavát, mindenekelőtt az új időknek új dalait.”

Vajon miért érezte tanár úr Sárospatakon azt, hogy „hazaérkezett”? S mire gondolt, mikor azt vallotta, ide nem elég a pusztaság kötelelőteljesítés?

Szabó Ernő 1904. november 22-én született Székelyudvarhelyen. Édesapja Szabó András, a helyi református kollégium tudós professzora és igazga-

tója volt; Platón válogatott műveinek, Erasmus *A balgaság dicsérete* c. könyvének, Vergilius *Georgiconjának* első magyar fordítója és közreadója, aki élete alkonyán Kálvin *Kommentárjait* ültette át magyarra. Családjukban pezsgett a szellemi élet, s a művészeteknek is fontos szerep jutott. Mindegyik gyermek tanult zenét, Ernő hegedült és zongorázott. A budapesti Zeneakadémia hallgatójaként beiratkozott az egyetem jogi karára is, párhuzamosan végezte a két szakot. A legkiválóbb muzsikusoktól tanult: hegedűt Koncz Jánostól, kamarazenét Weiner Leótól. Érthető, hogy az otthoni szellemi légkör és a Zeneakadémián, valamint az egyetemen tanultak alapján igényes munkára vágyott.

Patakon ezért mind a gimnáziumban, mind a teológián kellő számú énekórát vett be a tantervébe. Míg a két világháború között az állami gimnáziumok 1–3. osztályában folyt heti egy órában énektanítás, addig a nyolc osztályos pataki református gimnáziumban minden osztályban volt énekóra. Ezeket azután gazdag tartalommal töltötte meg. A hivatalosan előírt tankönyvből, a Harmat Artúr – Karvaly Viktor -féle *A magyar fiú nótáskönyve* című énekeskönyvből alig tanított valamit, helyette eredeti népdalokkal ismertette meg a diákságot – emlékezett rá egykori tanítványa Barsi Ernő. A visszaemlékezésből tudjuk, milyen

örömmel énekelték a szebbnél-szebb magyar népdalokat. Ma talán fel sem ismerjük ennek jelentőségét, hiszen nekünk, népdalokon nevelkedetteknek ez természetes, de akkor az egész ország a cigányzenekarok által szüntelenül játszott, egyre jobban elsekélyesedett népies műdalok hódolatában élt. Szabó Ernő az értékes magyar népdalkincsből a felsőbb osztályokban elvezette tanítványait az európai zene nagy mestereinek és a magyar zeneirodalom gyöngyszemeinek megismertetéséhez. Az iskola hanglemesztárát értékes gyűjteménnyé fejlesztette. Egyik diákja érettségi találkozásukon mesélte, hogy esténként kicsenték a szertárból a lemezeket, és az internátusban hallgatták őket. A sok lejátszástól a lemezek egyre jobban koptak, a tanár úr pedig nem tudta mire vélni a dolgot, jobb híján a hanglemesztárat okolta, amiért ilyen rossz minőségű lemezeket gyártanak. A diákok többsége életre szólóan megszerette az értékes zenét. Szabó Ernő az énektanítást, a valójában egész embert formáló zenei nevelőmunkát a Teológiai Akadémián is folytatta. Szolfézszt is tanított, hogy a magyar faluba zenei műveltséggel kerüljenek ki a lelképásztorok, s ezzel is segítsék nevelni, felemelni a falu népét.

Hamarosan kialakult az ősi iskola új zenei nevelésének hármassága: „csak a zenei anyanyelvre, az új magyar kórusművészetre s a klasszikus zene nagy értékeire lehet és kell korszerű nevelést építeni.” – vallotta Szabó Ernő tanártársának, Harsányi Istvánnak, aki később így nyilatkozott róla: „A zenei kultúra szempontjából igen jelentős értéke

*Sárospataknak Szabó Ernő főiskolai ének- és zenetanár. Az évszázados főiskolai kórus történetének néhány kiemelkedő csúcspontján kívül nem volt a pataki főiskola történetében korszak, amelyben a zenekultúra magasabb fokon állt, mint most.” Szabó Ernő három énekkart vezetett: egy gimnáziumi vegyeskart, a teológia férfikarát és egy alsós gimnazistákból toborzott fiúkórust, amely Móricz Zsigmond 1930 májusában tett látogatása tiszteletére alakult. A pataki zenetanár még akadémista korában Budapesten hallotta a Wesselényi utcai iskola gyermekkórusát, amely Kodály fiúgyermekkarri műveit énekelte varázslatosan szépen. A nagy élmény hatására úgy döntött, ő is szervez ilyen Patakon. A bemutatkozás nagyon jól sikerült. Kodály *Túrót eszik a cigány* című kórusművét adták elő. Móricz Zsigmond boldogan hallgatta, s még aznap este üdvözlőlapot írt Kodály Zoltánnak. A pataki kollégium egész zenei nevelési rendszerében ezzel indult meg a nagy átalakulás, amelyet Bartók és Kodály munkássága és útmutatása határozott meg. Szabolcsi Bence elismerően írta a pataki zenei nevelésről: „Itt már magyar kórusirodalommal kísérleteznek, elsőnek a magyar zene történetében.” Szabó Ernő úgy tartotta: „A főiskolai kórus a kollégium szemefénye, féltve őrzött önkormányzatával, egész történetével, szellemével mikrokozmoszként tükrözte a nagy Kollégiumot.”*

A nagy lélekszámú kórusok mellett kis létszámú regőcsoportok is működtek. A teológus regőcsoport sajátosan pataki jelenség volt, Szabó Zoltán teológiai tanár hívta életre. A

regősök a falvakba jártak muzsikálni, előadásuk után közösen énekeltek magyar népdalokat a közönséggel. Így jutott vissza a szellemi érték oda, ahonnan eredt. 1940-42 ben néphangversenyeket szerveztek.

„Nemcsak eljöttek a hangversenyre azok, akiknek szántuk, az egyszerű emberek, fejkendő asszonyok, de meg is értették és nagyon élvezték a klasszikus és az új magyar irodalom remekeiből összeállított műsort. Igaz olyan előadók voltak, mint Török Erzsébet, Jankovich Ferenc, Raics István, a gimnáziumi énekkar, a teológus regőcsoport. A népnek a legjobbat a legjobban elv mellett is a műsor csúcspontját a közös éneklés jelentette.” – emlékezett vissza a pataki néphangversenyekre Szabó Ernő.

A hangszeres zene terén is döntő fordulatot hozott Szabó Ernő működése. Minimális, szinte szimbolikus összegért „csoportzene órákra” járhattak az arra vállalkozó diákok *„Sohasem néztem, hogy hány perc foglalkozás „járt” egy növendéknek. A csoportzenét is úgy értelmeztem, hogy mindnyájan, tehát csoportosan ott voltunk az egész foglalkozás alatt, egymás óráiból is sokat tanulva, s egyénileg addig foglalkoztam mindenkivel, míg technikailag, zeneileg rendbe nem tettem a hozott darabjait. Közben még kérdéseinkkel, zenei problémáinkkal is előállhattunk, mert mindenre válaszolt. Mennyit tanultunk ezekből a beszélgetésekből!”* emlékezik Barsi Ernő. A hangszeres oktatás utánpótlást biztosított az általa 1929-ben alapított főiskolai zenekar számára. Ez volt az első rendszeresen dolgozó, értékes zeneműveket játszó zenekar a kollégium történetében. A kezdetben tanárokból, teológusokból,

felső gimnazistákból álló együttes később egészen ifjúsági zenekarrá vált. Szabó Ernő munkásságának eredményeként Sárospatakon megvalósult Maróthi György álma, a „Collegium Musicum”. 1939-ben ugyanis ezen a néven elindítottak egy zenei sorozatot, amelynek nemcsak szereplői, hanem szervezői, betanítói is diákok voltak. Maguk állították össze a Collegium Musicumok műsorát, kérték fel szereplésre a hangszeres játékosokat, kórust, kamaraegyüttest, és ő maguk tartották az esték bevezető előadásait.

A Collegium Musicumok hangversenyein zsúfolásig megtelt az imaterem, s nemcsak diákok jöttek el az előadásokra, hanem a városi közönség is. Szabó Ernő nemcsak tanított, énekkart vezetett, kiváló növendékek sokaságát indította el zenei pályára, hanem a kollégiumban és a városban egyaránt zenei miliót teremtett. Hege-dűművészként, felesége zongorakíséretével, számos alkalommal lépett fel iskolai ünnepélyeken, a „Péntek esték” előadásain, világi és egyházi hangversenyeken nem-csak Patakon, hanem sok vidéki városban: Sátoraljaújhelyben, Kassán, Miskolcon, Nyíregyházán Zenei szemnariumot vezetett Sátoraljaújhelyben „Bevezetés a jó zenehallgatásba” címmel olyan sikerrel, hogy a Megyeháza is szűknek bizonyult a közönség befogadására. Tanári munkája mellett 1939-től tankerületi zenefelügyelő volt, előbb a kassai, majd 1949-től a miskolci tankerület középiskoláiban. 1943-tól a Magyar Rádióban „Jó zenét az ifjúságnak” címmel hangversenysorozatot indított, amelynek keretében élő, egyenes adásban, rövid ismertetéssel

közvetítette az ifjúságnak a vokális és hangszeres zeneirodalom kis remekműveit. Az első adás ifjúsági hangversenyén, 1943. április 16-án a sárospataki gimnáziumi vegyeskar is énekelt. Szabó Ernő munkássága alatt fénykorát élte a kollégium és Sárospatak zenei élete, s ez a vidéki hangversenyeken, kiszállásokon, regósénekléseken és rádióadásokon át messzire sugárzott.

1952-ben, amikor a Sárospataki Református Kollégium Gimnáziumát államosították, Debrecenbe került.

„Nagy hálával gondolok arra a szeretetre, amellyel a testvérkollégium fogadott, s arra, hogy itt tanári munkám mellett presbiteri, egyházkerületi világi jegyzői és zsinati tagsági munkára is elhívtam. A gimnáziumban a zenei tagozat munkájába kapcsolódtam be, s a szaktanári munkám mellett a kántorképzésben is részt vettem” – mondta a 75. születésnapja alkalmából készült beszélgetésen egykori kollégájának, Harsányi Istvánnak.

1966-ban a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Debreceni Tagozatára került, ahol főiskolai docensként hegedűt, hegedűművészertant és kamarazenét tanított.

Szakfelügyelői munkáját Debrecenben is folytatta, de itt a zeneiskolák hegedűtanítását segítette. Látogatásai alkalmával készített jegyzőkönyvei alapos elemző munkájának tanúságát őrzik. 1970-től nyaranta ő vezette a zeneiskolai tanárok továbbképző tanfolyamát. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszékének külső előadójaként csaknem két évtizeden át tanított zenei ismereteket és zeneesztétikát.

Pedagógiai munkája mellett komponálással is foglalkozott.

Kórusműveiben feldolgozta a sárospataki melodiáriumok dalait, hegedű és zongoradarabokat szerzett, pl.: *Szonatina hegedű-zongorára, Etűd egészhangú skálában. Szigetközi népdalok* című művét szóló hegedűre írta. Nyugdíjas korában otthon is dolgozott. Egykori tanítványával, Barsi Ernővel könyvet írt *A pataki kollégium zenei krónikája* címmel, amelynek 1984-es megjelenését már nem élhette meg. 1981-82-ben a hegedűoktatás metodikájával foglalkozott.

A hegedűtanításban szerzett tapasztalatai alapján és a kortárs hegedűművészek tanítási módszereinek figyelembevételével készítette el metodikai feljegyzéseit. Tanításai megszívlelendők. Jó lenne, ha kéziratban maradt módszertani tanácsait olvashatnák a hegedűtanárok! Fontosnak tartotta a beiskolázást, az előképzősök hangszerrel való megismertetését. Javasolta, hogy ne kötelezzék a kisgyermeket otthoni egyedül gyakorlásra, biztosabb, ha a tanár vezetésével gyakorolnak. A kezdők tanítását kis csoportban jobbnak tartotta, mert a növendékek felváltva játszhatnak a közös órán, egymást figyelhetik és a más előtt való játékhoz, a szerepléshez is könnyebben hozzászoknak.

Így nem lesz unalmas és fárasztó az óra a kezdő hegedűtanulók számára. A skálajátékot igyekezett változatosabbá tenni, hangképzésre, különböző artikulációk, vonásnemek gyakorlására használta. Szerinte a skála a legszebb dallam, írt is egy zeneművet az egész hangú skálára. Fontosnak tartotta az új anyag előkészítését. Ehhez szerinte

legalább az óra egyharmad részének rendelkezésre kell állnia, pedig a gyakorlat szerint erre csak néhány percet szánnak a tanárok. Új anyag feladásakor bemutatta a darabot, majd dúdolva, nem szolmizálva, tanítványával közösen elénekelte.

Mielőtt a vonó a húrra kerül, fontosnak tartotta az abszolút hangok olvastatását. Metodikai jegyzeteiben foglalkozott a gyakorlás kérdésével, a memorizálással, a fekvésváltással, a vibrálással, a jobb kar mozgásműveleteivel és az intonálással.

A tanár és tanítvány kapcsolatáról külön ír. *„Tanár és tanítvány viszonyát a tanár abszolút segítőkészsége jellemezze és a szeretet hassa át. A növendékeknek érezniük kell, hogy megbecsüléssel és szeretettel foglalkozunk velük.”* Ezt tanítványai is érezték. *„Szigorú volt, de a szeméből szeretet sugárzott”* – emlékezett rá egyik volt diákja. *„Mi, tanítványai tudtuk, hogy „nem könnyű ember”, de súlyát értékét megadta, hogy két dologból*

sohasem engedett: a művelődés, a haladás és a nép szolgálatának feltétlen érvényű parancsából és a színvonalas igényéből. Ez adta neki az erőt ahhoz, hogy Sárospatak megújuló szellemi életének egyik központja lehessen.” – írta róla Vitányi Iván.

„Türelemmel és tanulmányok írásával viselte el azt a három évet, mikor már szobához kötötte a súlyos érszűkület. Fogyatkozó életerejével nem csökkent az elkötelezettség és a bizalom, mert kősziklára alapozódott, ahonnan a lelkét éltető áradás fakadt” – búcsúzott tőle halála után Fekete Csaba református lelkész-könyvtáros, 1982 szeptemberében.

Szabó Ernő vallomása szerint *„a sárospataki Alma Mater megtanított arra, hogy az Isten által rábízott feladatokat vállalni, s az elvállaltakat, minden körülmények között teljesíteni kell.”* Példája feladatot hagyott ránk: *neveljük felkészülten, nagy hivatástudattal és szeretettel a ránk bízottakat!*

Tomaji Attila

Vass Tiborról, a Bevallás garnitúra ürügyén

Az írás igazi feladata és nehézsége akkor kezdődik, mikor az író már nem a mondatot akarja javíthatni, csiszolni és tökéletesíteni, hanem a gondolatot.
(Márai)

Ha megírnám ezt a róla szóló tanulmányt, a következőkről beszélnek. Mindenek előtt: eredetiség. Aztán autonóm értékszféra, ösztönösség s megtervezettség, személyesség és tárgyilagosság, dokumentálás, kísérletezés, átjárhatóság, folyamatos szövegek közöttiség, folyamatos önvizsgálat, folyamatos önéletrajz, többértelmű/sokrétegű szöveg, szövegszobor, ironia / önironia, műfajok keveredése, fonetikus költészet, alkalmi líra, szójátékosság, szótorzítás, ismétlések, allúziók, automatikus írás, alulretorizáltság, csak utalásként értelmezhető versformák, irodalmon kí-vüli retorikai minták, a pusztázás érzékelés öröme, stb. De ez túl sok, bele sem kezdek. Abba hagyom, félreteszem. *Ám a könyv az agyban / zörgött tovább, kattogva nagyban...*

*

Vass Tibor mint performance művész, installációk készítője s elektrografikus, mint Hamismás s Fűrge új, Esőember s Előzuhanyzó, Bevalló és K. jó költő, egy esemény a számomra, amit értelmezni kell, hiszen csak akkor *történhet meg*, akkor van jelen, ha bennem s általam értelmeződni képes.

Ugyanakkor, ha megírom, rögzül. Ez pedig ellentmondani látszik annak az akaratnak s célnak, ami művészetét létrehozta, s folyamatosan izgalomban tartja.

Mielőtt kétségbeesnék, írni kezdem.

Az ébrenlevők mind ugyanazt a világot látják, az álmódzóknak azonban mindig megvan a maguk külön világa. Vass Tibor az ébrenlevők közé tartozik, ugyanakkor egyetlen mai magyar költővel sem összetéveszthető, külön világot teremtett. Nyilván tudja, hogy az *ars* valaha nemcsak művészetet jelentett, hanem munkát (mesterséget, fortélyt) is. És Vass Tibor dolgozik, sokat dolgozik, fortélyoskodik azon, hogy *létrejőjjön*. Hogy amire tekintet veti, az *beirodalmazódjék*.

*

Idő.

Minden: Egy, mondta Hérakleitosz. Egyetlen, folytonosan alakuló, változó valóság van, gondolhatja Vass Tibor is. De nem mind Egy, ami fénylik. És nem mindegy, hogy mi fénylik. Ahány tekintet esik rája, annyi áldás..., nem, annyi értelmezés. Mert nyitottnak kell lenni mindenestül. Költői képzeletét alig mutatja, de annál erősebb *nyelvi* képzelettel bír, ezért képes az őt körülvevő világot (család, ágy, vonat, büfékocsi, kocsmák, kórterem, Miskolc, kutyák, stb.) folytonos mozgásában megragadni s kifejezni. Ebből következik a Vass Tibor-féle oeuvre-t meghatározó *elbeszélő* jelleg.

Látszólag örök jelen idő. De ez nem igaz. Azt tudja, ami *volt*, s ami *lesz*. A változásnak ki nem tett lényeg, *az, ami van*, vagy nem érdekli, vagy nem tudja. Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell? Vass Tibor nem hallgat. Egyszerűen nem hisz kifejezendő örök értékekben, hacsak a nyelvben nem... Nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba? Ő az, aki egyszer se léphet ugyanabba a folyóba. Olyan létállapotot ír le, ami líra s epika határmezsgyéjén lakozik. Stalker ő, egy limes-lakó, aki *a nyelvben időzik*.

*

Szöveg.

Nem kedvelem a *szövegelést*, a *szövegellést*! Előítéleteim vannak. Elfogult vagyok. (Befogadó? Én *olvasó* vagyok, nem nő.) Kassák mondta egyszer, ne csak vers legyen, de költemény. S mi maradt mára?

A pusztá nyelvi textúra, a szöveg mint költemény? értelmi telítettség mint líra? vizualításra törekvés? formalizmus? se ritmika, se rím? versbe hajtogatott próza? a költői eszköztár utolsó elemeként az enjam-bement? áthajlás, vagy inkább áthallás? hozott anyag minden mennyiségben?

Vass Tibor valóban szövegeket ír. Igyekszem távolodni, hogy megérthessem.

*

Szójátékok, ismétlések.

Átaluk uralja leglátványosabban a szövegeit, amelyek újra s újra elvesztik egyértelműségüket, s így a várt/elvart egység fellazul, és esély nyílik arra, hogy különféle, egymást kiegészítő s egymásnak ellentmondó, erősítő s gyengítő jelentések rejtett egysége

tárujon fel az olvasó számára, pl. „megtettem, amit megkövetelt, a haza- / indulás előtt”, „Balassi-áthalások”, „vérkép a táj”, „miként a földön, úgy a mennyiben”, „kész lesz a kommuné / niké, miénk a győzelem”, stb. Ugyanakkor veszélyes (a szó) játék, mert könnyen önállósulhat a szövegben, s alkalmazása rutinszerű, üres formalizmussá is válhat, pl. „karóval jöttél, nem Ágicával”, „akinek saját haj van a füle mögött”, „a fiúk a banyában dolgoztak”, stb. Öncélú művelése – engedve a pillanatnak, a gyors ötleteknek s a nyelvi szeszélynek – pusztán a felszínt villództatja, s gyakran csak *többértelműséget* eredményez a megtalált költői szó *többrétegűsége* helyett. Ugyanez vonatkozik a szavak szintén rutinszerű szétvágására is, pl. „Mostanában úgy hír- / lik”, „megteteszt / sült öröm”, stb. Ismétlései, amelyek aritmiás szívdobogásként tördelik szét, s ugyanakkor tartják egyben a leginkább *széttartó* szövegrészeket, a repetitív zenét juttatják eszembe. A szöveg szintjén valósítja meg azt, amit pl. az egykori 180-as Csoport vagy John Cage a zenében.

*

Humora.

Az Értől az Óceánig. Az *aranyértől* az óceánig, tenné talán hozzá rögtön Vass Tibor. Valami egyre inkább radikalizálódik, ami a magyar irodalomban 20-30 évvel ezelőttig – Esterházy, Temesi, Parti Nagy, Szócs, KAF s mások megjelenéséig – csak erecske volt, aranyerecske, komolyabb tartalék, nagyobb fedezet nélkül. Arany-, Petőfi-, Karinthy-, Örkény-művekre gondolok. Mára hovatovább a számontartottság, elismertség, be-

fogadottság alapvető feltétele lett a korábban hiányzó ironia, abszurd, groteszk s humor, pontosabban ezek felnövesztett, gyakran öncélú obszcenitássá fajuló változatainak folyamatos s leggyakrabban indokolatlan, öncélú használata. Vass Tibor azonban nem követi a trendet, mesterségbeli tudása, ízlése megvédi ettől. Általában megmarad az olvasói képzeletet elbűvölni tudó kacagtató játékoság szintjén, s ilyenkor boldogan időzünk vele ebben a magasra emelt tartományban.

*

Nyereség. Veszteség.

Nagy kérdés számomra, hogy a *Bevallás garnitúra* végére érve, pontosan melyiknek az érzése hatalmasodott el bennem. A nyelv szintjén – a szókészlet, a jelentésháló kiterjesztése, szinonimák halmozása, nagy költőink tragikus verssorainak játékos „megtisztítása”, stb. – mindenképpen nyereségnek tartom Kumulatív költészet, azaz olvasása után – de már közben is – többet vagy *jobban* tudunk, mint korábban, s ez a folyamat korlátlanak tűnik. (Bár feltehetjük, hogy nem korlátlan, minthogy semmilyen tudás nem az...) Kötetei ismeretében veszteségének, pontosabban veszteségünknak az tűnhetik inkább, hogy ez a Tandoriéval, Parti Nagyéval egyenértékű nyelvi tehetség nem terjeszkedik tovább, s bár tévednék!, de valószínűleg nem is fog elindulni a hagyományos műfajok, formák s tematikák meghódítására. (Persze, minden megtörténhet, lásd. pl. Petőcz András s Kukorelly „klasszicizálódását”). Nem érdekli az irodalmi kánon. (Érthető.) Nem

érdeklik a sorskérdések. (Érthetetlen.) Nem vátesz, nem is akarna az lenni. (Ez amúgy is *közösséget* feltételezne, ami nincs.) Ha így *halad* tovább, féltő, minden elismertsége ellenére elszigetelődik, s ami még fontosabb, szövegáradatai maguk alá temetik költészetét... (A Tandori életműre *is* gondolok, annak már most is leszakadó, olvashatatlan részeire...)

*

Nyitottság.

Első hallásra, olvasásra azt gondoltam, végre egy újabb magyar költő, akinek műve akadálytalanul fordítható idegen nyelvekre, ráadásul, ismereteim szerint, szinkronban van a *neomodern* európai költői törekvések egy részével is. Gondolkodva sokat a dolgon, most azt mondom, sajnos nincs így: egy illúzióval megint kevesebb. Bár *folytatható* – már ma is sokan írnak ún. *vasstibi*-szövegeket –, de paradox módon mégsem *átadható*, ugyanis nincs mit átadnia, azaz ebben a formában nem válhat tradícióvá. Bezárt világ, mint Aranyé, mint Adyé. Tragikus mód csak befelé, a magyar nyelv felé nyitott. Nem tudom, érthető-e, amit mondani akarok. Végtelen *mikrokozmosz*. Kassák fordítható, Piliinszky fordítható, Vass Tibor nem. Egyetlen más nyelven sem visszaadható, pontosabban minden egyes nyelven önálló, új költészet teremthető belőle, ami viszont már nem Vass Tibor lenne, *csak* a szelleme. Ebből az aspektusból szemlélve, *tragikus költészetnek* tartom.

Hatása is nyugtalanít. Nemcsak az őt vagy módszerét követő költőtársakra gondolok elsősorban, ami bizonyos értelemben győzelemnek is nevezhető,

inkább azokra a kritikákra, amelyek egy tekintélyes része az ő hatása alá kerülve íródott, s így gyakran olyan *vasstiborabb*-írásoknak tűnnek, amelyeket ő is elkövethetett volna...

*

Szabadság.

Minden sora kontingens, azaz azt, amit megírt, másként is megírhatta volna. Ez elbizonytalanít maradandó értékeit illetően. Ugyanakkor viszont szabaddá tesz, ami *most* fontosabb. Mindent a lehető legpontosabban igyekszik megragadni. Szövegei írása közben minden átfordul, valami mássá változik. Amit művel, nem csupán (?) irodalom, hanem a hétköznapi, partikuláris élet dokumentuma, lenyomata. Kimondott, kimondható

nevek, létező, létezőtől helyszínek, elhangzott, elhangozható dialógusok. (R)Esti Kornél, miközben tesz /fütyül az irodalomra, pontosabban arra, amit általában a trend annak tart.

Ez a *szarvassá változott fiú* – aki már soha nem tér vissza az apákhoz, bár mostani szövegeiben is, szigorúan nyelvi szinten, feltűnnek Balassi, Ady, Radnóti, Móricz, Illyés, József Attila, Szabó Lőrinc, Petri, stb. – azt mondja, halkán, de következetesen: szabadságra vagyunk ítéltetve...

(Vass Tibor: *Bevallás garnitúra*, Orpheusz Kiadó, 2004)

Marik Sándor

Vállalva és visszaneézve

Nem lehet könnyű ma egy, a közéletet másfél évtizede elhagyó politikusnak. Az egyik oldalon szeretnék már őt és társait a történelmi sülyesztőben látni, mások szerint viszont kár lenne veszni hagyni az értékes tapasztalatokat. Felemás helyzet: Berecz János egykori vezetőtársai közül többen ma is aktív szereplők a politikában, mások visszavonultak, sőt vannak, akik teljesen elzárkóznak a nyilvánosságtól. Az idén 75. évébe lépő Berecz János helyzete sajátos: 1989-91-ben még vezető szerepet vállalt az újrászervezett MSZMP-ben (a KB tagja), aztán teljesen visszavonult a politikától, a gazdasági életben próbálkozott, majd egyre inkább a család felé fordult, mignem 2003-ban írásaival ismét a nyilvánosság elé lépett. Új kötete (*Visszaneézve*) alig egy esztendővel követte az előzőt (*Vállalom*). Könyveiben a Kádár-korszak politikai kulisszái mögé enged betekintést. Általa „az átkost” árnyaltabban ismerhetjük meg. A *Vállalom*hoz előszót ír Horn Gyula ennél markánsabban fogalmaz: a Berecz János „művében foglaltak tételes cáfolatát jelentik annak a történelemhamisításnak, amely olyannyira divatos a mai Magyarországon.”

A szerzőnek nem újdonság a könyvbemutató: most megjelent munkái – ha csak a fontosabbakat tekintjük – a 9. és a 10. sorszámot viselhetnék. Ezek meglehetősen eltérnek a korábbiaktól. Az 1969-1988 közöttiek főleg elméleti munkák voltak, az újak a visszaemlékezések közé sorolhatók. A szerző a rendszerváltozás

után másfél évtizedig nem publikált, mi több: a nagyobb nyilvánosság előtt alig lehetett hallani róla. E másfél évtized alatt lényegében leáldozott a visszaemlékező irodalom csillaga, és már-már arra lehetett gondolni, aligha tartogat meglepetéseket közelmúltunk. Ekkor jelent meg Berecz János *Vállalom* című könyve, amely számára sem remélt sikert hozott: több tízezer példány fogyott el belőle, a meghívások alig értek a szerző naptárába. A nagy érdeklődés talán mégsem volt váratlan, hiszen a Kádár-rendszer emblematis politikusról van szó, aki évtizedekig kivételes helyzetben – a „tűz közelében” – dolgozott, s nem csak jól ismerte, hanem alakította is közelmúltunkat. Mindezek mellett változatos, érdekes életpályát futott be, a kor szinte minden jelentős politikusával személyesen találkozott Mitterrandtól, Olof Palmétól Gorbacsovig, Fidel Castrótól, Pham Van Dongtól Jaruzelskiig. Legutóbbi kötetének születése sem mindennapi: Berecz János felesége nem régen megtalált egy, legalább negyed századdal korábban lezárt, akkurátusan elkészített csomagot – személyes leveleket, fényképeket és más dokumentumokat –, amelyeket sok évvel korábban a politikus első felesége, Berecz Annamária tett el (ő 1985-ben gépkocsibaleset áldozata lett). Sáfár Anikó nemhogy bosszús lett volna férje máshoz írott szerelmes levelei láttán, hanem arra ösztönözte, hogy szerkesszen a dokumentumokból még a rendszerváltásról szóló tervezett

könyve megírása előtt – soron kívül – egy kötetet.

Szabolcsban és Zemplénben Berecz Jánost feltehetően másképpen olvassák, mint másutt az országban. Közismert a politikus kötődése Ibrányhoz, szülőföldjéhez. Akkor sem szakadt meg kapcsolata a szűkebb pátriával, amikor az ország legfontosabb vezetői közé tartozott, s ma is gyakran haza jár, segít földijeinek. (Ezt a kitartó kötődést 2003-ban díszpolgári címmel honorálta a város képviselőtestülete. Ellenzavazat nélkül.)

Ugyancsak ismert, hogy Berecz János gimnáziumi tanulmányait a Sárospataki Református Kollégiumban végezte, majd az utolsó évre Sátoraljaújhelybe ment át, és ott érettségizett.

A *Vállalom* című kötet első fejezetei a családi háttérrel vázolják, egyben magyarázatot adnak a szerző ellenfelei által is elismert személyes tulajdonságaira, igazságszeretetére, következetességére, baloldaliságára.

A szegény családból jövő, feltörekvő fiatalember csak a tanulás és az önképzés gyötrelmes útján emelkedhetett az ország vezető személyiségei közé. A könyv családi vonatkozásai végig szeretetteljes melegséget árasztanak, sokat megtanulhatunk Ibrányról és környékéről, mégsem ezek a legérdekesebb fejezetek, hanem a politikai témák. Ötvenhat eseményeit például több nézőpontból mutatja be: ahogyan fiatalon megélte, majd tíz esztendő, később pedig három évtized után értékelte, s megismerhetjük mai véleményét is. Mindezek azért különleges olvasmányélmények, mert a szerzőtől eddig e témában csak az *Ellenforradalom tollal és fegyverrel, 1956* című, 1969-ben megjelent könyve (1967-ben moszkvai aspiránsként írt disszertációja) volt közismert. Az MSZP mai szociáldemokrata

útkeresését is jobban megérthetjük Berecz János könyvének elolvasása után. Ez ugyanis harminc éve tartó folyamat, amelynek számottevő részében jelentős szerepet játszott a szerző a magyar külpolitika műhelyében és Kádár János munkatársaként. Főleg a Willy Brandt-tal folytatott megbeszéléseinek összefoglalása érdekes.

Számtalan külföldi utazásáról (köztük néhány fontos küldetéséről) is olvashatunk. Nemcsak politikai csemegéket találunk a könyvben, hanem jó megfigyeléseket is négy földrész országairól.

A Berecz Jánost ismerők számára is meglepetés volt, amikor a vérbeli külügyest 1982-ben a *Népszabadság* főszerkesztőjének nevezték ki. Volt is találgatás: mi ez, parkolópálya, kényszerhelyzet vagy pártvezetői szeszély? Erről is elmondja a véleményét a pályamódosításra kényszerített politikus, aki végül megszerette az újságírói, lapszerkesztői hivatást. Szórakoztatóak a pártállami csúcspolitikusokról írott – itt-ott már a személyes intimitások határát súroló – sorok: mindenekelőtt a Kádár Jánoshoz fűződő szinte bensőséges kapcsolatáról, az Aczél Györggyel megért hadakozásokról szólók, illetve néhány ismert, híres ember jellemzése. A kötet eseménysora 1988-ban Grósz Károly miniszterelnöksége, Berecz János második házasságkötése idején zárul; ekkor a szerző a Politikai Bizottság tagja, a KB ideológiai titkára volt.

A *Visszanézve* című kötet még szubjektívebb, mint az előző. Régi levélrészletek uralják az első fejezetet: Az ifjú sárospataki diák 1948-ban szüleihez írott sorai, amelyekben megvallja, hogy időnként éhes, jól jönne egy kishazai, tavaszrakelle-ne egy rövid vászonnadrág, később pedig (a legációra) egy hosszú, fekete kabát,

aztán némi zsebpénz a tandíj összege mellett. Az 1953-55-ös levélcsozor egy varsói diákkongresszuson megismert francia diáklánnyal folytatott jobbára politikai színezetű, de néha érzelmi húrokat is megpendítő eszmecsere, amelyből egyebekmellettképet kaphatunk az akkori nyugati diákmozgalmakról, a fiatalok vietnami háborút ellenző megmozdulásairól. A legrészletesebb természetesen a diáktársból lett feleséggel, Löwinger Annával (Berecz Annamáriával) folytatott levelezés. 1955 nyarán alig múltak egy hónapos házások, amikor a férj bevonult katonának, s mire hazajött, az ifjú feleség már elutazott egy évre Moszkvába a magyar ifjúsági vezetők kint tanuló csoportjának tolmácsaként. (Nem sokkal később Berecz János még hosszabb ideig volt távol: 1963-66 között aspiránsként tanult a szovjet fővárosban.) Ezek a levelek több dimenziósak: a „cirógatások” mellett alapos közéleti eszmecsere érzékeltetnek két, hasonló érdeklődésű közéleti ember között, részben sorsfordító időkben. (Moszkvában Anna nézi János szemével a szovjet-magyar focimeccset – 1955. szeptember 26; 1:1 –, János pedig elküldi – 1956. június 12. – a legújabb pesti viccet: „*Melyik ország van a legjobban villamosítva? Magyarország. Mert nálunk a legnagyobb a feszültség, legnagyobb az ellenállás, legtöbbet beszélnek a voltról és leginkább tilos a vezetőkhez nyúlni.*”

Később, moszkvai tanulmányai idején, Hruscsov leváltásáról talán a legtalálóbb és legalaposabb szubjektív magyar beszámolót írta – a feleségének.)

Bizonyos átfedések (vagy inkább kiegészítések) következnek ezután a korábbi és az új kötet külügyes éveiről. Az utolsó két fejezetben (*Barátkozások, barangolások; Szabolcs patriótája*) pedig

olyasmit foglal keretbe a szerző, amiről „anno” talán nem illett volna nyilvánosan beszélnie: miként segített abban, hogy szabolcsi jelölt legyen az első magyar úrhajós, kik voltak művész barátai, mit tett a háttérből Ibrányért, a Sóstói Éremművészeti Alkotótelepért vagy éppen a Száztagú Cigányzenekarért. Berecz János 1985-90 között Szabolcs-Szatmár megye 6. számú, gávavencsellői választókerületének országgyűlési képviselője volt. (Héri Lászlóval történt ketős jelölése után a szavazatok 75,7 százalékával jutott parlamenti mandátumhoz.) Az itt közölt összegzések mutatják: a Politikai Bizottság tagja sem volt könnyű helyzetben, ha segíteni akart szülőföldjének – mert „*a lóláb mégsem lóghatott ki annyira.*”

Berecz János sok képpel és fakszimilével illusztrált két kötete a tudományos értékeléseket kiegészítő történelmi olvasókönyvként is felfogható.

(Berecz János: *Vállalom*, Budapest-Print, 2003; Berecz János: *Visszanézve*, Budapest-Print, 2004)

Nagy Ádám – Nizák Péter

A Civil Szemle bemutatkozik

A civil területen dogozó szakemberek számára nincs ma olyan szakmai „háttér folyóirat”, amely megpróbálja felölelni a civil közélet, a társadalmi szervezeti lét, a nonprofit kutatás stb. problémakörét. Ezt a hiányt próbálja megszüntetni a *Civil Szemle*, amely ahhoz kíván hozzájárulni, hogy a mára valódi szektorrá érett civil szféra elméleti problémáit közösen vegyük számba.

A „cselekvő állampolgár” gondolatíságára felfűzendő lap olyan – hívjuk így: – „közösségi tanulmányok” közlésére jön létre, amelyek tudományosan és szakmailag megalapozottak, ugyanakkor nélkülözik az akadémiai típusú lapokban rejlő túlzott tudományosságot annak érdekében, hogy a lapot a tájékozódni kívánó értelmiségi csoportok, illetve a szűkebb szakmai közeg is sikerrel forgathassák. Persze a lap kiemelten a civil szervezeti vezetőkhez, önkéntesekhez, az állami vezetőkhez, politikusokhoz és a szakértőkhöz, szakemberekhez szól. A lap a terület minden szegmensét, irányultságát be kívánja mutatni. Ennek érdekében a szerzők és a szerkesztők különböző szakmai műhelyeket képviselnek, amely biztosítja a különböző nézetek és vélemények elfogadásának és megjelenésének lehetőségét.

A *Civil Szemle* elméleti folyóirat: a civil szféra, társadalmi együttműködések, nonprofit szervezetek bemutatásával foglalkozó, az érdeklődő értelmiségieknek szóló időszaki kiadvány, amely

támaszkodva a korábbi eredményekre, megkísérli a beilleszkedést a nemzetközi trendekbe; a meglévő eredményeket kívánja közkinccsé tenni, népszerűsíteni, így jelenítve meg a terület sokszínűségét. A folyóirat a későbbiekben kezdeményezője és részese kíván lenni egy közép-európai civil periodika létrejöttének.

Lapunk öt rovatból épül fel:

Az *Elméletileg* rovatban olyan tanulmányok szerepelnek, amelyek a civil szektor (ön) definíciós kérdéseivel, tipológiájával, struktúrájával foglalkoznak. Kutatások és elemzések kapnak itt helyet, amelyek a szervezetek, alszektorok és a szektor történetét, fejlődését érintik, különösen a filozófiai jellegű kérdések, más tudományokkal, szektorokkal közösen taglalt háttérterületek problémáit kívánjuk vizsgálni.

A *Közösségek és civil társadalom* rovat a közösségi szektor gyakorlatáról, az önkéntességről és általában az öntevékenység területén megismerhető esetekről, történekekről, példák-ról és trendekről gyűjt össze és közöl írásokat, esettanulmányokat, elemzéseket. Külön figyelmet szentel a helyi közülethez kapcsolódó, a közösségi részvétel és a társadalmi párbeszéd esélyeiről, lehetőségeiről, konfliktusairól, megvalósulásairól szóló elemző tudósításoknak.

A *Társadalom és állam* rovatban a civil társadalmat, a nonprofit szervezeteket

körülvevő társadalmi, gazdasági környezettel kapcsolatos elemzések, tanulmányok, kutatási beszámolók kapnak helyet. A rovatbankülönhangsúlyt élveznek a civil szektor más szektorokkal (állami, önkormányzati, gazdasági) való együttműködésére, kapcsolatrendszerére vonatkozó tanulmányok.

Ez a rovat foglalkozik a civil szektor működését meghatározó jogi, politikai, gazdasági környezet elemzésével, tekintve az állami elosztórendszerekre és a szektorbeli strukturálódás folyamatait meghatározó fő tényezőkre is.

A *Világnézet* rovat a nemzetközi vonatkozású, illetve egy-egy ország civil szektorára vonatkozó elemzéseket, tanulmányokat, kutatási eredményeket teszi közzé. Emellett helyet kapnak benne a hazai és nemzetközi civil kapcsolatok, illetve a határainkon túli magyar civil társadalom témakörével foglalkozó írások, továbbá nemzetközi szervezetek (ENSZ, EU) által megfogalmazott, a témához kapcsolódó dokumentumok magyar nyelvű fordításai.

A *Visszahatás* rovatban azokról az írott formában közzétett, legfrissebben publikált tanulmányokról, elemzésekről, műhelymunkákról kívánunk szólni,

amelyek általában a „civilséget” vagy szűkebben, valamely ágazati civil törekvést járnak körül. Célunk, hogy a megjelent írásművekről – függetlenül attól, hogy folyóiratban, könyvben, az interneten vagy egy konferenciakiadványban találtunk rájuk – rövid ismertetések és kritikai reflexiók egyaránt szülessenek. A tudományos igényű recenzió-készítéshez olvasóink aktív segítségére, figyelemfelhívásaira és saját meglátásaira is támaszkodni kívánunk.

A rovatok néha esettanulmányokkal színesítik az elméleti palettát. Emellett az online felület is rovatszerűen működik. A honlap (www.civilszemle.hu) önálló arculatát a cikkek összefoglalója, a kereshető archívum és majdan egy civil ki-kicsoda adja meg.

(Civil Szemle, I. évfolyam 1. szám, főszerkesztő: Nagy Ádám, főszerkesztő-helyettes: Nizák Péter, szerkesztőbizottság: Bíró Endre, Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter, Kuti Éva, Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc; Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2004)

Bencsik János

Maradjon örök emlékezetben

A honismeret-kutatás, a helytörténetírás, a néprajz, illetve az erre alapozott, s ebből a törekvésből fakadó kiadványok virágkorát éljük napjainkban. Mintegy válaszul az ezt megelőző, közel fél évszázadnyi időszakra, amelyben az államhatalom tiltása, cenzúrája szinte megbénította a hon- és szülőföld szeretetet tápláló szakirodalom születését.

Eközben olyan települések, s régiók, amelyek képesek lettek volna egy-egy kötetet összeállítani, megírtni, alig észrevehetően műhelyeket teremtettek. Utóbb azonban kialakult a település-monográfiák arculata. Bűvös szó a monográfia, amely nem mindig és mindenütt jelentette ugyanazt. Noha kétségtelen, hogy egy-egy kötet vastagsága és tartalma révén ígéret is, riasztás is egyben. Ez mindig attól függött, hogy kit, milyen társadalmi csoportot, réteget céloztak meg a szerzők, illetve a szerkesztők. Tíz éve hangzott el egy tokaji konferencián egy jeles történész megfogalmazása, hogy a többszerzős település-monográfiák kora lejárt.

Hozzá kell tennünk, hogy ekkorra már megszülettek az e munkálatokban, törekvésekben élen járó város-történetek (Debrecen, Szeged stb.), kiváltképp az egykori „nagy hajdúvárosok” történetének ilyen közreadásai (Hajdúhadház, Hajdúdorog, Hajdúnánás, Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Polgár, Vámospercs.)

Eközben számos variáns körül kristályosodtak ki a vélemények s az igények.

Mindegyik forma mellett és ellen szólnak érvek. Véleményem szerint talán a lexikonszerű szócikkeket felvonultató forma a legkezelhetőbb. Ez azonban csak olyan települések (mint pl. Sátoraljaújhely) esetében célravezető, ahol több száz szócikkben igazán tartalmas és gazdag múlt tárulhat elénk.

Ezzel szemben az olvasmányosság iránti igény hívta életre a lazább szerkezetű, a történelmi eseményeket folyamatukban megragadó, de színes részleteket is felvonultató „olvasókönyveket”, „falukönyveket”, „krónikákat”. Ezek, változatos tartalmukkal, kielégítik a szélesebb körű érdeklődők igényeit is. A honismereti kiadványok egyik sajátos műfajaként ismerkedhetünk meg a Laki-Lukács László és Varga Gábor által Maradjon örök emlékezetben címmel összeállított kötettel. A kiadói szándékról ekképpen vall Lak község polgármestere, Berzeviczi Zsolt: „Legyen e könyv emlék, egyben a jobb jövőbe vetett hitünk jelképe is, adjon mindannyiunknak erőt, kitartást ahhoz, hogy építhessünk egy szebb holnapot.”

A kiadvány kilenc fejezetében, mint oly sok magyar falu esetében, egy méltatlanul elfeledett, pusztulásra ítélt település közeli és távoli múlt-

ja bontakozik ki. Az egységes szerkezetű, tematikus részek (A laki temetőkert, A kendermagtól a hímes szőttesig, Áldott legyen emlékük: tanítók, papok) mellett másutt néprajzi adatokat találhatunk, ismét máshol költemények, színes történetek vonulnak fel. Legszívesebben innen venném a mű jellemzéseként, hogy „színes szőttes” e kötet, mégpedig Lak régi népéletének színes szőttese. Megragadóak az etnográfiai leírások, noha kétségtelen, hogy a néprajzi jellemzések a leglátványosabb, legimponálóbb szeletei a népéletnek.

Ilyenek a kenderfeldolgozás, az emberi élet fordulópontjai (születés, lakodalom, temetés), az esztendő néprajza, az ún. sátoros ünnepek szokásvilága stb. De olyan adalékokra is bukkanhatunk, mint a sírfeliratok vagy a locsolóversek.

E kis kötet kétségtelenül átmenti a

feledés világából az emlékezet számára mindazt, amit egy-egy kutató saját szakterületén fontosnak tartott a megörökítésre, nem egyszer olyan adatszilánkokat felszínre hozva, amelyek igazi csemegének számítanak. Ugyanakkor számomra zavaróan hatnak a településhez kötődő költők-írók művészi alkotásai, versei, mert így túl eklektikussá válik az egyébként sok munkával összeállított kötet. Felfogható persze mindez lojalpatrióták vallomásaként is a szülőfaluról, s ez az igazán méltánylandó gesztus nincs messze a kitűzött céltől. Egy kötetnyi vallomás tehát, melyet jól válogatott, kiváló minőségű archív fotók illusztrálnak.

(Laki-Lukács László – Varga Gábor: Maradjon örök emlékezetben, Lak, 2004)

Szerkesztőbizottságunk új tagja bemutatkozik

Tuba Zoltán 1951. május 16-án született Sátoraljaújhelyben. Az MTA doktora, a gödöllői Szent István Egyetem Növénytani és Növényélettani Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára, a Biológiai Doktori Iskola vezetője. Általános és középiskolai tanulmányait Sárospatakon végezte. Oklevelét és egyetemi doktorátusát a JATE Természettudományi Karán szerezte. Pályája az MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézetében indult. A jelenlegi munkahelyén 1985-től dolgozik, előbb egyetemi docens, 1989-től osztályvezető, 1992-től egyetemi tanár, 1997-től tanszékvezető és a „Növényökológia” MTA tanszéki kutatócsoport vezetője. Vendégprofesszorként tanított többek között budapesti Közép-Európai Egyetemen, a komáromi Selye János Kollégiumban, továbbá a karlsruhei, az edinburgh-i és az exeteri egyetemeken. Tudományterülete a növényöko/fiziológia és botanika. Szakmai érdeklődését sárospataki diákévei alatt Egey Antal gimnáziumi tanár, természettudományi polihisztor és botanikus keltette fel. Ennek eredményeként évtizedek óta kutatja a Zempléni-hegység és a Bodroghöz növényzetét. EU tudományos pályázatokon elnyert támogatásokból 1993-ban létrehozta és jelenleg is működteti a Global Change and Terrestrial Ecosystems világprogram projectjeként nyilvántartott Gödöllői Kísérletes Növényökológiai Kutatóállomást. Közel kétszáz tudományos közlemény és egy szabadalom szerzője. Tudományos közéleti tevékenységet fejt ki többek között az MTA Ökológiai Bizottsága és az MTA Növényélettani Bizottsága tagjaként. A Botanikai Közlemények, az Acta Botanica Hungarica és más külföldi szakmai periodikák szerkesztőbizottsági tagja. Tudományos munkásságáért 1981-ben elnyerte az MTA Ifjúsági Díját, 1992-ben Akadémiai Díjat kapott. A Zempléni Múzsza szerkesztőbizottságának új tagjaként a természettudományi jellegű írások megjelenését fogja segíteni.

Számunk szerzői

Balázs Ildikó 1965-ben született Marosvásárhelyen. Tanár, irodalomtörténész, műfordító.

Báthori Csaba 1956-ban született Mohácson. Író.

Beke Pál 1943-ban született Budapesten. Népművelő, a Magyar Művelődési Intézet munkatársa.

Bencsik János 1933-ban született Tiszacsegén. Ny. muzeológus.

Bertha Zoltán PhD 1955-ben született Szentesen. József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, a Károli Gáspár Református Egyetem docense.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sáropatakon. Történész, művelődésszervező, jogász, a Matáv Szimfonikus Zenekar ügyvezető igazgatója, lapunk főszerkesztője.

Dobay Béla 1934-ben született Sáropatakon. Németh László-díjas ny. gimnáziumi tanár.

Dobrik István 1948-ban született Szikszón. Művészettörténész, a Miskolci Galéria igazgatója, az *Új Holnap* főszerkesztője, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

EgeyEmese PhD 1966-ban született Budapesten. Tanár, lapunk szerkesztőbizottsági tagja.

Földyné Asztalos Adrienne 1945-ben született Sátoraljaújhelyben. Zenepedagógus, a ME Comenius Tanítóképző Főiskolai Kar docense.

Karaffa Gyula 1964-ben született Nyíregyházán. Költő.

Karasszon Dénes 1925-ben született Budapesten. Az állatorvostudomány doktora, a Magyar Orvostörténelmi Társaság tiszteletbeli elnöke.

Lukáts János 1943-ban született Budapesten. Író, szerkesztő.

Marik Sándor 1944-ben született Budapesten. Újságíró, a *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* főszerkesztő-helyettese.

Nagy Ádám 1972-ben született Budapesten. Az Információs Társadalom és Trendkutató Központ ügyvezető igazgatója, a *Civil Szemle* főszerkesztője, az *Új Ifjúsági Szemle* társfőszerkesztője.

Nizák Péter 1966-ban született Budapesten. Nonprofit szakértő, a *Civil Szemle* főszerkesztő-helyettese, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának PhD-hallgatója.

Puskás Balázs 1981-ben született Miskolcon. Egyetemi hallgató.

Szathmáry Zoltán 1982-ben született Sáropatakon. Egyetemi hallgató.

Tomaji Attila 1959-ben született Budapesten. Tanár.

Sárospataki öregdiák kapcsolatok

Pataki Diákok Szövetsége (PADISZ)

Az 1928-ban alapított szervezet a pataki diákmozgalom koordinációs szerve.

Székhely: 3950 Sárospatak, Kazinczy út 40., Pf. 186.

Elnök: dr. Bolvári-Takács Gábor, (06-1) 215-5358, btg@tza.hu

www.padisz.hu; www.patakidiak.hu

Sárospataki Diákok Budapesti Egyesülete

Találkozók: január, február, március, április, május, szeptember, október, november és december hónap utolsó péntekjén a Magyar Kultúra Alapítvány épületében (1014 Budapest, Szentháromság tér 6., mka@mail.datanet.hu; www.mka.hu)

Elnök: Újszászy Kálmán, (06-1) 306-4903; ujszaszy@chemres.hu

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

Alapítva: 1989

Székhely: 3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.

Levelezési cím: 1255 Budapest, Pf.: 72

Adószám: 19070520-1-05

Forint számlaszám: MKB 10300002-20397630-00003285

E-mail: srk_alapitvany@yahoo.co.uk; honlap: www.srka.hu

Zempléni Fejlesztési Társaság Alapítvány

Pályázatfigyelés, pályázatírás, szakértői tevékenység

Cím: 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 8.

Tel/fax: (06-47) 314-152; e-mail: zft@pr.hu

Öregdiák Vendégház

Sárospatak történelmi belvárosában, az Iskolakert szomszédságában, felszerelt konyhával, kerti pavilonnal; osztálytalálkozók és nagyobb létszámú baráti összejövetelekhez is ajánljuk.

Információ, szállásfoglalás: Erdős Tamás

3950 Sárospatak, Pf.: 89; Tel: (06-47) 314-152, 06-20/324-0423

www.patakidiak.hu/bertalan; www.sarospatanet.net/szallas

E-mail: oregdiakvh@pr.hu

„Menedzsment a kultúrában”

A Modern Üzleti Tudományok Főiskolája folytatja kétéves, akkreditált, posztgraduális kulturális vállalkozásszervező szakirányú továbbképzését

A következő évfolyam 2005 szeptemberében,
Budapesten indul.

- Hazai és külföldi rendezvények elemzésére épülő, gyakorlatorientált, marketing szemléletű képzés!
- Pedagógusok, közművelődési szakemberek kredit rendszerű továbbképzése!

„Tudást adunk a munkához!”

Már megjelent:

Kenéz András (szerk.) [2004]: Menedzsment a kultúrában. Esettanulmányok.
Modern Üzleti Tudományok Főiskolája, Tatajánya, 371 old.

Előkészületben:

Dr. Kancz Gábor: Rendezvénytan.

(Bába Szilvia – Dr. Kandikó József – Dr. Seres Zsuzsanna közreműködésével);

CD-n; azonnal alkalmazható módszerekkel, gyakorlati illusztrációkkal

Információ, jelentkezés, könyv és CD rendelés: Modern Üzleti Tudományok Főiskolája 1139 Bp., Fiasztyák utca 35-37.
Tel: (36-1) 320-2421, 151-es vagy 152-es mellék www.mutf.hu/matra; e-mail: szaniszlo.gabor@mutf.hu